

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ
DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Məmmədova Aygün Zülfüqar qızı

“Regionların sosial-iqtisadi inkişaf problemləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 – “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “İqtisadi nəzəriyyə”

Elmi rəhbər:

Iqtisad elmlər doktoru, professor

Ü.Q.Əliyev

Magistr proqramının rəhbəri:

iqtisad elmləri namizədi, dosent

N.Ə.Sadıqov

Kafedra müdiri:

Prof.Ü.Q.Əliyev

2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. REGIONAL İNKİŞAFIN TƏDQIQQININ NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	8-35
1.1. Regional inkişafın tədqiqinin nəzəri aspekti.....	8-19
1.2. Regional iqtisadiyyat və regional inkişaf.....	19-27
1.3. Regional siyasət, onun məqsədi və vəzifələri.....	28-35
FƏSİL II. MİLLİ İQTİSADİYYATIN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFINDA REGIONLARIN ROLU.....	36-61
2.1. Regionların inkişafının real vəziyyəti, mövcud disproporsiyaların aradan qaldırılması yollar	36-44
2.2. Azərbaycanın iqtisadi regionlarının resurs potensialı və onun qiymətləndirilməsi.....	44-53
2.3. Resurs potensialından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi problemləri.....	53-61
FƏSİL III. REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ BU SAHƏDƏ DÖVLƏTİN HƏYATA KEÇİRDİYİ TƏDBİRLƏR.....	62-81
3.1. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramlarının strukturu, məqsədi və reallaşdırılmasının sosial-iqtisadi nəticələr.....	62-73
3.2. Azərbaycan Respublikasının Milli iqtisadiyyat perspektivləri üzrə Strateji Yol Xəritəsi kontekstində regionların sosial-iqtisadi inkişafı məsələləri.....	74-81
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	82-84
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	85-86
PE3IOME.....	87
Summary.....	88
Referat.....	89-90

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı və davamlı inkişafı bilavasitə regionların inkişaf etdirilməsindən də asılıdır. Ölkəmizdə iqtisadi inkişafın regionlar üzrə qeyri-tarazlı inkişafı bu problemi daha da aktuallaşdırır. Regionların inkişafının diqqət mərkəzinə gətirilməsi milli resurlardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə istiqamətlənmişdir. Ölkəmizdə regionların inkişafının tədqiqi bu sahədə dünya elmində mövcud olan mütərəqqi təcrübəyə əsaslanmalıdır. Regionların inkişafının təmin edilməsi ilə bütövlükdə milli iqtisadi inkişafı təmin etmək mümkündür. Təbii ki, regionları inkişafı külli miqdarda vəsait tələb etdiyindən iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsində başlayaraq bu tədbirləri həyata keçirmək mümkündür. Beləki ilk öncə bu tədbirlərin metodologiyası hazırlanmalıdır. Bu metodologiya özündə ölkənin real gerçəkliyini əks etdirməklə yanaşı inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanmalıdır. Əks təqdirdə iqtisadiyyatın mütərəqqi quruluşunun formalaşdırılması və resurslardan səmərəli istifadə mexanizminin yaradılması mümkün olmayacaq. Dünya əsaslanacaq görürük ki, müasir dövrdə dünyada bazar iqtisadiyyatı şəraitində regionlarda formalaşmış yarım iqtisadi sistemlər təkcə bazarın görünməz əl vasitəsi ilə özünü tənzimləməsi ilə fəaliyyət göstərə bilməz. Regional inkişafı təmin edəcək iqtisadi siyasət, bütövlükdə regionların sosial iqtisadi inkişafı məsələlərinin dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olduğunu nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, dünyanın bir sıra iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində regionların sosial iqtisadi-inkişafı həmin ölkələrin dövlətləri tərəfindən diqqət mərkəzində saxlanılır və dövlətlərin ayrılmaz iqtisadi funksiyalarından biri hesab olunur. Söylədiklərimizə uyğun olaraq, regionların sosial iqtisadi inkişafı üzrə dövlət səviyyəsində məqsədli dövlət proqramlarının

hazırlanması və tətbiqi regionlarda sosial ədalətin təmin edilməsinin, əhalinin həyat səviyyəsinin, məşğulluğunsəviyyəsinin yüksəldilməsinin, regionların kompleks sosial iqtisadi inkişafının, müasir infrastrukturun formalaşmasının mühüm vasitəsi kimi çıxış edir. Bütün bunlara müvafiq olaraq 20-ci əsrdən etibarən həm inkişaf etmiş, həm inkişaf etməkdə olan ölkələrdə regional proqramlarının hazırlanması sahəsində zəngin təcrübə toplanmışdır. Bu zəngin təcrübədən yararlanan demoqrafik inkişaf yolunu seçmiş Azərbaycan da bu istiqamətdə bir sıra məqsədli dövlət roqramları qəbul etmiş və onun reallaşması üçün kompleks tədbirlər həyata keçirmişdir. Buna müvafiq olaraq müxtəlif illər ərzində silsiləvi formada üç məqsədli dövlət proqramının “Azərbaycan Respublikası Regionların sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqram”larının həyata keçirilməsində bir sıra müsbət nəticələr əldə edilmiş və Azərbaycan regionlarının inkişafı üzrə elmi metodoloji və təcrübi baza formalaşmışdır. Regionların sosial iqtisadi inkişafına mane ola biləcək səbəbləri araşdırılmış, təhlil edilmiş, regional inkişafın idarə olunması strategiyası, texnologiya və mexanizmləri işlənib hazırlanmış və bununla da müasir dövrdə regional iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına istiqamətlənmiş fəaliyyət həyata keçirilmişdir. Azərbaycanın iqtisadi inkişafının müasir mərhələsində regionların sosial iqtisadi inkişaf problemlərinin yalnız bazar iqtisadiyyatı, onun qanunauyğunluqları nəzərə almaqla, möhkəm nəzəri əsaslarla və dünya təcrübəsindən istifadə etməklə həll etmək mümkündür. Bütün bu amillərə müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, tədqiqat işi müasir dövrdə olduqca aktual hesab edilir.

Tədqiqatın məqsədi və qarşıya qoyulan vəzifələr. Hər bir dissertasiya işində olduğu kimi məqsədin müəyyənləşdirilməsi işin müvəffəqiyyətliliyini müəyyən edən əsas şərtlərdən hesab olunur. Tədqiqat işinin məqsədini milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında və ölkəmizdə regionların sosial iqtisadi inkişafı istiqamətində və regional inkişafın idarə olunması sahəsində mövcud olan problemlərin aşkara çıxarılaraq, bu problemlərin aradan qaldırılmasında qabaqcıl xarici təcrübə və yeni metodlardan istifadə edərək onların həllinə dair

əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması təşkil edir. Sadaladığımız bu məqsədlərə uyğun olaraq dissertasiyanın qarşısında duran müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsi zərurəti yaranır ki, bunları da aşağıdakı kimi quruluşlandırmaq olar :

- regional inkişafın tədqiqinin dünya təcrübəsinə əsaslanaraq nəzəri aspektin müəyyənləşdirilməsi;
- region, regional inkişaf anlayışların mahiyyət və məzmununu bu sahədəki ümumi biliklər əsasında qiqləşdirilməsi və müəllif mövqeyindən ümumiləşdirmələrin aparılması ;
- regional siyasətin iqtisadi inkişafın mövcud vəziyyətinə uyğun təkmilləşdirilməsinin, inkişaf etdirilməsinin və ölkəmizdə yeni regional siyasətə keçidin zəruriliyinin əsaslandırılması ;
- ölkəmizdə regional siyasət, regional inkişafın inzibati-ərazi idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin və xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi ;
- regionların real vəziyyətinin təhlili, iqtisadi potensialın qiymətləndirilməsi və regionlar arasında disproporsiyaların aradan qaldırılması istiqamətində təkliflərin işlənilib hazırlanması ;
- Azərbaycan Respublikası milli iqtisadi perspektivləri üzrə Strateji Yol xəritəsi kontekstində regionların sosial iqtisadi inkişaf problemlərinin təhlilinin dahada mütərəqqi üsul və metodlardan istifadə edərək araşdırılmasının həyata keçirilməsi;
- Regionlardan resurs potensialının dəyərləndirilməsi və ondan istifadənin səmərəliliyini yüksəldilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və əsaslandırılması ;

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini ümumilikdə ölkədə regionların sosial iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar regional inkişafın idarə olunması və bütövlükdə regional siyasətlə bağlı olan hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti, predmetini isə regionların sosial iqtisadi inkişafı ilə bağlı olan nəzəri,

metodiki və praktiki məsələlərinin məcmusu və bu istiqamətdə fəaliyyəti təkmilləşdirilməsi yolları təşkil edir. Tədqiqatın obyektinin dəqiqləşdirilərək araşdırılması predmetin öyrənilməsi səviyyəsini müəyyənləşdirir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası. Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji əsasını bu sahədə araşdırmalar aparmış müxtəlif məktəblərin nümayəndələrin nəzəri xarakterli əsərləri, müasir qərb iqtisadçılarının əsərləri, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, qanunları, regionların sosial iqtisadi inkişafı ilə bağlı normativ hüquqi aktlar, eləcə də ölkə prezidentinin fərman və sərəncamlarını, həmçinin Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin regional iqtisadiyyat və regional inkişafı ilə bağlı tədqiqatlarını əks etdirən nəzəri müddəalar təşkil edir. Dissertasiya işinin tədqiq edilməsi zamanı ümumiləşdirmə, statistik təhlil, müqayisə , analiz və bir sıra metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya mənbəyi Azərbaycan Statistik Məcmuəsi, regional inkişaf mövzusunda uyğun olaraq müxtəlif ədəbiyyatlardan (rus, türk) , statistik göstəricilərdən, internet saytlarından və digər vəsaitlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində elmi yenilik kimi diqqətə cəlb edən əsas bir sıra məsələlər təhlil edilmiş və buna uyğun müxtəlif yanaşmalar araşdırılmış və şərh edilmişdir ki ki, bunları elmi yeniliklər kimi diqqəti cəlb edir. Bunlara nəzər salaq ;

- ✓ tədqiqat işində dünya təcrübəsinə uyğun və Azərbaycan gerçəkliyi əks olunmaqla regionların sosial iqtisadi inkişafı istiqamətində nəzəri metodoloji aspektləri tədqiq edilmiş və sistemli yanaşma əsasında regionların inkişafının struktur elementləri müəyyənləşdirilmişdir ;
- ✓ regionların sosial iqtisadi inkişafının təmin olunması istiqamətində iqtisadi inkişafın müxtəlif mərhələlərini əhatə edən regional inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanması üçün müxtəlif yanaşmalar öz əksini tapmışdır. ;

- ✓ ölkəmizdə regional inkişafın təmin edilməsi məqsədi ilə resurs potensialından səmərəli istifadə istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. ;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti.Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat işində əks olunan məsələlər ölkəmizdə fəaliyyət göstərən regional idarəetmə orqanları tərəfindən regionların sosial iqtisadi inkişaf konsepsiyası və strategiyasının işlənilib hazırlanmasından istifadə oluna bilər. Gələcəkdə də bu və ya digər məqsədli dövlət proqramlarınınin tərtibi zamanı bu dissertasiyada irəli sürülən istifadə etmək məqsədəuyğun olardı.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələrdən ibarətdir.

FƏSİL I.REGIONAL İNKİŞAFIN TƏDQIQQININ NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Regional inkişafın tədqiqqinin nəzəri aspekti

Hər bir problemin araşdırılması nəticəsində real elmi nəticənin əldə edilməsi ona düzgün metodoloji yanaşmanın seçilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Metod və metodologiya tədqiqatda açar rolunu oynamaqla yanaşı obyektiv gerçəkliyin reallığa uyğun tədqiqinə əlverişli şərait yaradır. Beləki yanaşmanın düzgün seçilməsi təhlil olunan iqtisadi hadisə və proses haqqında gerçəkliyə uyğun nəticə əldə olunmasına şərait yaradır. Regional inkişafın öyrənilməsi isə imkan verir ki, dünya təcrübəsinə uyğun milli regional dövlət siyasəti formalaşdırılsın. Çünki yanlış regional siyasət milli iqtisadi inkişafa mane olan bir amilə çevrilə bilər. Müasir dünya təcrübəsində dövlətlər öz regional inkişaf siyasətləri vasitəsi ilə sosial iqtisadi münasibətləri tənzimləyən və hər bir regionun sosial iqtisadi inkişaf səviyyəsinin daha da artırılmasını istiqamətlənmiş məqsədyönlü fəaliyyəti icra edirlər. Regionların inkişafı hər bir ölkənin sosial iqtisadi inkişafının tərkib hissəsi hesab edilir. İnkişaf termini iqtisadi inkişaf və yaxud sosial iqtisadi inkişaf formasında birləşmələrlə ifadə olunur. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, inkişaf çox zaman məqsədlər sistemini müəyyən edən istiqamətə malik olur. Regionun inkişafı isə mürəkkəb və çox ölçülü bir prosesdir. Ona adətən müxtəlif sosial və iqtisadi məqsədlərin məcmusu nöqtəyi nəzərindən baxılır. Sosial iqtisadi inkişaf özündə aşağıdakı baxışları əks etdirir :

- Cəmiyyətin inzibati-ərazi və sosial strukturlarında baş verən bu digər dəyişikliklər ;
- İstehsalın həcmnin və bütün gəlirlərin artımı ;
- Adət və ənənələrdə, milli mentalitetdə illərdə baş verən dəyişikliklər;

Regionların sosial inkişafı dedikdə baxmayaraq ki, kifayət dərəcədə fərqli yanaşmalar mövcuddur, əsasən üstünlük verilən yanaşma dünyanın müxtəlif

ölkələrində və regionlarında, yaşayan əhalinin öz hədəflərinə çatmaq məqsədilə qarşısına qoyulan bütün potensiallarından maksimum istifadə edilməsinə şərait yaratmaq və bununla bağlı maneələrin aradan qaldırılması məqsədi ilə bir sıra təsirli və həlledici tədbirlərin həyata keçirilməsi, reallaşdırılması başa düşülür. Başqa sözlə, qeyd edə bilərik ki, sosial inkişaf həm də digər tərəfdən insan kapitalına, insanın özünün inkişafına qoyulan investisiya şəklində də şərh edilə bilər. Sosial inkişafın olması isə öz növbəsində iqtisadi inkişafın mövcudluğunu daha da zəruri hala çevirir.

Müasir dövrdə dünyanın bir sıra ölkələrinin regionlarının sosial iqtisadi inkişafın əsas məqsədi bu ölkələrin regionlarında yaşayan əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasından, cəmiyyətdə mövcud olan səviyyəyə çatdırmaqdan ibarətdir.

Regional inkişafın nəzəri məsələlərinə nəzər yetirərkən, ilk növbədə, regional inkişaf və region anlayışlarına diqqət yetirək. Region anlayışına müxtəlif müəlliflər öz mövqelərindən çıxış edərək fərqli tərifləri vermişlər. Bunların içərisində çox istifadə olunan və əksəriyyət tərəfindən qəbul olunan tərif isə bu formada. “Region təbii milli mədəni, sosial iqtisadi və digər şərtlərin ümumiliyinə malik ərazi sahəsidir.”

Regional iqtisadi inkişafın tədqiqatçılarından olan E.B.Alayev isə qeyd etmişdir ki, region səmərəli ixtisaslaşmaya sahib ərazi istehsal kompleksi formasında çıxış etdiyi halda, digər regionşünas N.N.Nekrosa görə bu ölkə ərazisinin müəyyən bir cins təbii resurslar kompleksi vasitəsilə birləşmiş özünəməxsus öz istiqamətinə və perspektiv maddi texniki bazaya sahib olan bir hissəsi kimi başa düşülür. V.Nasiorkovski qeyd etmişdir ki, region əhali ilə daimi sosial mədəni əlaqələr qurulmuş və vəhdət təşkil edən yüksək inkişaf etmiş struktura malik inzibati ərazi Birliyidir. Qavriova görə isə region ölkə ərazisinin kompleksliliyi, ixtisaslaşması ilə xarakterizə olunan hissəsidir. P.Ceyms və A.Martin öz tədqiqatlarında söyləmişdir ki, region dedikdə, seçilən lakin bu dəqiq müəyyənləşdirilmiş sərhədlərinə malik olmayan bir hissəsi başa düşülür. Ceymsin

və Martinin bu fikirlərinin davamı kimi Harvard Universitetinin professoru Qare qeyd etmişdir ki, dövlətin sərhədlərini müəyyən etmək mümkündür. Lakin region nə siyasi, nədə inzibati vahiddir. Karolina universitetin professoru Vufter isə regionla bağlı söyləmişdir ki, o sərhədləri daxilində təbii və iqtisadi amillərin yaratmış olduğu bir ərazidir.

Azərbaycan iqtisadçıları M. M. Mahmudov və İ. M. Mahmudova isə regionları tədqiq edərək söyləmişlər ki, bu region dedikdə ərazisində eyni element və komponentlərin yerləşdiyi və mütəmadi olaraq inkişaf edən bir ərazi vahidi başa düşülür.

Türkiyə Respublikası Dövlət Planlama Təşkilatı isə bu anlayışı daha çox bölgə anlayışı kimi işlədərək ona şəhərdən böyük, ölkədən kiçik, idarəetmə sərhədləri dövlətin idarəetmə vahidi sərhədlərilə müəyyən edilən, lakin buna baxmayaraq yerindən idarə olunan, demokratik iştirakçılıq prinsipinə əsaslanan idarəetmə və büdcəyə malik idarəetmə vahidi kimi şərh etmişlər.

Regional inkişafdan bəhs edərkən isə hər şeydən öncə qeyd etməliyik ki, hər bir obyektin inkişafı o.cümlədən də regional inkişaf həmin regionun müəyyən keyfiyyət xüsusiyyətləri ilə əlaqədar bir növ dəyişikliklərdir. Başqa sözlə, regional inkişaf regionu, ekoloji, iqtisadi, sosial mənəvi xüsusiyyətləri üzrə baş verən kompleks dəyişiklikləri özündə əks etdirir. Əgər inkişaf müəyyən kəmiyyət dəyişiklikləri ilə əlaqədar olarsa bu zaman iqtisadi artımdan danışılır. İqtisadi artım isə hər bir ölkədə ümumdaxili məhsulun artım tempinin təyin edən əsas göstəricidir. Keyfiyyət dəyişikliklərindən və ona uyğun olaraq kəmiyyət dəyişikliklərindən bəhs etdikdə isə bu əsasən iqtisadi artımla yanaşı struktur dəyişikliklər və iqtisadi sistemin yeni xüsusiyyətləri əldə edilməsi ilə əlaqədar baş verən dəyişikliklər nəzərdə tutulur.. Bununla yanaşı, həmdə istisnasız olaraq regional inkişaf bir sıra daxili və xarici amillərin təsirinə məruz qalır. Bu isə birbaşa olaraq regional iqtisadiyyatın strukturunun mürəkkəbliyi və baş verən bir sıra iqtisadi, sosial əlaqələrlə bağlıdır.

Hal hazırkı dövrdə regional inkişaf əlaqədar nəzəri tədqiqatlara əsasən bir sıra müəyyədicilik istiqamətlər üzrə aparılır. Bunlara nəzər salaq.

1. iqtisadiyyatın ərazi-bölgə üzrə təşkili və idarə olunması ;
2. ərazidə fəaliyyət sahələrinin yerləşdirilməsi ;
3. makroiqtisadi səviyyədə regionlararası qarşılıqlı əlaqələr;

Regional inkişafla bağlı həyata keçirilən nəzəri tədqiqatların əsas xüsusiyyətlərindən biri də müasir dövrdə regional sistem yaşama baxımından bir sıra paradigmlər şəklində yaşamaqdan ibarətdir. Bu yaşamlar isə aşağıdakılardır.

- ✓ Regionu kvazidövlət formasında yaşadıqda, bu zaman dövlətin və iqtisadiyyatın nisbətən sərbəst altsistemi formasında şərh edilir;
- ✓ Regiona bazar prinsipi ilə fəaliyyət göstərən subyekt kimi yaşadıqda bu, öz ərazisi çərçivəsində fəaliyyət göstərən kompleks bazar kimi götürülür. ;
- ✓ Regiona kvazikorporasiya şəklində yaşadıqda, o, iri mülkiyyət və iqtisadi fəaliyyət subyektini kimi götürülür ;
- ✓ Regionun solum kimi yaşadıqda isə müəyyən ərazi üzrə insanların birliyini, toplumunu və bununla bağlı sosial həyatının daha da yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənmiş fəaliyyət əks etdirir.

Ümumilikdə, qeyd etməliyik ki, sosial iqtisadi inkişaf nəzəriyyələri ilə əlaqədar müxtəlif müəlliflər tərəfindən mövcud yaşamlar içərisində regionların inkişaf etdirilməsinə davamlı inkişaf istiqamətinə daha çox üstünlük verilmişdir. Bu konsepsiyanın yaradıcısı isə. Vernadski hesab edilir. Belə ki, o öz tədqiqatlarında sübut etmişdir ki , XX əsrin əvvəllərində bəşəriyyətin təbii inkişaf dövrü sonlanmış və idarə olunan inkişaf dövrü başlanmışdır. Bu inkişaf modellərindən ən geniş yayılanı isə “postindustrial cəmiyyətin şərtlərinə adaptasiya nəzəriyyəsi” və regionların inkişafı imkanlarından postindustrial cəmiyyətin tələblərinə uyğunlaşma imkanları ilə əlaqələndirmişdir. Bu isə özündə aşağıdakı müddəaları birləşdirir.

- Regional səviyyədə sahibkarlığın bütün formalarının inkişafına dəstək ;
- Telekommunikasiya və nəqliyyat sistemlərinin inkişafı, fərqli qovşaqların əlaqələndirilməsi;
- Regionlarda ölkə səviyyəsinə uyğun ümumi orta və ali, peşə ixtisas təhsilinin inkişafı ;
- Regionların inkişafını stimullaşdıracaq elmi texniki tədqiqatların genişləndirilməsi ;
- Texnologiyaların ötürülməsi və innovasiyaların yayılmasına şərait yaradılması ;

Regional inkişaf əlaqədar geniş yayılmış nəzəriyyələrdən biri də sahibkarlıq nəzəriyyəsinin yaradıcılarından olan Y.Şumpeterin “yeniliklərin diffuziyası” adlı nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyənin məzmunu ondan ibarətdir ki, nəzəriyyəyə görə regionda lider olan sahibkarlıq sahələrində baş verən dəyişiklikləri, həmin regionun digər sahibkarlıq sahələrinə də təsir göstərir. Regionun inkişafı ilə əlaqədar bir nəzəriyyə də “inkişaf bazisi” nəzəriyyəsidir. Amma bu nəzəriyyəyə görə, region üçün nə qədər böyük tələbat olan məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşarsa daha bu həmin regionuna, o qədər də daha inkişafından, bu, iqtisadiyyata təsir göstərməsinə ixtisaslaşması üzrə dərinləşməsi və istehsalın artımının gətirib çıxaracaqdır.

Regional inkişafın tədqiqinin nəzəri əsaslarından bəhs edərkən qeyd etmək ki, inkişaf nəzəriyyələri arasında “qeyri tarazlı inkişaf nəzəriyyələri” xüsusi yer tutur. Bu nəzəriyyələr də deyilir ki, regionlarda investisiya daha çox səmərə verən sahəyə istiqamətlənməlidir ki, nəticədə regional inkişafı stimullaşdırarsın.. Buna müvafiq olaraq. L.Rodvinin və Hirşmanın təklif etdiyi qeyri tarazlı inkişafı ideyasına uzun bir dövr ərzində regionların inkişafının nəzəri tədqiqatında və praktikasında güclü mövqeyə malik olmuşdur. Bununla yanaşı, tədqiqatçılar hesab edirlər ki, regional inkişafdan fərqli olaraq, müxtəlif sahələr üzrə səmərəli inkişafa nail olmaq daha mühüm hesab edilir. Regional siyasətin formalaşdırılmasının ən

başlıca səbəblərindən olan regionların qeyri-tarazlı inkişafı regional siyasət nəticəsində tədricən aradan qaldırılır.

Regional inkişafın nəzəri cəhətdən digər tədqiqatçılarından olan Mürdal regional inkişafı əlaqədar özünün qeyri tarazlı inkişafı iddiasına əsasən qeyd edirdi ki, yaradılmış inkişaf nüvəsini iqtisadi potensialından, gec tez digər sahələrdə yararlanacaq və bu onların inkişafına səbəb olacaqdır. Onun bu fikrini özünün “yayılma effekti” və “əks axın” ilə əsaslandırırırdı. Əks axın öz növbəsində əhalinin ticarət və işgüzar fəallığı, müəyyən regionlar üzrə inkişafının göstəricisi kimi çıxış etsə də, dayanma effekti bundan fərqli olaraq geri qalmış kənd ərazilərində kənd təsərrüfatında xammal satış bazarı bazarların yaradılmasını ifadə edirdi. Mürdalın irəli sürdüyü nəzəriyyəyə əsasən İEÖ üçün daha xarakterik idi.

Regional inkişaf və regional inkişaf siyasəti ilə bağlı nəzəri tədqiqatları aparən iqtisadçılardan biri də Fridman olmuşdur. Belə ki, 1966-cı ildə Venesuelanın materiallarının sistemləşdirilməsi və buna müvafiq olaraq Rodvinin nəzəriyyəsi əsasında “mərkəz əyaləti” modelini hazırlamışdır. Bu modelə əsasən, ifadə etmişdir ki, regional inkişaf siyasəti vasitəsilə urbanizasiya mərkəzlərinin inkişaf etdirilməsi ideyası çox mühüm rol oynayır. Haqlı olaraq hesab edir ki, regional inkişaf nəticə etibarlı ilə urbanizasiya prosesində həlledici rola malikdir. Lakin bu ideyanın reallaşdırılması üçün müəyyən məsələlər öz əksini tapmalıdır. Bunlara misal olaraq ilkin transformasiyanın haradan: başlanması və bunun üçün hansı kriteriyalardan istifadə olunması kimi məsələlər aid edilir. Onun təklif etdiyi modelə görə, regional inkişafa nail olunması üçün regionun öz daxilində aralıq ərazilər əsas rayonlar və problemlə ərazilərin hər biri üçün xüsusi modellərin hazırlanmalıdır. Bu zaman əsas rayonları inkişaf nöqtəyi nəzərindən daha çox potensiala malikdir və daha sonradan onları davamlı olaraq öz ətrafında kommunikasiya sistemini formalaşdıraraq inkişaf edəcəklər. Bu zaman isə əsas rayonları innovasiya mərkəzləri rolunu oynayır. Beləliklə də əsas rayonlar da inkişaf edərək digər qaranlıq ərazilərində inkişafına təkan verəcək. Bu nəzəriyyədən siyasi, mədəni amillər regional inkişafa təsir göstərən amillər kimi

göstərilmişdir. Bununla yanaşı Fridman regional inkişafıla bağlı müxtəlif tədqiqatçıların söylədiyi nəzəri illərdəki ümumi fikirləri də öz modelində istifadə etmişdir. Onun innovasiyaların yayılması iyerarxiyası modelində məkanında urbanizasiya haqqında fikirlər öz əksini tapmışdır.

Fridmanın regional inkişafıla bağlı tədqiqatlarını daha da inkişaf etdirərək, özünün iyerarxik yayılma modelinin və ekzogen amilləri daxil edən iqtisadçılardan biri də C.Lasuen olmuşdur. O, bu problemin daha qlobal kontekstdə yanaşaraq, regionda ixracatçı istehsalın yerləşdirilməsi ideyasını irəli sürmüş və ixrac vasitəsilə beynəlxalq çıxışın təmin olunmağına və bunun vasitəsilə də regional inkişafa nail olmağın mümkünlüyündən bəhs etmişdir. Dünya bazarına regionların bir müstəqil subyekt kimi çıxması imkanı onun tədqiqatını fərqləndirən başlıca cəhətdir. O həmçinin qeyd etmişdir ki, səmərəli regional inkişafa nail olması üçün inkişaf qütblərinin müəyyənləşdirilməsi olduqca zəruridir. Lasuen istehsalın həcmnin və lazımı ölçülər ilə təmin olunması və satış bazarlarının mövcudluğu onun onların artırılmasına, istehsal prosesinin təkmilləşdirilməsinin regionu inkişafın ən vacib elementlərindən hesab edirdi. Elə buna görə də o, öz nəzəri tədqiqatlarında marketinq tədqiqatlarına daha çox önəm vermişdir. Onun təklif etdiyi model əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün regional inkişafda 2 alternativ yol mövcuddur :

1. innovasiyaların birbaşa periferiyalara tətbiqi ;
2. innovasiyaların geridə qalmış ərazilərə və daha sonra iyerarxiyanın yuxarı pillələrinin tətbiqi ;

2 alternativ yola ayrıca nəzər salsaq, qeyd edə bilərik ki, 2-ci daha çox regionlar arasındakı uçurumun və fərqliliklərin azalmasına səbəb olduğu halda 1-ci yol ölkə səviyyəsində sosial iqtisadi inkişafın nail olmasına əsaslanır.

Təbii ki, neoklasiklərin regionların iqtisadi inkişafının tədqiqinə yanaşmasını olduğu kimi yeni müstəqillik ölkələrin həyata keçirdiyi islahatlara olduğu kimi tətbiq etmək yanlış nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bu nəzəri məktəblərin

yanaşmalarını öyrənməklə real gerçəklikdən irəli gələn xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasına zərurət var. Bu zərurət hər şeydən əvvəl yeni müstəqillik əldə etmiş ölkələrin o, cümlədəndə Azərbaycanın uzun müddət inzibati-amirlik iqtisadi sistemində yaşamasından irəli gəlir. Azərbaycanın iqtisadiyyatı inzibati amirlik iqtisadi sistemi şəraitində kifayət dərəcədə deformasiyaya uğramışdır. Bu deformasiya özünü regionlarında inkişafında göstərir. Regionlarda ağır əl əməyi üstünlük təşkil edirdi. İnnovasiyalı inkişafa keçidi həyata keçirmədən regionların inkişafında ciddi irəlləyişə nail olmaq mümkün deyil. İnnovasiya əsasən iri şəhərlərdə daha geniş tətbiq imkanə tapdığından onun regionlarda da tətbiqi mövcud disproporsiyanın aradan qaldırılmasına əlverişli şərait yarada bilər. Təbii ki innovasiya investisiya tutumlu olduğundan onun regionlarda tətbiqinə həmişə maneələr mövcuddur. Ölqinui iqtisadi imkanlarının genişlənməsi ilə bu maneələr tədricən aradan qaldırılır. İnnovasiya sahibkarlığının inkişafı regionlarda da özünə tətbiq imkanı tapır. Haqqında bəhs etdiyimiz tarazlı və qeyri tarazlı inkişaf nəzəriyyələri arasında müəyyən fərqlər olsa da, ümumilikdə bu nəzəriyyələri də qeyd edilmiş, regional inkişafı ilə bağlı tədqiqi məsələləri əsasən belə qənaətə gələ bilərik ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə regional inkişafına nail olmaq üçün uzun müddət lazımdır və həmçinin bu ölkələrdə milli təsərrüfatçılıq sistemində şərtləri nəzərə almadan yeniliklərin tətbiqinə nail olmaq, düzgün hesab edilmir.

Qərb regionşünası C. Uilyamson və öz tədqiqatlarında qeyd etmişdir ki, kəsib regionlara uzunmüddətli inkişaf layihələrində iştirakı daha məqbul hesab edilir. Digər həmkarlarından fərqlənən o, həmçinin qeyd etmişdir ki, regional inkişafın ilkin mərhələsində təsərrüfat subyektləri yerləşdirilməsində bərabərsizliklərin mövcud olması da adi hal hesab edilir. Bu zaman isə daha inkişaf növbəti mərhələlər üçün regional konvergeniya daha tipikdir.

Fridman regional konvergeniyanı haqqından Kanada təcrübəsinə əsasən, bu fikirlər səsləndirmişdir. Kanada təcrübəsi unkişaf etmiş ölkələrin regional inkişafı üçün daha səciyyəvidir. O, qeyd etmişdir ki, regional konvergeniya ona öz miqyasına görə inkişafın digər mərhələlərində yaranmış bərabərsizliklərdən

daha kiçikdir, başqa sözlə, onun müsbət və effektiv bərabərlik mənfi effektindən daha azdır.(5, 27)

Regional inkişafın tədqiqatçılarının bütün bu fikirlərini ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik, regional inkişafa nail olmaq, uzunmüddətli və davamlı inkişafı impulsların təmin etmək üçün yüksək inkişaf səviyyəsi olduqca zəruridir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu prosesin qısa müddət ərzində təmin edilməsi olduqca çətinidir. Buna misal olaraq qeyd edə bilərik ki, Yaponiya periferiyalarında konvergeniya onrakı dövrlərdə ümumi iqtisadi inkişaf fonunda davam etmişdir. İlk dövrlərdə regional bərabərsizliklərin aradan qaldırılması mümkün olmamış və bu proses 30 ilə yaxın dövrü əhatə etmişdir. Regional inkişafa nail olması cəhətdən isə regional səviyyədə davamlı inkişafın təmin edilməsi və buna müvafiq olaraq, regionlar üçün kompleks inkişaf proqramlarının hazırlanması zəruri hesab edilir. Dünyanın müxtəlif regionları üçün kompleks inkişaf proqramlarının hazırlanmasının da əhəmiyyəti isə aşağıdakı məsələlərlə şərtlənir. Onlara nəzər salaq :

- Region səviyyəli idarəetmə sistemi iqtisadi idarəetmənin bütün vasitələrinə malik olmadığından və özündə müəyyən çatışmazlıqları etiva etdiyindən regionların inkişafı, ölkə və region səviyyəsində həyata keçirilən idarəetmə fəaliyyətinin səmərəli əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur ;
- Regional inkişaf, yerli ehtiyatlara və imkanlara əsaslanan zaman mənfi təsirlərə daha dayanıqlı olur ;
- Ölkədə həyata keçirilən siyasi tədbirlər regional inkişafa nail olmaq məqsədlərini uyğunlaşdırıldıqdan regionlararası və xarici əlaqələrdən daha çox faydalanmaq imkanları yaranır

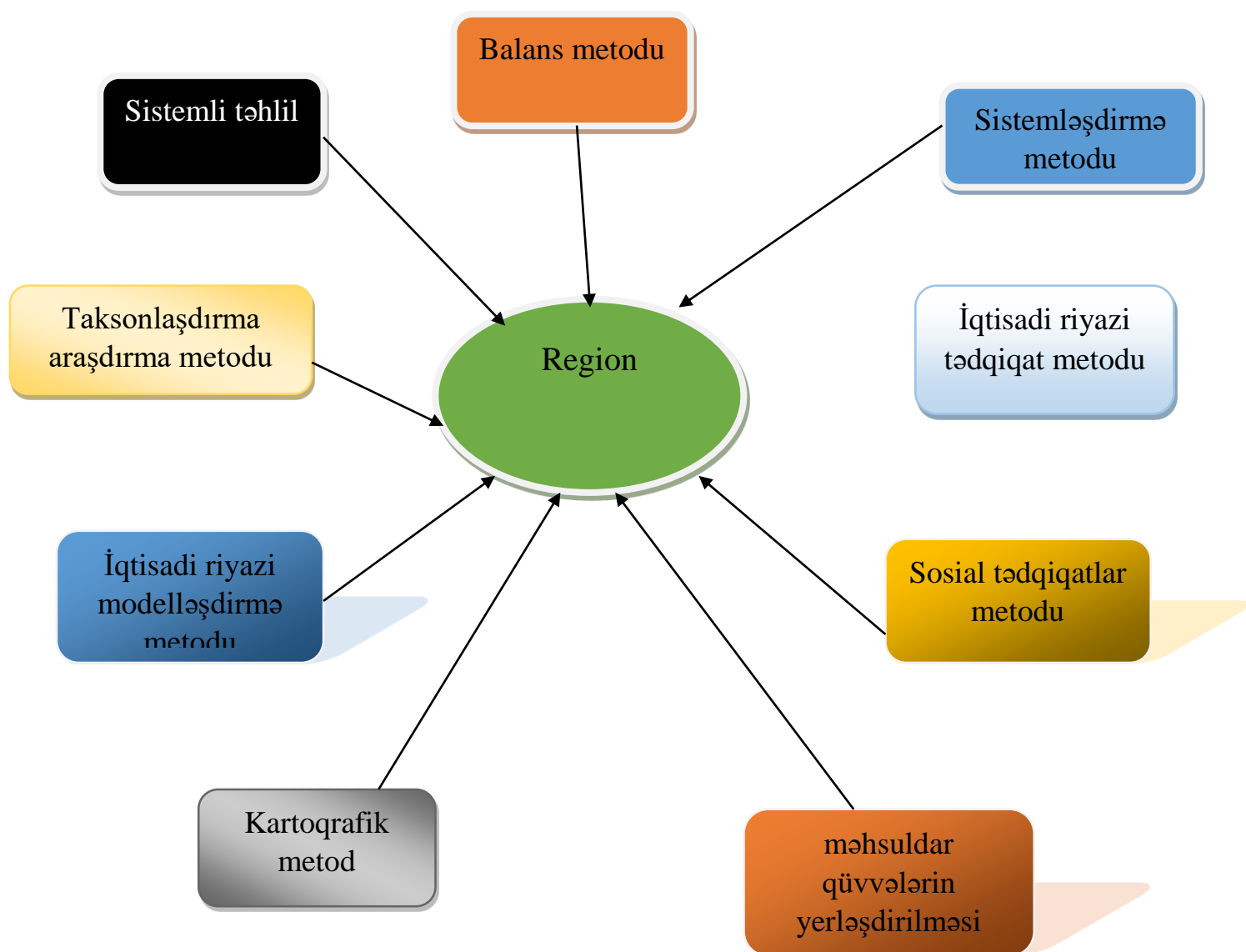
Müasir dövrdə regional davamlı inkişafın təmin olunmasında, dövlətlərin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətdən asılı olaraq sosial iqtisadi sistemə, həm təsir göstərir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik, sosial iqtisadi inkişaf siyasətini regional inkişafına olmağın əsas tərkib hissəsi kimi regionun aşağıdakı xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını tələb edir.

- ✓ Ölkə vətəndaşlarının bir hissəsini təşkil edən region əhalisinin mənəvi sağlamlığı ;
- ✓ Mövcud əmək və maliyyə potensialının vəziyyəti və strukturu ;
- ✓ əmək, işgüzar etika, dini təfəkkür ;
- ✓ regionun ölkədaxili mövqeyi ;

Tədqiqat göstərir ki, bu xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq, regional islahatların həyata keçirilməsi və regional inkişafın nail olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, regionlarda davamlı inkişafa nail olmaq, regional disproporsiyaların aradan qaldırılması, bununla bağlı formalaşan problemlərin aradan qaldırılması üçün ümumi məsələlərlə yanaşı, xüsusi yanaşmalar da tətbiq etmək lazımdır. Davamlı inkişafına nail olunmasına, ümumilikdə, sosial iqtisadi və ekoloji tələblərin təmin etməyi özündə əks etdirir. Buna müvafiq olaraq, davamlı inkişaf konsepsiyası vasitəsilə iqtisadiyyat, təbiət və cəmiyyət üçün dinamik, tarazlı inkişaf və bununla bağlı həyata keçirilən tədbirlərin miqyası və xarakteri hər bir konkret region üçün müəyyənləşdirilir. Bütün bununla yanaşı, müasir dövrdə dövlətlərin regional inkişafın təmin olunmasında beynəlxalq əlaqələr, xüsusi ilə xarici iqtisadi əlaqələrin , xarici ticarətin inkişafı zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Bu, xüsusilə son dövrlər ərzində dünya təsərrüfat sistemində baş verən köklü dəyişikliklərlə əlaqədardır. Buna misal olaraq, beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişaf etdirilərək dərinləşməsi, elmi texniki tərəqqinin sürətlə inkişafı nəticəsində ən son texnologiyaların tətbiqini misal göstərə bilərik. Dövlətlərin xarici iqtisadi əlaqələri, ölkədaxili və regionların inkişafına və ümumilikdə milli iqtisadiyyatın isə müəllifi dinamizm səviyyəsinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir.

Regional inkişafı və regionların sosial iqtisadi inkişafına nail olmaq üçün hər şeydən əvvəl bu istiqamətdə sözdə deyil həmdə real gerçəklikdə iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi vacib hesab edilir. Buna isə bilavasitə regionların sosial iqtisadi inkişafının tədqiqatın metodları vasitəsilə nail olunur. Regional inkişafın tədqiqi üsullarına nəzər yetirək.

Sxem 1.1. Regionun inkişafı tədqiq üsulları



Bu metodların hər birinə ayrılıqda nəzər salaq :

1. sistemləşdirmə metodu . Bu metod öyrənilən hadisələrin müxtəlif fərqləndirici xüsusiyyətləri ilə əlaqədar ümumiləşdirilməsinə əsaslanır.

2. Balans metodu. Bu metod sahəvi və regional balansların qarşılıqlı əlaqəsi və təşəkkülü ilə xarakterizə olunur. Sahəvi və regional balansları formalaşdırılması, regionların sosial iqtisadi inkişafında disproporsiyaların müəyyənləşdirməsinə şərait yaradır.
3. İqtisadi riyazi modelləşdirmə metodu. Bu metod özündə regionun ərazi proporsiyaları üzrə modelləşdirilməsini və eləcə də regiondakı təsərrüfat komplekslərinin modernləşdirilməsini regional inkişaf əlaqədar bir sıra modelləşdirmənin tətbiq xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.
4. Taksonlaşdırma metodu. Regionun ierarxik təbə edilmiş taksonlara bölünməsidir. Taksonlar bərabər və yaxud iyerarxik təbə edilmiş İnzibati və onlar bələdiyyələr hesab edilir.
5. Məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi metodu . Bu metoddan ən çox regionun təsərrüfatı inkişafının müxtəlif səviyyəli variantlarının müzakirəsi və regionda istehsalın ərazi üzrə bölüşdürülməsi yerləşdirilməsi prosesində daha çox planlaşdırma və proqnozlaşdırmanın ilkin mərhələlərində istifadə olunur.
6. Sosial tədqiqatlar metodları . Bu metod özündən region əhalisinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılması, regionun sosial infrastrukturunun inkişafı ilə əlaqədar tədqiqatları əks etdirir.

1.2. Regional iqtisadiyyat və regional inkişaf

Regional iqtisadiyyatdan bəhs edərkən ilk növbədə regional iqtisadiyyat haqqında ümumi fikirlərin və nəzəri strukturun, daha sonra onun ölkə iqtisadiyyatındakı rolu diqqəti cəlb edir. Azərbaycan 10 iqtisadi rayon üzrə rayonlaşdırılıb. Hər bir rayon üçün ümumi cəhətlərlə yanaşı kifayət dərəcədə fərqləndirici cəhətlər mövcuddur. Bu fərqləndirici cəhətlər resusların müxtəlifliyindən tutmuş

məşğulluğun səviyyəsi, işsizlik, həyat səviyyəsi və digər səviyyələri də əhatə edir. Bəzə regionlarda əmək tutumlu sahələr daha çox xüsusi çəkiyə malik olduğu holda digər regionlarda texnoloji yeniliyə əsaslanan sahələrin inkişaf etdirilməsinə zərurət yaranmışdır. Hər şeydən öncə qeyd etməliyik ki, regional iqtisadiyyatın strukturuna ümumi iqtisadi nəzəriyyə çərçivəsində bir sıra məsələlər, iqtisadi artımı ümumi iqtisadi tarazlıq və davamlı inkişaf nəzəriyyəsi təsir göstərir. İqtisadiyyat çərçivəsində bu regionların müxtəlifliyi, ölkə iqtisadiyyatının regional iqtisadiyyatın bir hissəsi kimi baxılması ilə yanaşı, onların elmi cəhətdən təsnifləşdirilməsi zərurəti yaranır. Regional iqtisadiyyatın nəzəri əsasları 3 inkişaf mərhələsinə bölünür ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

1. Regional iqtisadi inkişaf nəzəriyyəsinin formalaşması və Qərbi ölkələrində elmi çərçivəsində onun genezisi ;
2. Keçmiş Sovet Respublikalarında və başqa sosialist dövlətlərdə regional iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı ;
3. Regional iqtisadiyyatın müasir inkişaf istiqamətləri ;

Ölkəmiz 1990-cı illərə qədər SSRİ-nin tərkibində olduğu üçün, müvafiq olaraq regionlarda SSRİ dövlətinin regionları çərçivəsində fəaliyyət göstərirdi. Rusiya dövlətinin ərazisinin böyük , yüksək regionların təbii iqtisadi, sosial şəraitlərinin müxtəlifliyini onların tədqiqatlarının daha da zəruri edirdi. Buna müvafiq olaraq qeyd etməliyik ki, məhz bu dövrlər ərzində Rusiyada regional iqtisadiyyatla bağlı aparılan tədqiqatlara əsasən təbii iqtisadi rayonlaşma və sosial iqtisadi coğrafiyanı və regional bazarların öyrənilməsi və onların problemlərinin həll edilməsinə istiqamətlənmişdir. Rusiya iqtisadçıları da qərbi iqtisadçılarından fərqli yanaşma prinsipi ilə real təcrübə əsasında Rusiya regionlarının , quberniyalarının təcrübədən irəli gələn xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla regional inkişaf problemlərini tədqiq etmişlər. Bu istiqamətdə müxtəlif tədqiqatlar aparmış alimlərdən A.N.Radişev, D.i.Rixter, M.V.Lomonosov, A.E.Probe və başqalarını qeyd edə bilərik. Regional iqtisadiyyatının mərhələlərinə uyğun formada qeyd edə bilərik ki Qərbi regional iqtisadi nəzəriyyəsiindən fərqli olaraq Rusiyada bu istiqamətdə tədqiqatlar daha çox

nəzəri məsələlərlə yanaşı real gerçəklikdən irəli gələn praktiki məsələlərin həllinə yönəldilmişdir. Qərb ölkələrində isə əsasən bu cür regional tədqiqatlar daha çox abstrakt nəzəri situasiyaları sadə riyazi modellər üzərində qurulmuşdur. Bununla yanaşı, Qərb tədqiqatçıları da bu prosesdə daha çox diqqəti iqtisadi subyektlərin iqtisadi mühitdə təsərrüfatçılıq mənafeləri gözlənilməklə onların səmərəli davranışına istiqamətlənmişdir. SSRİ” də regional və iqtisadi tədqiqatlar planlı idarəetmə məsələlərinə və bu istiqamətdə meydana çıxan problemlərin həllinə yönəlmişdir. SSRİ-”də regional iqtisadiyyat nəzəriyyəsinin uzun müddət real gerçəklikdən təcrid olunduğunu nəzərə alsaq qeyd edə bilərik ki, bu proses regional iqtisadiyyat və bununla bağlı tədqiqatlarda özünü göstərmişdir. Lakin sonrakı dövrlərdə SSRİ regional iqtisadiyyatı da Qərbin bu istiqamətdə aparılan metodoloji tədqiqatlarına yaxınlaşmışdır. Rusiyada regional iqtisadiyyat əsasən, 3 problem ətrafında cəmlənirdi. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Milli iqtisadiyyatda iqtisadi rayonlaşdırma ;
- istehsal qüvvələrinin səmərəli yerləşdirilməsi prinsipləri və qanunauyğunluqları ;
- regional və ərazi üzrə inkişafın planlaşdırılması, proqnozlaşdırılması və tənzimlənməsi istiqamətləri

Bu təsnifatın hər birinə ayrılıqda yanaşsaq istehsal qüvvələrinin yerləşdirilməsi qanunauyğunluqlarından bəhs edərkən ilk növbədə bu istiqamətdə iqtisadi münasibətlər sistemi elmi texniki tərəqqi, iqtisadi inkişaf mərhələlərini və bu proseslərə müvafiq olaraq, iqtisadi rayonlarda təsərrüfatın kompleks inkişafı, istehsalın səmərəli və effektiv yerləşdirilməsi kimi məsələləri diqqət mərkəzində saxlamaq olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir dövlətin regional iqtisadiyyatı və buna uyğun formada həyata keçirdiyi tədbirlər siyahısında istehsal qüvvələrinin yerləşdirilməsi faktorlarının nəzərə alınması öz növbəsində innovasiyalı iqtisadiyyata və informasiya cəmiyyətinə keçidin əsasını təşkil edir. Bu faktorlara aşağıdakılar aid edilir :

1. ölkənin iqtisadi coğrafi vəziyyət ;

2. ölkənin rəlliqdə malik olduđu təbii resurslar ;
3. regiondakı tarixən formalaşmış və mövcud infrastruktur ;
4. yaradılmış istehsal gücləri və aparatı ;
5. təsərrüfatın ərazi üzrə mövcud təşkili formaları ;
6. regionların malik olduđu elmi texniki potensial ;
7. biznes mühiti və sosial iqlim və.s

İqtisadi rayonlaşdırma isə öz növbəsində ölkənin düzgün iqtisadi rayonlara bölünməsinə və bu ölkə iqtisadiyyatında həmin regionların ixtisaslaşdırılması daha da gücləndirən əsas amil hesab edilir. Ümumilikdə, ölkə ərazisini iqtisadi rayonlara bölgüsünə uyğun iqtisadi rayonlaşdırma konsepsiyası zamanı bir sıra məsələlərə diqqət edilir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- hər bir region iqtisadi baxımdan inkişaf səviyyəsindəki fərqliliyə baxmayaraq mövcud resurs potensialına uyğun inkişaf etmiş bir ərazi hesab edilir və bu zaman həmin regionun təbii resursları istehsal aparata əhəli nəqliyyat kommunikasiya və bir sıra məsələlərin iqtisadi rayon üzrə istehsalın ərazi uyğunlaşdırması formasında birləşdirilməsi ümumiləşdirilir.
- iqtisadi rayonlaşdırmada o nəzərə alınan məsələlərdən biri hər bir rayonun coğrafi vəziyyətini nəqliyyat qovşağı şəraitinin işçilərin əməyini istismar faydalılığından nail olunması və bu proseslərlə bağlı problemlərin aradan qaldırılması və prosesin təkmilləşdirilməsidir.

Bazar iqtisadiyyatına istiqamətlənmiş dünyanın bir sıra dövlətlər kimi Azərbaycan da regional iqtisadiyyat və regional inkişafın problemlərinin həlli baxımından bir sıra məsələlərlə əlaqədar, regional iqtisadiyyatın formalaşdırılması baxımından ciddi addımlar atılmışdır. Hər şeydən öncə qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə iqtisadi rayonlar qeyri bərabər inkişaf yolu keçmiş və buna görə onların sosial iqtisadi perspektiv inkişaf imkanlarına görə, həmçinin də iqtisadi potensialı baxımından kəmiyyət və keyfiyyət fərqləri mövcuddur. Ölkəmiz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra regional iqtisadiyyat və regionların inkişafı əsasən, asimmetrik inkişaf kimi xarakterizə olunur, makroiqtisadi sabitliyin təmin

olunması ilə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində əhəmiyyətli rola malik ola biləcək regional inkişaf diqqət mərkəzinə gətirilir. Azərbaycan Respublikasında istehsal güclərinin ərazilər üzrə yerləşdirilməsinin qeyri-bərabər formada aparılmasına sabiq dövrünə xas olduğunu nəzərə alsaq, bu dövrdə rayon şəhər və kənd əraziləri arasında inkişaf baxımından kəskin fərqlər mövcud olmuşdur. Sovet dövründə planlı sosial iqtisadiyyat quruculuğunu bir sıra dövlətlərdə olduğu kimi Azərbaycanda da bu nöqtəyi nəzərdən, sosial, iqtisadi böhrana səbəb olmuşdur. Elə məhz buna görə o da öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonrakı dövrləri ərzində regionlararası, regiondaxili ərazi nisbətləri özünü açıq aşkar biruzə verirdi.

Milli iqtisadiyyatda Bazar münasibətlərinin formalaşması, keçid iqtisadiyyatından başlayaraq regionlar arasındakı fərqləri daha da qabarıq şəkildə üzə çıxarmış və nisbətən zəif regionların geridə qalması müşahidə olunmuşdur. Müstəqilliyimizin ilk illərində makroiqtisadi qeyri-sabitlik, məşğulluğun səviyyəsinin aşağı olması, işsizliyin yüksək səviyyəsi, maddi və maliyyə resurslarının çatışmazlığı, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə və eləcə də regionların inkişafına investisiya qoyuluşlarının azalmasından və tamamilə dayandırılmasına gətirib çıxarmışdı. Bu dövrdə ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatında istehsalın aşağı düşməsi kənd təsərrüfatı və ərazi əlaqələrinin pozulmasına və öz növbəsində regional inkişafa mənfi təsir göstərmişdir. 1995-ci ildən sonra bu vəziyyət tamamilə dəyişməyə başladı. Xüsusi ilə 1995-2003-cü illəri ərzində dövlət tərəfindən həmçinin beynəlxalq maliyyə qurumlarının dəstəyi, bu istiqamətdə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar, ümumilikdə, regionlardakı sosial iqtisadi problemlərin həll olunması üçün əlverişli şərait yaratdı. Regionlar arasında fərqlər əsasən, kəmiyyət və keyfiyyət xarakterli olur. Ölkəmizdə regional inkişaf da paytaxt şəhər və digər iqtisadi rayonlar arasında özünü daha çox əks etdirir. Bakı şəhəri və Bakı ətrafı ərazilərdə istehsal və xidmət sahələri olduqca inkişaf etmişdir. Ölkənin əsas sənaye potensialı və infrastruktur sahələri Bakı şəhərində cəmləşmişdir. Sahibkarlığın xüsusi çəkisə böyük şəhərlərdə daha yüksəkdir. Məhz elə buna görə də paytaxtdan kənardə yaşayan əhali Bakı şəhərinə axını daha da

sürətlənmişdir. Bu proses regionların inkişafına mənfi təsir göstərmiş və nəticədə bu regional disbalans yaranmasına səbəb olmuşdur. Paytaxt şəhəri kimi Bakıda və Bakı ətrafı ərazilərdə kommunikasiya xidmət sahələrinə, infrastruktur sistemlərinin digər şirələrdən fərqli olaraq daha da inkişaf etməsi, nəqliyyat sisteminin ticarət, ictimai iaşə obyektlərinin geniş fəaliyyəti regionlarda yaşayan əhalinin Bakı şəhərində yerləşməsinə əsas səbəblərdən hesab edilir. Xüsusilə yeni bazar iqtisadi sisteminə müvafiq olaraq, firma və müəssisələrin fəaliyyəti və iş imkanlarının mövcudluğu ətraf regionlardan miqrasiyanın daha da artırır.

Regionları arasında , onların iqtisadi potensialındakı fərqlilik daha çox mühüm struktur fərqlərinin olması və iqtisadi məkanın bircinsliyi, bərabərsizliklərin yaranmasının əsas səbəblərindən hesab edilir. Bütün bu sadaladığımız amillər regional iqtisadi asimmetriyasının aradan qaldırılmasından və regionlararası fərqləri ilk Bakı ilə müqayisədə nisbətən azalmasını çətinlik törədir. Baxmayaraq ki, ölkədə həyata keçirilən davamlı iqtisadi siyasət bu fərqliliyin aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Təbi kiş regional inkişaf proqramları ilə yanaşı bütövlükdə makroiqtisadiyyatda həyata keçirilən iqtisadi siyastdə regional inkişafda əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Xüsusi assimetrik baxımından bu fərqlər və əhali gəlirləri üzrə də regionlar arasında öz təsirini göstərir. Əvvəlcə bütün bunlara görə də regional iqtisadiyyatın inkişafına mane olan səbəbləri müəyyənləşdirilmiş və Azərbaycan Respublikasında bu istiqamətdə sosial iqtisadi inkişaf proqramlarının hazırlanması, İranın regional inkişafı ilə bağlı islahatların həyata keçirilməsi zamanı bu inkişafa səbəb olan maneələri aradan qaldırmağa çalışmışdır. Bu fərqlərin aradan qaldırılması birbaşa olaraq regional iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlıdır. Ölkəmizdə regionların inkişafı istiqamətində müşahidə olunan vəziyyət, regional iqtisadiyyatın inkişafı baxımından mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə sosial iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsinə və mövcud səhvlərin minimuma endirilməsini tələb edir. Azərbaycan Respublikasında bazar amillərinin təsiri altında müxtəlif struktur dəyişikliklər baş verir ki, ona bu dəyişikliklərin müasir şəraitə uyğunlaşdırılır

vətədicən resurslardan səmərəli istifadə mexanizminin formalaşması ilə mütərəqqi iqtisadi qurluşda formalaşır. Bu zaman mövcud dəyişikliklər regionlarda özəl sabitliyin, sahibkarlığın mövcud vəziyyətinə uyğun zəif investisiya aktivliyi və elə buna görə də istehsalın artımının aşağı olması səbəblərinə görə, bir sıra problemlərlə üzləşir. Bu zaman regional problemlər yerli idarəetmə orqanlarında mövcud problemlərin regionların imkanları daxilində aradan qaldırılması ilə əlaqədar maliyyə imkanlarının məhdudluğu və ya buna müvafiq olaraq lazımı qərarların qəbul edilməsi ilə bağlı tələb olunan informasiyanı təhlili ilə bağlı kifayət qədər imkanların olmaması və məhdudluğu ilə əlaqədardır. Bu prosesə vəsaitlərin paylanma qaydası və büdcə vəsaitlərinin düzgün istifadə də öz təsirsiz ötürüşdür.

Mövcud müxtəlif ədəbiyyatlarında da regional inkişafın inkişafın səviyyəsinin ölçülməsi baxımından 3 əsas tipi fərqləndirilir.

1. Asimmetrik
2. Ahəngdar
3. Neytral

Bu amillərin hər birinə ayrılıqda yanaşdıqda, ilk öncə qeyd edə bilərik ki, regional inkişaf müəyyən bir dövr ərzində digərindən üstünlüyə malik olan regionların üstünlüyü daha da artırılması, onların bu və ya digər zəif regionlardan müqayisədə inkişafına əks etdirir. Regional inkişafın idarə olunması müxtəlif dövrləri ərzində dünya ölkələrində əsas məsələlərdən biri hesab edilmişdir. Dünya dövlətlərində sənayeləşmə mərhələsinin başlanması bu prosesə təsirsiz ötürüşməmişdir. İstehsalın ekstensiv tipli intensiv tipi ilə əvəzlənməsi, kənd təsərrüfatı sektoru ilə emal sahələrinin və ümumilikdə istehsal amillərinin azad bazar prinsipləri əsasında bölüşdürülməsi regional inkişafa öz təsirini göstərmişdir. Hələ dünya dövlətlərində sənayeləşmə mərhələsinin başlanmasından indiki dövrə qədər regional inkişafın idarə olunması ilə bağlı mövcud problemlərin aradan qaldırılmasına dair müxtəlif fikirlər meydana gəlmişdir. Bununla bağlamaq söylənən fikirlərin müxtəlifliyi əsasən regional bərabərsizliklər və bu problemlərin aradan qaldırılmasına

istiqlamətlənmişdir. Ümumilikdə qeyd edə bilərik ki, regional inkişafda bərabərsizliyi, iqtisadi ədəbiyyatlarda 3 istiqaməti dəqiqləşdirilərək müəyyənəşdirilmişdir. Onlar aşağıdakı kimi quruplaşdırmaq olar:

- 1-ci istiqaməti müəyyən zaman keçdikcə iqtisadi inkişafda regionlararası bərabərsizliyin tədricən azalmasına əsaslanır ;
- 2-ci istiqamət isə regionların inkişafında bərabərsizlik ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq fərqli formada, zəif inkişaf etmiş ölkələrdə, zaman keçdikcə artmasına və inkişaf etmiş ölkələrdə azalmasına əsaslanır ;
- Sonuncu istiqamət isə regionlararası bərabərsizliklərin dövlət müdaxiləsini məhdud olduğu ölkələrdə birinci iki haldan fərqli olaraq getdikcə dərinləşməsi müşahidə olunur.

Birmənalı şəkildə söyləmək olar ki iqtisadi ədəbiyyatda regionların iqtisadi inkişafına mane olan amillərmüəyyənəşdirilmiş və ümumilikdə regional inkişafa müəyyən mənada mane olan regionlararası fərqlərin yaranmasına bir sıra təbii iqtisadi tarixi, sosial mədəni səbəblər göstərilir ki, bunlara nəzər salmaq.

1. Regionların inkişafını səciyyələndirən sosial mədəni bərabərsizlikdir. Bu əsasən bu insan kapitalının inkişafı ilə bağlı olub, müxtəlif regionlar arasında və insanların təhsil səviyyəsi,peşə hazırlığı, fiziki sağlamlılıqlarını sahib olduqları dəyərlər sisteminin qeyri bərabər inkişafı ilə əlaqədardır.
2. Regionların öz təbiətindən irəli gələn təbii coğrafi bərabərsizlik . Bu bərabərsizliyi ki, adından da göründüyü kimi, birbaşa olaraq təbii coğrafi şərait əlverişli su, quru nəqliyyat üzərində yerləşən faydalı qazıntı yataqlarının yerləşməsinə görə regionlar arasında olan fərqliliklər əks etdirir.
3. Regionlarda iqtisadi funksional bərabərsizliklər. Bu bərabərsizlikləri bütün istehsal amillərinin yaxud da onun bir qisminin ,istehsalı amillərinin müxtəlif regionlar üzrə qeyri bərabər bölgüsünü əks etdirir.

Tədqiqat nəticəsində gəldiyimiz bu qənaət göstərir ki, bütün bu bərabərsizliklər nəzdində regionun inkişafının idarə edilməsi cəmiyyətin inkişafı baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu deyilənlərə müvafiq olaraq qeyd edə bilərik, regional inkişafın həm dövlət səviyyəsində həm də bələdiyyələr səviyyəsində idarə edilməsi, müxtəlif ərazilərin ekoloji siyasi inkişafına təsir etmə xüsusiyyəti ilə əlaqədar kompleks tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsidir. Dövlət tərəfindən Regional inkişafın idarə edilməsi istər gəlirlərin bölgüsü, istər regionlar arasında həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasından və sosial şəraiti təkmilləşdirilməsini özündə əks etdirir. Hər bir ölkə vətəndaşın yaşadığı regiondan fərqli olmayaraq onun lazımı ictimai nemətlərlə iş yeri gəlirlərlə təmin olunmaq imkanı olmalıdır. Bu imkanı əldə olunması isə sosial iqtisadi inkişaf baxımından regionlar arasında tarazlı inkişaf səviyyəsinə nail olmağa əsaslanır. Regional inkişafın idarə olunmasının uzun və qısamüddətli məqsədlərin və buna uyğun meyarların müəyyənləşdirilməsi olduqca vacib hesab edilir. Uzunmüddətli məqsədlər sırasından müxtəlif regionlar üzrə postindustrial inkişaf meyillərinin dəstəklənməsi və gələcək nəsillər üçün yüksək ixtisaslı səhiyyə, təhsil, mədəniyyət sisteminin yaradılması və buna müvafiq olaraq, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi göstərmək olar. Regionun inkişafı, idarə olunması, regionda tarazlaşdırılmış inkişafa nail olunmaqla əlaqədar mövcud proporsiyaların rasionallaşdırılması. ifadə edir. Tədqiqat nəticəsində bu qənaətə gəlmək olar ki, milli iqtisadiyyatın mühüm tərkib hissələrindən olan regionları inkişaf etdirilməsinin dövlət tərəfindən idarə olunması ölkə miqyasında bir sıra çox ciddi məsələlərin həllində müyyənedicilərin oynayır. Bir tərəfdən regionların inkişafıdakı disproporsiya aradan qaldırılır, digər tərəfdən isə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsində ölkənin bütün regionları iştirak etmək imkanı əldə edir.

1.3. Regional siyasət, onun məqsəd və vəzifələri

İqtisadi ədəbiyyatda bu sahədə çalışan tədqiqatçıların əsərlərinə əsaslanaraq regional siyasət dedikdə ümumiləşmiş formada sosial ərazi birliklərinin sərhədləri çərçivəsində hakimiyyət bölgüsü, hakimiyyət səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə sosial qruplar arasında onların maraqlarını təmsil edən təşkilatlar arasında yaranan münasibətlər başa düşülür. Bir sıra alimlər regionla siyasətlə bağlı müxtəlif tədqiqatlar aparmış və regional siyasətə öz yanaşmalarını ifadə etmişlər. Buna müvafiq olaraq olaraq V.Leksin və V.Şvetsov qeyd etmişdir ki, regional siyasət dövlətin regionların münasibətdə maraqlarının regionların özlərinin daxili maraqlarını reallaşdıran niyyətlər və hərəkətlər sistemini təşkil edir. Polşalı tədqiqatçı S.Zavodski regionla siyasətin vəzifələrinə aşağıdakı formada müəyyənləşdirmişdir. O qeyd etmişdir ki, regional siyasi yaranan, həm iqtisadi, həm də sosial təbiətli, müəyyən effektlər əldə etmək məqsədilə hakimiyyətin mövcud vəsaitlərin ərazicə yerləşdirilməsinə üstünlük verən seçimlərin ifadəsidir.

B.S.Xorevin görə isə regional siyasət cəmiyyətin və dövlətin sosial iqtisadi siyasətini əraziyə proyeksiyası formasında özünü ifadə edir .

N.İ.Larina Regional siyasətlə bağlı fikirlərini söyləmişdir ki, xüsusilə də bazar iqtisadiyyatı ölkələrində, regional siyasətin məqsədlərə ölkənin sosial iqtisadi inkişafına nail olunması və bu istiqamətdə meydana çıxan maneçilik törədən bərabərsizliklərin minimuma endirilməsindən ibarətdir.

Kanadalı tədqiqatçı Bryus Regional siyasəti, işsizlik səviyyəsinin azaldılması, yoxsulluğun aradan qaldırılmasından və ölkələrdə iqtisadi artım və struktur dəyişikliklərinin gücləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən fəaliyyət kimi qiymətləndirmişdir.Fərqli iqtisadçılar region anlayışına öz metodoloji prinsiplərinə uyğun əlra q fərqli yanaşsalarda onlarda ümumi cəhətlər özünü qabarıq şəkildə göstərir.Aşağıda söylənilənlər bu dediklərimizi bir daha təsdiqləyir.

Regional siyasətlə bağlı tərifləri ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, bazar iqtisadiyyatı ölkələrində regional siyasət dedikdə, adətən milli ərazi orqanları, mərkəzi hökumət orqanları və Şəhərlərin rəşional şəbəkəsinin ölçülərinin aşkarlanmasını istiqamətlənmiş inzibati və iqtisadi tədbirlər kompleksi başa düşülür. İnzibati amirlik sistemində isə regional siyasət anlayışına nisbətən fərqli yanaşılırdı. Bazar ölkələri regional inkişafı daha çox bazar prinsipləri əsasında formalaşdırdığından regional inkişaf qeyri bazar münasibətlərinin üstünlük təşkil etdiyi ölkələrdən fəqləndirici xüsusiyyətlərə malikdir.

Müasir dünya təcrübəsində regional siyasətdə müxtəlif dövlətlərdəki regionlar arasında , dövlət və regionlar arasında münasibətləri əks etdirən ölkənin siyasi, iqtisadi, sosial, ekoloji inkişafın idarə olunması prosesində əsas fəaliyyət növü kimi qəbul edilir. Dövlət siyasətinin tərkib hissəsi hesab edilən regional siyasət məhz dövlətlərin sosial iqtisadi inkişafının tənzimlənməsinə istiqamətlənir. Hər bir dövlətin öz iqtisadi siyasəti ilə bağlı qarşısına qoyduğu məqsədlərə nail olmaq üçün cəmiyyətin və təsərrüfatın ərazi strukturunda şüurlu şəkildə dəyişiklik edilməsi ilə istiqamətləndirilən fəaliyyət növü kimi çıxış edən regional siyasət vahid dövlət çərçivəsində regionların iqtisadi sosial və optimal inkişafı üçün bir sıra şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Dövlət tərəfindən həyata keçirilən regional siyasi ümumdövlət əhəmiyyətli ərazilərin iqtisadi inkişafı problemlərinin həllinə istiqamətləndirmək xüsusi növ regionların inkişaf maraqları nəzərə alaraq icra edilir.

Bir sıra hallarda yanlış olaraq regional siyasətə yalnız regionlar arasında fərqlərin mövcudluğu və onların aradan qaldırması ilə əlaqədar tədbirlər həyata keçirməsi kimi yanaşırlar. Lakin mövcud regionlararası fərqlərin mövcudluğu və ya onların aradan qaldırılması, regional siyasətin formalaşması və meydana çıxması demək deyil. Regional siyasətin formalaşması üçün 2 hal mümkündür. Hər şeydən öncə regionu özünün öz ərazisi çərçivəsində iqtisadi və sosial-iqtisadi proqramları həyata keçirməsi və ya mövcud problemlərin aradan qaldırması üçün ciddi siyasi qüvvə olmalıdır. Digər bir halda isə regionu ərazisində sosial tələbi və

qruplar formalaşmalıdır ki, onlar sosial iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün mövcud siyasi məqsədlərini elan etsinlər. Məhz buna görə də regional siyasətin reallaşdırılması üçün hər şeydən əvvəl onun subyekt və obyektlərin müəyyənləşdirilməsi, zəruri hesab edilir. Obyekt və subyektin müəyyənləşdirilməsi nəticə etibarlı ilə regional siyasətin reallaşmasının əsasını təşkil edir. Regional siyasətin obyekt məsələsində vahid bir fikir yoxdur və ya bu ümumiləşdirilmiş formada bu siyasətin obyekt meydana çıxan mövcud problemlər də hesab edirlər. Bunlara misal olaraq, işsizlik, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, gəlirlərin bölüşdürülməsini qeyd edə bilərik. Regional siyasətin subyektinə isə müxtəlif iqtisadi və inzibati rayonlar, qəsəbələr, bələdiyyələr dövlətin ərazi strukturu təşkil edir.

Regionun siyasətində onun əsas nüvəsini isə regional inkişaf və iqtisadi məqsədlərinin reallaşdırılması təşkil edir. Lakin buna baxmayaraq, regional siyasətdə sadəcə iqtisadi hadisə kimi yanaşmaq düzgün hesab edilmir. Dünyanın bütün ölkələrində regional siyasət özündə sosial iqtisadi xüsusiyyətlər digər xüsusiyyətlərlə yanaşı daşıyır. Bu nöqteyi nəzərdən, regional siyasət, həm də regionun iqtisadi qeyri bərabərsizliklərin ayrı regionların inkişaf səviyyəsi arasındakı fərqi aradan qaldırılmasına istiqamətlənən fəaliyyəti özündə əks etdirir. Regionun sosial problemlərin həllində də mühüm rol oynayır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir ;

1. əhalinin ərazi üzrə məşhur məskunlaşma sistemlərinin işlənilib hazırlanması ;
2. müxtəlif regionlar üzrə əhalinin həyat səviyyəsinin tarazlaşdırılması ;
3. regionların əhalisinin milli mədəni xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması ;
4. ətraf mühitin mühafizəsi istiqamətində əsaslandırılmış tədbirlərin hazırlanması ;

Sosial məsələlərin, regional siyasətdə nəzərə alınması hər bir regionda əhalinin məşğulluğunun, həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşmasına və yüksəldilməsinə təsir edən əsas amil hesab edilir. Belə ki, sosial problemlər hər bir ölkənin siyasi həyatına təsir göstərən əsas problemlər siyahısındadır. məhz elə buna görə də

regional siyasətin düzgün formada reallaşdırılması, ilk növbədə sosial problemlərin aradan qaldırılmasına əsaslanır.

Regional siyasətin sosial xüsusiyyətlərlə yanaşı, iqtisadi cəhətlərinə də nəzər salmaq. Regionun sosial iqtisadi xüsusiyyətləri, hər şeydən öncə iqtisadi resurslarının ərazi üzrə bölgüsünün təmin edilməsi məqsədilə düzgün formada iqtisadi vasitələrdən istifadə edilməsini özündə əks etdirir. İqtisadi resurslardan və iqtisadi vasitələrdən düzgün şəkildə istifadə isə iqtisadi artımın təmin olunmasına şərait yaradır. Regional iqtisadi siyasəti dövlətin regional siyasətinin ümumi prinsipləri vasitəsi ilə formalaşaraq regionun inkişafı, idarə olunmasında mühüm rol oynayır. Regionu iqtisadi, siyasi özündə aşağıdakı məsələləri əks etdirir.

- Regionun təbii ehtiyatlarından istifadə, yeraltı ,yerüstü sərvətlərindən istifadə və bütövlükdə mülkiyyətə sərəncam vermək ;
- Büdcə və vergi siyasəti ;
- İnformasiya təminatı ;
- Regionda planlaşdırma, proqnozlaşdırma ;
- Regional komplekslər inkişaf siyasəti ;

Regional siyasətin məqsədləri kifayət qədər müxtəlif və mürəkkəbdir və ayrı-ayrı dövlətlərin regional siyasətinin məqsədləri onların iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq üst-üstə düşməyə bilər. Lakin bütün ölkələrin regional siyasətinə xas olan bir sıra ümumi məqsədlər mövcuddur ki, bunlara aşağıdakılar aid edilir :

1. vahid iqtisadi məkanın yaradılması ,mövcud infrastrukturun inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi ;
2. dövlətçiliyin iqtisadi, sosial, hüquqi və təşkilati əsaslarının təmin olunması;
3. regionların sosial-iqtisadi inkişaf şəraitinin nisbətən bərabərləşdirilməsi;
4. dövlət üçün xüsusi strateji əhəmiyyətlə malik regionların üstün inkişafı;
5. ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınması və regionların kompleks ekoloji müdafiəsi, səmərəli və ədalətli inkişafın təmin olunması,

6. bazar münasibətlərinin inkişafının stimullaşdırılması və bütün regionlarda artımın təmin olunması, işsizlik, gəlir səviyyəsi, infrastruktur baxımından regionlar arasındakı bərabərsizliyin azaldılmasını və s. aid edilə bilər.

Bütövlükdə regional siyasətin məqsədləri ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi, regional inkişafın xüsusiyyətləri ilə müəyyənləşdirilir. Bu baxımdan, regional siyasətin başlıca məqsədləri yuxarıda sadalananlarla yanaşı aşağıdakılardan ibarət ola bilər :

- dövlətin sosial-iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsi və ərazi bütövlüyünün, iqtisadi təhlükəsizliyinin və ekoloji dayanıqlığının təmin olunması;
- vahid minimal,eyniləşdirilmiş sosial standartların və bərabər sosial müdafiənin təmin olunması, yaşayış yerindən və regionun iqtisadi vəziyyətindən asılı olmayaraq vətəndaşların sosial hüquqlarına zəmanətlərin, sosial müdafiəsinin təmin edilməsi
- ayrı-ayrı sosial qrupların həyat səviyyəsində sosial tarazlığın, onların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi maraqları ilə dövlətin sosial-iqtisadi siyasəti arasında balansın təmin olunması;
- regionlarda sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının, əhəlinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi mexanizmlərin formalaşdırılması;
- ölkənin müxtəlif regionlarının əhəlisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- istehsalın, infrastrukturun (istehsal və sosial) inkişaf səviyyəsində regionlar arasında tarixən yaranmış kəskin fərqlərin tədricən aradan qaldırılması;
- regionların sosial-iqtisadi inkişaf şəraitinin tarazlaşdırılması, təbii-iqlim şəraitindən maksimal istifadə etməklə regionların iqtisadi bazasının möhkəmlən-dirilməsi üçün şəraitin yaradılması;
- yerli özünüidarəetmənin formalaşması və inkişafına zəmanətlərin təmin olunması.

Regional siyasətin prioritet vəzifələrinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- iqtisadi islahatların inkişafına və dərinləşməsinə, iqtisadiyyatın liberallaşdırılmasına yardım etmək, regionda və ölkədə əmtəə, əmək və kapital bazarlarının, institusional və bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafına hər cür, hüquqi maliyyə cəhətdən yardım etmək;
- regionların sosial-iqtisadi inkişafındakı dərin fərqlərin azaldılması, özlərinin iqtisadi bazasının möhkəmləndirilməsi üçün mərhələlərlə şəraitin yaradılması, əhalinin rifah halının yüksəldilməsi, məskunlaşma sisteminin rasionallaşdırılması;
- regionların təsərrüfat strukturunun düzgün iqtisadi və sosial komplekslik və rasionallıq səviyyəsinə nail olunması, onun bazar iqtisadiyyatı şəraitində həyat qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi;
- regionlararası infrastruktur (nəqliyyat, rabitə, informatika və s.) sistemlərinin inkişafı;
- ekoloji fəlakət rayonlarına, işsizlik, demoqrafiya və miqrasiya problemlərinin kəskin olduğu regionlara dövlət yardımının və digər mənbələr hesabına yardımın edilməsi;
- regionların xarici bazara çıxış imkanlarının genişlənməsi, ixrac fəaliyyətinin yeni səmərəli istiqamətdə formalaşması;
- keyfiyyətli və rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsalının daxili təlabatı ödəmək və ixracını stimullaşdırmaq və bu yolla region əhalisinin təlabatının daxili istehsal hesabına ödənilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Regional siyasətin reallaşdırılması üçün aşağıdakı kimi bir sıra məsələlərin həlli tələb olunur:

- ✓ hər bir regionda sosial-iqtisadi inkişaf məsələlərinin həllinə kifayət edəcək maliyyə-resurs potensialının yaradılmasında iştirak etmək və yardım edilməsi;
- ✓ regionlar arasında rasionallıq iqtisadi əlaqələrin yaradılmasının dəstəklənməsi və köməklik göstərilməsi;

- ✓ regional əmtəə, xidmət, kapital və işçi qüvvəsi bazarlarının inteqrə olunmuş sistemi kimi ümumdövlət bazarının inkişafı;
- ✓ iri mərkəzlərdə və sənaye rayonlarında işsizliyin sosial baxımdan təhlükəsiz hədlərdə saxlanması;
- ✓ iqtisadi rayonlaşdırılmanın təkmilləşdirilməsinin əsaslarının müəyyənəşdirilməsi;
- ✓ əhalinin miqrasiyasının, məşğulluğun tənzimləməsi üçün təsirli tədbirlərin görülməsi və s.

Hər bir region özünün inkişaf səviyyəsinə, təbii-resurs potensialına, istehsal ixtisaslaşmasına görə digərlərindən fərqləndiyinə görə regional siyasətin istiqamətləri bütün regionlar üçün standart şəkildə müəyyənəşdirilə bilməz və konkret regionların məlumatları əsasında bu istiqamətlərin əlaqələndirilməsi zəruridir. Regional siyasətin aşağıdakıları əhatə edir :

1. həm ümumdövlət, həm də regional miqyasda idarəetmə səviyyələrinin qarşılıqlı fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi;
2. regionun bütün rəsurs təminatı , coğrafi və digər xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onun səmərəli ixtisaslaşma istiqamətinin müəyyənəşdirilməsi;
3. depressiv rayonların iqtisadiyyatının dirçəldilməsi;
4. resurs potensiallarını nəzərə almaqla yeni rayonların mənimsənilməsi; vahid sosial siyasətin yeridilməsi və s.

Regional siyasətə, onun məqsəd və vəzifələrinə kompleks baxış onun əsas növlərinin fərqləndirilməsini tələb edir. Regional siyasətin müxtəlif əlamətlərə görə aşağıdakı növlərini fərqləndirirlər

- məqsədlərinə görə: regionların inkişaf səviyyəsinin tarazlaşdırılması; regionda sosial rolların spektrinin genişləndirilməsi; yerli resurslardan istifadənin rasionallaşdırılması; regionlararası əməkdaşlığın rasionallaşdırılması;

Regional iqtisadi dövlət siyasəti kimi həyata keçirildiyindən burada dövlət tənzimlənməsinin metodları daha işlək mexanizmə malikdir. Regional siyasətin metodları ictimai-iqtisadi prosesləri dövlət tənzimlənməsinin metod və prinsipləri

ilə müəyyən olunur, birbaşa və dolaylı təsir tədbirlərindən istifadə etməklə həyata keçirilir. Regional siyasət məsələlərinin praktiki həllində istifadə olunan forma və metodlar aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- maliyyə resurslarının regionlar arasında yenidən bölgüsü üçün dövlət büdcəsindən istifadə olunması;
- regionların inkişafı üçün məqsədli dövlət proqramlarından istifadə olunması və bu proqramların maliyyələşdirilməsində, strukturəməlgətirən investisiya layihələrinin reallaşdırılmasında iştirak;
- ümumdövlət ehtiyacları üçün məhsullara dövlət sifarişlərinin regionlar üzrə yerləşdirilməsi.

Bütövlükdə, regional siyasətin özünəməxsus alətlərini çətinliklə müəyyənləşdirmək olar, bu o qədərdə asan məsələ deyildir. Lakin əksər dövlətlər iki növ mexanizmlərdən istifadə edirlər: iqtisadi inkişaf agentliklərinə və ya bələdiyyə qurumlarına yönəlmiş regional inkişaf proqramları; bilavasitə müəssisələrə ünvanlanan regional yardım sxemləri. Sonuncu halda bu yardımlar dötasiya formasında yox, adətən kreditlər, qrantlar, kommertiya ssudaları, vergi güzəştləri formasında olur. Tədricən regionların müəyyənləşdirilməsi sistemi tətbiq olunur. Bu məqsədlə bir çox dövlətlər əsas meyar kimi işsizlik və məşğulluğun səviyyəsini qəbul edirlər.

Elmi iqtisadi ədəbiyyatda tədqiqatçılar regional siyasətin aşağıdakı kimi alətlərini fərqləndirirlər: bu alətlər regionların inkişafında əhəmiyyətli rol oynayan faktorlardır. regiona dəstək; investisiya subsidiyaları; kadr hazırlığının subsidiyalaşdırılması; infrastrukturun təkmilləşdirilməsi; istehsalın diversifikasiyasının subsidiyalaşdırılması; regionda texnoloji səviyyənin yüksəldilməsi; regional inkişaf mərkəzlərinin yaradılması; regional inkişaf məqsədi ilə şirkətlərə birbaşa subsidiyalar; biznesin inkişafı üzrə tövsiyyələr; treninqlərə dəstək (işləyənlərə, işsizlərə). Birinci dörd alət mobillik amilləri konsepsiyası üçün, qalanları isə daxili iqtisadiartım amilləri konsepsiyası üçün daha xarakterikdir.

II FƏSİL. MİLLİ İQTİSADİYYATIN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFINDA REGIONLARIN ROLU

2.1. Regionların inkişafının real vəziyyəti, mövcud disproporsiyaların aradan qaldırılması

Müstəqilliyimizin bərpası ilə hələ sovet dönəmindən mövcud olan regional disproporsiya bazar münasibətlərinə keçidlə regionlar arasındakı disproporsiyalara daha da kəskinləşdirmiş və iqtisadi inkişaf baxımından zəif ərazilərin geri qalmasının daha da dərinləşməsinə səbəb olmuşdur. Müstəqilliyimizin ilk dövrlərindən bu ölkə iqtisadiyyatını dərin və uzunmüddətli istehsalın səviyyəsinin aşağı düşməsi, təsərrüfat və ərazi əlaqələrinin pozulmasına, regionların inkişafına kapital qoyuluşlarının azaldılmasını və eləcə də bir sıra məsələlərdə qeyri-sabit proseslərlə qarşılaşmışlar.

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra genişmiqyaslı iqtisadi islahatlar həyata keçirilmiş regionların sosial iqtisadi problemlərin həlli üçün əlverişli zəmin yaranmışdır ki, tədricən regionların iqtisadi inkişafının diqqət mərkəzinə gətirilməsi bölgələrdə də iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırmışdır. Xüsusilə də iqtisadi islahatlar keçid prosesinə dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və prezident fərmanları, sərəncamları xüsusi dövlət proqramlarının qəbul olunması, birgə müqavilələr və sazişlərə dəyişikliklərin hüquqi bazasının yaradılması ardıcıl həyata keçirilməsi kimi kompleks tədbirlər yerinə yetirilmişdir. Bu istiqamətdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi proqramı “Azərbaycan iqtisadiyyatının sabitləşməsi” proqramı, “Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə” Dövlət Proqramı, “Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının” Dövlət Proqramı, “Azərbaycan Respublikası regionların sosial iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramlarının qəbulunu misal göstərə bilərik. Təbii ki, qəbul olunan hər bir proqram konkret məsələlərin həllinə istiqamətlənir. Belə ki, iqtisadiyyatın

sabitləşdirilməsi, yoxsulluğun azaldılması, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına istiqamətlənmiş hər bir proqram konkret məsələni həll etməklə yanaşı regionların da inkişafını stimullaşdırır. Keçid dövrünün ilkin mərhələsi üçün xarakterik olmayan regionların iqtisadi inkişafının stimullaşdırılması iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsindən başlayaraq zərurətə çevrilir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət proqramının qəbul olunmasından ötən 15 il bir daha gəstərdiki milli iqtisadi inkişafın dayanıqlı inkişafı regional inkişafdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Ölkəmizdə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi ilə bütövlükdə iqtisadiyyatda, o cümlədən də regionlarda mövcud iqtisadi potensialın səmərəliliyinin yüksəldilməsi gündəmə gəlir. Belə ki, regionların iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi mövcud iqtisadi potensialın çevik hərəkətə gətirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılı olur. Azərbaycanın hər bir regionu kifayət dərəcədə fərqli xüsusiyyətlərə malik olmasına baxmayaraq bütövlükdə sahibkarlığı stimullaşdırma biləcək tədbirlərin həyata keçirilməsi həmin regionların spesifik cəhətlərini üzə çıxmasına əlverişli şərait yaradır. Bütün bu tədbirlər öz əksini bu günə qədər qəbul edilmiş 3 regionların inkişafı dövlət proqramında öz əksini tapmışdır. Qəbul edilən bu regional inkişaf proqramları ümumilikdə bu regionların strateji inkişaf konsepsiyasının reallaşdırılmasını mühüm tərkib hissəsi hesab edilir.

Regional inkişaf proqramlarının hazırlanması, bir sıra obyektiv gerçəkliyi əks etdirən prinsipləri əsasında müəyyənləşdirilir ki, bunlara misal olaraq milli mənafeələrə uyğun gələn məqsədlilik, komplekslik, peşəkarlıq, aşkarlılıq prinsiplərini göstərə bilərik. Təbii ki, bu prinsiplərə əməl olunması resurslardan istifadəyə əlverişli şərait yaratmaqla regionları inkişaf etdirəcək və nəticədə milli iqtisadi inkişaf ayrılıqda götürülmüş bir regionun deyil (Bakı-Abşeron regionu) bütövlükdə bütün on bölgənin inkişafı ilə müəyyən olunacaq. Regionların inkişaf proqramında hər bir bölgənin xüsusiyyətləri nəzərə alındığından formalaşan iqtisadi və sosial infrastruktur mütərəqqi quruluşu ilə dahada iqtisadi inkişafa təkan verəcək.

Regionların inkişafı ilə əlaqədar qəbul edilən proqramların qərar və sərəncamlarını əsas təyinatda aşağıdakılar hesab edilir.

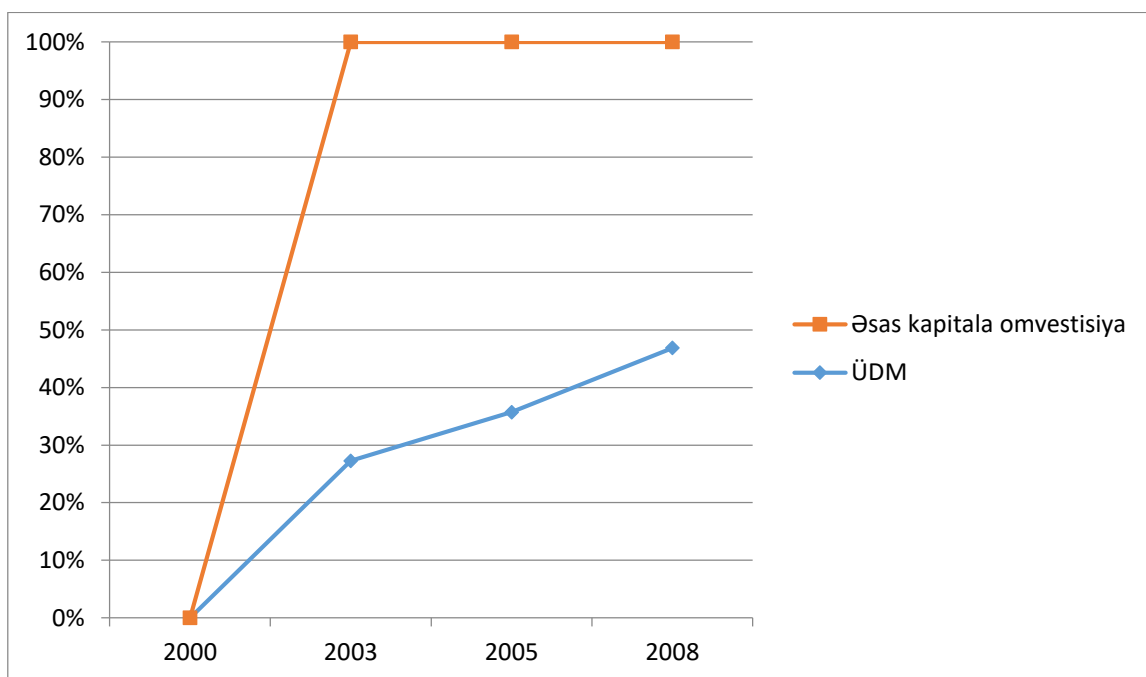
- ✓ bütün regionların kompleks inkişafının vacib sosial-iqtisadi problemlərinin həlli ;
- ✓ regionların inkişafı ilə əlaqədar meydana çıxan problemlərin həlli istiqamətində sosial tərəfdaşlıq prinsiplərinə əməl edilməklə, idarəetmə və təsərrüfatçılıq subyektlərinin maraqlarının əlaqələndirilməsi və uyğun sahibkarlıq formalarının inkişaf etdirilməsi ;
- ✓ Regionun yaxın perspektiv üçün nəzərdə tutulmuş strateji inkişaf məqsədlərinə nail olmağın mümkünlüyünün əsaslandırılması ;

Lakin təhlillər göstərir ki, bütün müsbət dəyişikliklərlə yanaşı, müasir dövrdə region arasında disproporsiyalar hələ də mövcud olmaqdadır bu da müəyyən mənada tarazlı inkişafa mane olur. Regionların sosial iqtisadi inkişafı ilə bağlı fərqlər həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət xarakterlidir. Regionlar arasında disbalans, uyğunsuzluq yaranan səbəblər müxtəlif formada yozulur və qiymətləndirilir. Bu disbalans Bakı şəhəri və digər iqtisadi regionlar arasında özünü daha çox əks etdirir. Xüsusilə sənaye potensialının və bununla bağlı infrastruktur obyektlərin əksər hissəsinin Bakı şəhərində yerləşməsi müəyyən əhalinin ölkə paytaxtına axınını daha da sürətləndirir. Bu amillər isə iqtisadiyyatın regional baxımdan inkişafına mane olur. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, 2008-ci ilin Statistik məlumatlarını stansiyaların ölkə üzrə ümumi məhsul istehsalının 78%, sənaye məhsulu istehsalının 91%, əsas kapitalla qoyulan investisiyaların 61% Bakı şəhərinin payına düşür.

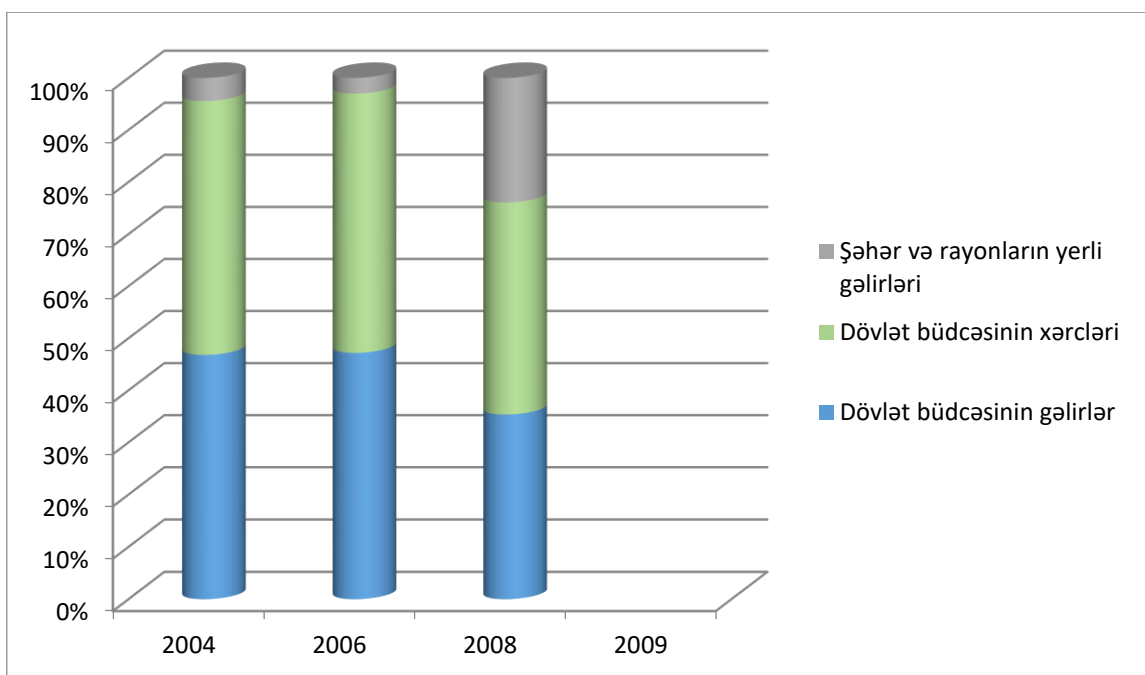
Regionların hərtərəfli inkişafı sahəsində 2004-cü ildən başlamış məqsədli siyasətin davamı olaraq Azərbaycanda qəbul edilən regionların inkişafı ilə əlaqədar 2014-2018-ci illəri əhatə edən Dövlət Proqramına ölkə iqtisadiyyatının inkişafında makro iqtisadi sabitliyin təmin olunmasından möhkəmləndirilməsindən, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaranmasında və regionlar arasında disproporsiya aradan qaldırılmasında, eləcə də yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsində

müstəsna rol oynayır. Buna müvafiq olaraq, ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra regionlarının sosial iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar qəbul edilən dövlət proqramları və ümumilikdə digər qərar və sərəncamlara uyğun olaraq Makroiqtisadi göstəriciləri ümumilikdə, regional inkişafın cari vəziyyətindən nəzər salmaq.

Diaqram 2.1. Əsas makroiqtisadi göstəricilər (2000-2008)



Diaqram 2.2. Dövlət büdcəsinin artım dinamikası (mln manat) (2004-2009)



Buna müvafiq olaraq Azərbaycanda 2000-2013-cü illərdə makroiqtisadi göstəricilər üzrə inkişaf dinamikasına nəzər salaq.

Cədvəl 2.1.Aşağıdakı göstəricilər Azərbaycanda 2000-2013-cü illərdə makroiqtisadi göstəriciləri xarakterizə edir

Göstəricilər	2000	2001	2002	2003	2004	2006	2013
Ümumi daxili məhsul (ÜDM) – mln. manat	4718,1	5315,6	6062,5	7146,5	8530,2	18037,1	57708,2
Sənayedə ümumi daxili məhsul (ÜDM) – manat	1699	1999,6	2270,0	2666,9	3268,6	10504,6	33696,7
Kənd təsərrüfatında (ÜDM) mln. manat	751,0	780,3	834,8	876	923,5	1170,9	5244,6
Adambaşına düşən (ÜDM) – manat	591,1	665,2	752,9	880,8	1042	2156,4	4039,0
Orta aylıq əmək haqqı – manat	44,3	52,0	63,1	77,4	99,4	149	419

Cədvəllərdə verilən göstəricilər ayrı-ayrı dövlət proqramlarını əhatə etdiyindən statistik materiallar müxtəlif illəri əhatə edir. Bununla yanaşı, regionların sosial iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar qəbul edilən qərarlar ümumilikdə onların plan

strukturunun yenidən yaradılmasında, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsində və regionların davamlı inkişafın təmin edilməsində mühüm rol oynamışdır. Regionların davamlı inkişaf etdirilməsi bir sıra ciddi problemlərin həllinə əlverişli şərait yaradır. Regionlar üçün səciyyəvi olan iqtisadi problemlərdən biri işsizlikdir. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş regionlara nisbətən, dağlıq və dağətəyi regionlarda işsizliyin səviyyəsi nisbətən yüksək olur. Bu səbəbdən də əhalin in müəyyən bir qismi daimi yaşayış yerlərini tərk edir. Bu xüsusilə əməkqabiliyyətli əhaliyə aiddir. Daimi iş yeri açmadan əməkqabiliyyətli əhalinin miqrasiyasının qarşısını almaq mümkün deyil. Ona görə də həmin regionların iqtisadi potensialını çevik hərəkətə gətirməklə sahibkarlığı inkişaf etdirərək məğulluğun təmin edilməsinə əlverişli şərait yaratmaq mümkündür. 1-ci dövlət proqramından başlayaraq bu istiqamətdə çox ciddi tədbirlər görülməkdədir. Yeni yaradılan daimi iş yerləri əhalin in məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinin göstəricisinə çevrilmişdir. Xüsusi olaraq müasir dövrdən Xaçmaz, Yevlax, Lənkəran, Naxçıvan, Mingəçevir, Şamaxı, Zaqatala ümumilikdə bir sıra rayonlarında quruculuq işləri görülən abadlıq işləri, regionların respublikanın sosial həyatında rolunun yüksəldilməsindən, sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşması baxımından mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, ölkəmizdə təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, idman və digər sahələrdə obyektlərin inşası və əsaslı təmiri, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsinə və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Buna müvafiq olaraq, iqtisadiyyatın ayrı sahələrinin inkişaf dinamikasına nəzər salaq.

cədvəl 2.1. İqtisadiyyatın ayrı ayrı sahələrinin inkişaf dinamikası (2014-2017)

	2014	2015	2016	2017
Kənd təsərrüfatı	5.1	6.3	8.5	12.4
Nəqliyyat	4.9	7.3	9	12.4

Ticarət	11	13	15.6	18
Tikinti	13	17	19.2	21
Rabitə	16	12	17.6	18.4

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2013-cü ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2014-cü ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasdakı nitqində bildirmişdir: “ ...Mən artıq qeyd etdim, regional inkişaf proqramının başa çatması gözlənilir və artıq hökumətə tapşırıqlar verilibdir, ondan sonra 2014-2018-ci illər üçün yeni regional inkişaf proqramı hazırlanmalıdır. O proqramda bu vaxta qədər həll olunmamış bütün məsələlər öz əksini tapmalıdır. biz ölkədə bütün infrastruktur layihələrini başa çatdırmalıyıq, bütün sosial məsələləri həll etməliyik və hər bir kəndin problemi öz həllini tapmalıdır. Bir sözlə, biz bu imkanlardan, artan maliyyə imkanlarımızdan səmərəli istifadə etməliyik və edəcəyik”

Cədvəl 2.2.. İqtisadiyyatın neft və qeyri-neft bölməsində ÜDM istehsalı, milyon manatla (2010-2016)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ümumi daxili məhsul	42.465	52.084	54.265	56.245	58.147	62.021	64.145
Neft-qaz sektoru	20.145	25.498	24.145	23.478	21.619	23.456	20.478
Qeyri-neft sektoru	19.457	23.456	26.789	30.458	33.478	35.469	37.145
Məhsula və idxala xalis vergilər	2.145	3.012	3.845	3.795	4.220	4.325	4.125

Ökəmizdə ən böyük yol nəqliyyat kompleksinin 12min km-dən çox yolun asfaltlaşdırılması, Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolunun istismara verilməsi nəqliyyat sektorunun inkişafı baxımından da müasir infrastrukturların yaradılması ilə əlaqədar 100-ə yaxın tədbirin icrası nəzərdə tutulmuşdur. Qəbul edilmiş proqramlar çərçivəsində ümumilikdə ölkənin avtomobil yollarında 3017 km olmaqla, 1915 yerli əhəmiyyətli və 1102 Respublika əhəmiyyətli, yeni yol çəkilmiş, yenidən qurulmuş və təmir edilmişdir. Regionların inkişafının cari vəziyyətinə müvafiq olaraq müxtəlif regionlardan magistral avtomobil yollarının yenidənqurulmasına və eləcə də körpülərin salınması prosesi həyata keçirmişdir. Buna müvafiq olaraq müxtəlif rayonlar üzrə nəqliyyat kompleksinin inkişafı baxımından

1. Abşeron iqtisadi rayonu üzrə 174
2. Gəncə Qazax iqtisadi rayonu üzrə 626
3. Quba Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 293
4. Aran iqtisadi rayon üzrə 1068
5. yuxarı Qarabağ iqtisadi rayon üzrə 96
6. Dağlıq Şirvan iqtisadi rayon üzrə 385
7. Şəki Zaqatala iqtisadi rayon üzrə 200 km yol və eləcə də, körpülər inşa edilmişdir.

Dəmiryolu nəqliyyatı üzrə də həyata keçirilən infrastruktur layihələri çərçivəsində Azərbaycan Dəmiryolları Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmışdır. Dəmir yolu infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi baxımından. Kür çayı üzərində yeni dəmir yolu tikintisinin həyata keçirilməsi, Yevlax rayonu ərazisində körpünün bərpası tamamlanmış, yəni sərnişin vaqonlarının və lokomotivlərin tərkibinin yeniləşdirilməsi kimi məsələlər öz həllini tapmışdır.

Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolunun istifadəyə verilməsi də Azərbaycan regionlarının inkişafında özünəməxsus rol oynamaqdadır. Doğrudur bu dəmiryolunun çəkilişi Regionların sosial-inkişafı dövlət proqramının tərkib hissəsi olmasa da regionlarda yükdaşımaların keyfiyyətinin yüksəldilməsi

baxımından əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Azərbaycan ərazisində 504 km-də çox dəmiryolunun tikintisi və bərpası dəmiryolu keçən ərazilərin iqtisadi inkişafına üzvi təkan vermişdir. Dəmiryolu yükdaşımalarının üstünlükləri həmin ərazilərdəki yükdaşımaların xərcini aşağı salmış və sahibkarların bazarlarda rəqabətqabiliyyətli olmasının bir amilinə çevrilmişdir. Ələt Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı vasitəsilə yüklərin Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu vasitəsilə Avropaya daşınması, Bakı-Abşeron iqtisadi rayonunda sahibkarların mənfəətini yüksəltməklə yanaşı, digər regionların da inkişafını stimullaşdırır. Gələcəkdə (2020-ci il) Naxçıvanın da dəmiryolu vasitəsilə Türkiyənin Qars şəhərinə birləşdirilməsi Naxçıvan bölgəsinin də iqtisadi inkişafını stimullaşdıracaq bir amilə çevriləcək. Ümumilikdə 2014-2018-ci illərdə qəbul edilmiş Dövlət Proqramı çərçivəsində 8333km yol, 222 körpü və yolötürücüsü tikilmiş , 85 körpü əsaslı təmir olunmuşdur. həmçinin 2760 yeni avtobus, ictimai nəqliyyatın istifadəsinə verilmişdir.

2.2. Azərbaycan iqtisadi rayonlarının resurs potensialı və onun qiymətləndirilməsi

Milli iqtisadiyyat sektorlarının strateji yol xəritəsində mühüm hədəflərdən biri də biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasıdır. Biznes mühitini yaxşılaşdırmadan bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişafına nail olmaq mümkün deyil. Postneft erasının başlanması ilə qarşıda duran ən mühüm iqtisadi vəzifə qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsidir. Qeyri-neft sektorunun strukturunda kənd təsərrüfatı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi isə bilavasitə, birbaşa regionların inkişaf etdirilməsi deməkdir. Artıq respublikamızda üçüncü dövlət proqramı başa çatmaq üzrədir. Hər üç proqramın reallaşması nəticəsində kənd təsərrüfatının inkişafında ciddi irəlleyiş müşahidə olunmaqdadır. Daxili tələbatın əhəmiyyətli hissəsi daxili istehsal hesabına ödənilir, kənd

təssərrüfatı məhsullarının ixracı artmaqda davam edir. Turizmində inkişafı regionların inkişaf etdirilməsinin prioritetlərinəndir. Statistik məlumatlar göstərirdi ölkəmizə gələn turistlərin sayı artmaqda davam edir. Turizm ixracı günü-gündən inkişaf etməkdədir. Regionlarda əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması sahibkarlığın bütün formalarının inkişafını stimullaşdırır. Regionların investisiya cəlbediciliyi genişləndirirdi nəticədə sahibkarlığın regionlar üzrə inkişafında bir tarazlaşma müşahidə olunmaqdadır.

Regional iqtisadi inkişaf proqramlarının reallaşdırılması bütövlükdə milli iqtisadiyyatın resurs potensialının qiymətləndirilməsindən asılıdır. Məlumdur ki, regionların resurs potensialı kifayət dərəcədə fərqlidir. Ona görə də regional inkişaf proqramlarının tərtibi zamanı bu potensialdakı fərqlilik mütləq nəzərə alınmalıdır. Mərkəzi hakimiyyət orqanları tərəfindən regionların inkişafı üçün nəzərdə tutulan maliyyə mənbələridə bu fərqliliyə uyğun reallaşdırılmalıdır.

Hər bir ölkənin resurs potensialı həmçinin bizim ölkəmizin də onun iqtisadi və sosial inkişafının əsas göstəricisi kimi çıxış edir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, SSRİ-nin dağılması nəticəsində müstəqil dövlətə çevrilmiş və öz milli iqtisadiyyatlarını formalaşdırmaq zərurəti yaranmış respublikalarda sosial iqtisadi inkişaf baxımından resurs potensialı müstəsna rol oynamışdır. Təbii resurslar hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının davamlı inkişafının əsasını təşkil edir. Hər bir ölkənin həm də təbii resurslarla zənginliyi, onun milli iqtisadiyyat üçün daha çox potensial da lokomotiv rolunu oynayır. Bu baxımdan, müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşmasında neft amilinin müstəsna rolunu qeyd edə bilərik. Neft sənayesinin inkişafı nəinki neft sektorunun, bütövlükdə ölkənin iqtisadi inkişafında əvəzsiz rol oynamışdır. Ölkəyə kətilən külli miqdarda investisiya ilk öncə neft sektorunun inkişafına sərf edilsə də tədricən iqtisadiyyatın digər sahələrinin o, cümlədəndə regionların iqtisadi inkişafının investisiyalaşdırılmasına cəlb edilmişdir. Neft amili nəinki daxili, həm də xarici siyasətin formalaşmasında, ölkədə sabitliyin təmin edilməsində, makroiqtisadi sabitliyin formalaşmasında müstəsna rol oynamış, eləcə də Azərbaycanın dünya

ölkələri sırasında və dünya arenasında rolunun müəyyənləşdirilməsində həlledici rol oynayır.

Müasir dövrdə regionların resurs potensialı baxımından sosial iqtisadi inkişafını sürətləndirmək və ümumilikdə iqtisadi rayonların resurs potensialının qiymətləndirilməsi baxımından qeyri neft sektoru üzrə istehsal sahələrinə üstünlük verilməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla yanaşı, regionlarda resurs potensialının müəyyən edilməsi və ondan düzgün istifadə edilməsi istiqamətində regionların infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və ümumilikdə bir sıra məsələlər regional inkişafın sürətləndirilməsinə səbəb olan amillərə aid edilir.

Müstəqilliyimizin ilkin illərində regionların iqtisadiyyatı çox bəsit quruluşa malik idi. Regional iqtisadi inkişaf proqramları ilə yanaşı bir sıra dövlət proqramları regionların coğrafi şəraiti nəzərə alınmaqla bu və digər iqtisadiyyat sahələrinin inkişaf etdirilməsini zərurətə çevirmişdir. Belə ki, cənub regionunda çayçılığın, çəltikçiliyin inkişaf etdirilməsi bu və digər formada dövlət tərəfindən dəstəklənir. Coğrafi cəhətdən əlverişli regionlarda tütünçülüyn, baramaçılığın, pambıqçılığın inkişaf etdirilməsi müvafiq regionlarda disproporsiyanın təsricən aradan qaldıracaq. Regionların inkişafını tarazlaşdıraraq inkişaf etmiş regionların səviyyəsinə qaldıracaq. Regionlarda iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətləri və sahə quruluşunun formalaşması onların coğrafi mövqeyinə, təbii və əmək ehtiyatlarından asılı olaraq dəyişilir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, məhz istehsalın iqtisadi səmərəliliyi və regionlarda iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və ixtisaslaşma səviyyəsindən asılı olaraq dəyişilir. İqtisadi rayonlarda ixtisaslaşmanın aparılması, istehsalın ərazi prinsipi üzrə iqtisadi cəhətdən səmərəli formada təşkil edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, rayonlarda ixtisaslaşma səviyyəsinin yüksək olması istər sənaye və kənd təsərrüfatı, istər sənayenin ayrı-ayrı sahələri və iqtisadiyyatın digər sahələri arasında iqtisadi əlaqələr baxımından məqsədəuyğun şəkildə inkişafına şərait yaradır.

Son zamanlar regionda aqrar islahatların həyata keçirilməsi, daha gəlirli sahələrin dövlətin dəstəyi ilə yenidən diqqət mərkəzinə gətirilməsi xüsusilə kənd

təsərrüfatı üzrə ixtisaslaşmış sahələr hesab edilən zeytunçuluğun, pambıqçılığın üzümçülüğün inkişafına şərait yaradaraq, ümumilikdə həmin regionların və rayonların sənayesinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmişdir. Bu baxımından rayonlarda infrastrukturun normalaşdırılması və ümumilikdə, istehlak bazarları ilə əlaqələrin təmin edilməsi və bir sıra məsələlər, rayonlarda resurs potensialının və milli iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır.

Bu özünü aşağıdakı statistik cədvəldə qabarıq şəkildə göstərir.

Cədvəl 2.3. İqtisadi regionlar üzrə ümumi məhsul istehsalı (mln manat)

İqtisadi regionlar	2010	2012	2014	2016
Bakı şəhəri	30870.6	35478.1	42578.3	51254.6
Abşeron iqtisadi rayonu	626.9	714.5	645.7	845.6
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	1510.9	1678.1	1786.5	1879.2
Lənkəran iqtisadi rayonu	689.4	745.1	845	912.2
Quba Xaçmaz iqtisadi rayonu	8313.8	945.2	1142.7	1356.2
Aran iqtisadi rayon	2606.6	2975.4	4563.1	5463.9
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	225.2	324.1	412.4	545
Kəlbəcər Laçın iqtisadi rayonu	20.9	23.4	24.6	27.4
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	281.15	369	412.5	456
Naxçıvan iqtisadi rayonu	1159.2	1325	1456.7	1645

Şəli-Zaqatala iqtisadi rayonu	656	745	863.1	954
-------------------------------	-----	-----	-------	-----

Cədvəl 2.4. Azərbaycanın iqtisadi regionları üzrə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı (min, manat)

İqtisadi regionlar	2010	2012	2014	2016
Bakı şəhəri	25468	34568	42369	50148
Abşeron iqtisadi rayonu	74563	78642	81203	84653
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	754369	814236	941749	1.456987
Lənkəran iqtisadi rayonu	475031	486712	512483	524102
Quba Xaçmaz iqtisadi rayonu	395124	403746	412256	415436
Aran iqtisadi rayon	998733	1.247936	1312478	1469321
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	135103	148652	157963	162478
Kəlbəcər Laçın iqtisadi rayonu	21456	23624	27158	29602
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	148656	152304	155741	159632
Naxçıvan iqtisadi rayonu	153334	158412	162264	164578
Şəli-Zaqatala iqtisadi rayonu	3348692	336741	346251	354178

Cədvələ əsasən qeyd edə bilərik ki, göstərilən illər ərzində kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə istənilən regionda artım müşahidə edilmişdir. Bununla yanaşı keçirilən bir sıra tədbirlər də məhz bu istiqamətdə inkişafa müsbət təsir göstərmişdir. Buna misal olaraq, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi müddətinin uzadılması və eləcə də kənd təsərrüfatı istehsalçılarının torpaq vergisi istisna olmaqla, bir sıra vergilərdən azad edilməsini göstərə bilərik. Bununla yanaşı “Aqrolizinq ASC” və onun ölkəmizin müxtəlif regionlarında fəaliyyət göstərən bölmələrinin müasir texnika, avadanlıq, buğda toxumları, aqrokimyəvi maddələrlə təmin olunması regionlarda məhsul istehsalına xeyli dərəcədə təsir göstərmişdir. Bu illər ərzində məhz kənd təsərrüfatı istehsalçılarında göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, onların lazımı texnika ilə təmin edilməsi ümumilikdə, iqtisadi və rayonların resurs potensialının artırılmasına mühüm təsir göstərmişdir.

Cədvəl 2.5. Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə sənaye məhsulları istehsalı (mln, manat)

İqtisadi regionlar	2010	2012	2014	2016
Bakı şəhəri	27318	2945.2	31265	35412
Abşeron iqtisadi rayonu	467.6	512.4	546	641.2
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	216.5	378.1	486.1	497.3
Lənkəran iqtisadi rayonu	40.35	46.12	51	56.48
Quba Xaçmaz iqtisadi rayonu	79.5	81.43	94	112.3
Aran iqtisadi rayon	864.12	894.36	945.7	984.1
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	10.42	17.64	19.45	21.02
Naxçıvan iqtisadi	174.52	184.36	197.14	212.6

rayonu				
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	53.90	59.1	63.45	69.7

Regionlarda kənd təsərrüfatı əsasən üstünlük təşkil etsədə tədricən sənaye sahəsində də sahibkarlıq münasibətləri inkişaf etməkdədir. Emal müəsisələrinin də inkişaf etdirilməsi regional proqramların mühüm tərkib hissəsindən hesab olunur. Müxtəlif iqtisadi rayonlar üzrə mövcud sənaye sahəsinin inkişaf səviyyəsinə istehsal miqyası çox ciddi şəkildə təsir edir. İstehsal miqyasındakı dəyişikliklər nəticədə istehsalın həcmində və regionların ümumi daxili məhsuldakı xüsusi çəkisində özünü qabarıq şəkildə göstərir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, məhz istehsalın miqyası artıqdıqca məhsulu vahidinə düşən xərclərdə azalma müşahidə edilir. Müxtəlif sənaye sferaları üzrə resurs potensialı təhlil edən zaman qeyd etməliyik ki, məhz ölkəmizdə metallurgiya sənayesinin əsasən Gəncə Qazax regionuna köçürülməsi də bu regionun inkişafı ilə yanaşı bu sahənin də inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Bu regiona ətraf rayonlardan işçi qüvvəsinin cəlb edilməsi məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsinin bir faktoruna çevrilir. Daşkəsəndə dəmir filizi yataqları qrupunun mövcud olması qara metallurgiyanın inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Bu yataqlar öz növbəsində, Daşkəsən, Cənubi Daşkəsən və Dəmir kobaltlı maqnetit filizi yataqlarına ayrılırlar. Qara metallurgiya ilə yanaşı, əlvan metallurgiyanın inkişafına isə alunit yataqlarının olması da təsir göstər. Belə ki, burada yerləşən Zəylik filiz yatağının ümumi ehtiyatı 170 mln ton təşkil edir.

İqtisadi rayonların resurs potensialının artırılması istiqamətində ölkədə kənd təsərrüfatı istehsalının ərazi üzrə optimal yerləşdirilməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan regionların kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə ixtisaslaşması ilə əlaqədar dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi və regionların investisiya potensialı əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Buna misal olaraq, Lənkəran, Astara, Gəncə, Qazax, Quba Xaçmaz iqtisadi rayonlarında, taxılçılıqla yanaşı tərəvəzçiliyin

inkişaf etdirilməsi, eləcə də Lənkəran, Astara rayonunda subtropik bitkilərin, çəltik istehsalının inkişaf etdirilməsi, istehsal və emal müəssisələrinin yaradılması, həmçinin gəncə Qazax və Cəlilabad rayonlarında, istərsə şərabçılığın və üzümçülüyn inkişafını göstərə bilərik. Bu baxımından dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyinin göstərilməsi bu qeyd etdiyimiz məsələlər baxımından daha səmərəli istehsalın həyata keçirilməsi və bunun üçün zəruri infrastrukturun və emal müəssisələrinin formalaşdırılması kimi tədbirlər icra edilməlidir. Bu tədbirlərə misal olaraq Quba Xaçmaz iqtisadi rayonundan alma istehsalının artırılması məqsədilə alma bağlarının sayının artırılması və ya alma bağlarının becərilməsi üçün zəruri bütün digər və ən yeni texniki vasitələrlə təminatı kimi məsələlər, eləcə də, ixtisaslaşdırılmış nəqliyyat vasitələrin alınması və anbarların yaradılması bu rayonun resurs potensialının artırılmasında olan zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Yalnız bu region üzrə deyil, bu tədbirlər digər regionlar üzrə də kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı sahəsində nəzərə alınması, investisiya imkanlarının müəyyənləşdirilməsi və reallaşdırılması baxımından. iqtisadi rayonların inkişafına şərait yaradır.

Regionlarda miqyasına görə kiçik sahibkarlıq əsasən üstünlük təşkil edir. Bu özünü sənayedə sahibkarlıq sahəsində qabarıq şəkildə göstərir.İqtisadi rayonlarda fəaliyyət göstərən kiçik sənaye müəssisələrinin bəzilərinin maliyyə çətinlikləri ilə əlaqədar işlənməsi və texniki iqtisadi səviyyəsinin aşağı düşməsi, bununla əlaqədar köklü yenidənqurmanı tələb edir.

Kəndli təsərrüfatları arasında əlaqələrin zəif olması da resurs potensialına və kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrinin inkişafına mane olan əsas səbəblərdən hesab edilir. Belə ki, hal-hazırda kəndli təsərrüfatlarında istehsalın həcmi kiçik olur və bu da nəticə etibarilə tədarük xərclərin artmasına gətirib çıxarar. Belə olduqda isə əsas məhsulla yanaşı, adi məhsulların alıcılarının olması istehsalı baxımından olduqca vacibdir. O, alıcılar isə çox zaman kənd təsərrüfatlarının özləri olurlar və bu baxımdan da ölkədə və müxtəlif rayonlar üzrə kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü üçün müəssisələrin yaradılması, onların

zəruri avadanlıqlarla təchiz edilməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü istiqamətində çox davamlı işlər görülür və görülməkdə davamlıdır. Bu tədbirlər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında ciddi artım müşahidə olunması ilə yanaşı bu məhsulların ixracatında da artım müşahidə olunmaqdadır. Hər bir sahibkar bu yaradılan əlverişli şəraitdən yararlanaraq öz iqtisadi maraqlarını reallaşdırmağa çalışır və demək olar ki, məqsədinə də nail ola bilir.

İqtisadi rayonlar üzrə regional mədəni, iqtisadi mərkəz şəhərlərin yaradılması maliyyə, əmək əmtəə resurslarının formalaşması müxtəlif xidmət və istehsal müəssisələrinin təmərküzləşməsinə iqtisadi infrastrukturun formalaşmasına şərait yaradır. Bu isə regionlardan digər şəhərlərə işçi qüvvəsi axıcılığının azalmasına gətirib çıxarır. Ölkəmizdə iqtisadi coğrafi rayonlara bölgü, sistem zamanı bu cür şəhərlərin müəyyən edilərək onların bu istiqamətdə regionun inkişafı və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərməsi olduqca vacibdir.

Müasir dövrdə müvafiq regionlarda resurs potensialının üzə çıxarılması və nisbətən problemlili və onlara dövlət qayğısının güclənməsi kimi məsələlər qüvvədədir. Buna görə, müxtəlif regionları üzrə onların inkişafı istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi və müxtəlif proqramların işlənilib hazırlanması olduqca səmərəli hesab edilir. Bu proqrama misal olaraq aşağıdakıları qeyd edə bilərik :

- iqtisadi rayonlar üzrə kompleks sosial iqtisadi inkişaf proqramlarının hazırlanması ;
- ənənəvi və perspektivli kənd təsərrüfatı sahələrinin kompleks inkişafı ;
- filiz yatağının istismarı ilə əlaqədar dağ mədən sənayesinin inkişafı ;
- ixrac potensialı yüngül sənayenin inkişafı;

Bu proqramlar çərçivəsində isə müxtəlif yeni emal müəssisələrin açılması nəzərdə tutulur ki, bunlara misal olaraq aşağıdakıları qeyd edə bilərik.

1. şirniyyat məhsulları istehsalı fabriki ;
2. dərman bitkiləri emalı zavodu ;
3. xalçaçılıq fabriki ;
4. şirə istehsalı zavodu ;
5. daş heykəltəraşlığı sexləri ;
6. şabalıd konservləşdirmə sexləri;

Regionlarda resurs potensialının qiymətləndirilməsi, onların resurs potensialına uyğun iqtisadi mərkəzlərin formalaşdırmaq siyasəti və yeni iqtisadi cazibə mərkəzlərinin yaradılmasını daha çox bu siyasətdə xüsusilə iqtisadi mərkəz rolunu oynayacaq şəhərlərin müəyyən edilməsi və buna müvafiq olaraq resurs potensialının səmərəliliyinin yüksəldilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu kateqoriyadan olan şəhərlər sırasında Gəncə Qazax regionunda Gəncə, Naxçıvan rayonunda Naxçıvan şəhəri, Quba Xaçmazda, Xaçmaz və Siyəzən sıra şəhərləri qeyd edə bilərik. Bu regional mərkəzlərin inkişaf etdirilməsi nəticədə ölkəmizdə urbanizasiya ilə yanaşı böyük mədəniyyət mərkəzlərinin yaranmasına gətirib çıxaracaq.

2.3. Resurs potensialından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi problemləri

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi regionların inkişafındakı disproporsiyanın aradan qaldırılmasında və digər problemlərinin həllində həmin regionların resurs potensialının qiymətləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir regionun ümumi cəhətləri ilə yanaşı onun xüsusiyyətləri tələb edir ki bu xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla sahibkarlığın uyğun formaları inkişaf etdirilsin. Sahibkarlığın uyğun formalarının seçilməsi bu sahədə rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəlməsinə və resurslardan səmərəli istifadəyə əlverişli şərait yaradacaq. Əslində Regionları

inkışafı dövlət proqramında qarşıda duran mühüm vəzifələrdən biri regionlardada rəqabət qabiliyyəli istehsalın formalaşdırılmasıdır. Regionlarda rəqabət qabiliyyətli istesalı formalaşdırmadan sahibkarlığın inkışafına nail olmaq mümkün deyil. Resurs potensialı və ondan səmərəli formada istifadə texnoloji irəliləyişlər və elmi texniki tərəqqinin nəticəsində kəmiyyət və keyfiyyət nöqtəyi nəzərdən əsaslı surətdə dəyişilir. Məhz buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, müasir dövrdə resurs potensialından istifadənin səmərəliliyi aktual hesab edilərək bu səmərəliyinin yüksəldilməsi problemləri və bu problemlərin həlli diqqət mərkəzindədir. Milli iqtisadiyyatın resurs potensialına, əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq, ən son texnologiyaların tətbiqi təsir edir. İlk öncə neft sənayesinə gətirilən müasir texnologiyalar, sonradan iqtisadiyyatın digər sahələrinə gətirilən müasir texnologiyalar kənd təsərrüfatının və digər sahələrdə də resurslardan istifadənin səviyyəsinin yüksəldilməsinə əlverişli şərait yaratdı. Resurs potensialından istifadənin səmərəliliyinin texnologiyaların inkışafı və tətbiqi ilə əlaqəli olduğunu nəzərə alsaq, qeyd edə bilərik ki, təhsil və ixtisas əmək potensialının qiymətləndirilməsinə əsas kəmiyyət meyarı hesab edilir. Elmin əsas aparıcı və məhsuldar qüvvəyə çevrilməsi, iqtisadi inkışaf resurs potensialı baxımından səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Belə olduqda isə dünyanın bir sıra inkışaf etmiş ölkələri iqtisadi inkışafın struktura uyğun formada öz resurs potensialını formalaşdırmağa və bunun üstünlüklərindən istifadə etməyə çalışır.

Yüksək resurs təminatı tələb edən təhsil prosesində əmək potensialının səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəldilməsi dünyanın bir sıra ölkələrində əsas aktual məsələlərdən biri hesab edilir. Məhz buna görə də əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq, insan resursları və insanların yaradıcılıq qabiliyyətləri iqtisadi artımı milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin yüksəldilməsinə şərait yaradan əsas amildir. Nəticədə regionlarda da səmərəli iqtisadi quruluş formalaşmağa başlayır. Regionlarda lagistika mərkəzlərinin yaradılması, sosial infrastrukturun formalaşması, kənd təsərrüfatı məhsullarının dövlət tədarüki, elektron portallar

vasitəsi ilə xarici bazara çıxmaq imkanlarının yaxşılaşması nəticədə regionların inkişafına çox müsbət təsir göstərir.

Regionlarda biznes potensialından səmərəli istifadənin yüksəldilməsi problemləri, regionların inkişaf potensialının artırılması yollarının müəyyən edilməsindən asılı olaraq dəyişilir. Bu baxımdan, mövcud problemlərin aşkarlanması və maliyyə resurslarının həcmindən üzə çıxarılması və maliyyə potensialının aktivləşdirməsinə mane olan amillərin aşkarlanması, haqqında bəhs etdiyimiz problemin həll olunmasında çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkənin mövcud iqtisadi inkişafı uzun illər iqtisadiyyatın aparıcı sahəsi olan neft sənayesi ilə yanaşı qeyri-neft sənayesinin inkişafını zərurətə çevirmişdir. Qeyri-neft sənayesinin inkişafı regionların inkişafında əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Regionların iqtisadiyyatının əsasını qeyri-neft sektoru təşkil etdiyindən yeni mütərəqqi iqtisadi strukturun formalaşması ənənəvi iqtisadiyyat sahələri ilə yanaşı bölgələrdə innovativ sahələrin də inkişafının əhəmiyyətliliyini yüksəldir. Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı və eləcə də mövcud resurslardan düzgün şəkildə istifadə etməklə iqtisadi inkişafın yüksəldilməsində və ərzaq məhsulları bolluğunun yaradılması və ümumi kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi kimi məsələləri əhatə edir. Onun əsası isə Azərbaycanda əsas sərvətləri hesab edilən mineral xammal ehtiyatlarından, torpaq, su sərvətlərindən səmərəli istifadə hesab edilir. Yüngül, yeyinti sənaye məhsullarının alınmasında emalından və ümumilikdə qeyri-neft sektorunda, xüsusilə kənd təsərrüfatında ümumi gəlirin 70-80%-ni verən suvarma əkinçiliyinin inkişafında zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Buna müvafiq olaraq, təbii sərvət hesab edilən sudan səmərəli istifadə edilməsi və eləcə də kənd təsərrüfatı sahələrinin sudan istifadə üzrə məsələlərin tənzimlənməsi dövlət tərəfindən həyata keçirilən siyasətin aktual tərkib hissəsidir.

Kənd təsərrüfatında tətbiq edilən torpaq fondunun tərkib hissəsi hesab edilən torpaq örtüyünün məhsuldarlığı, iqtisadi səmərəsi və təbii qida maddələrinin fasiləsiz təkrar istehsalına şərait yaradır. Torpağın məhsuldar qatından səmərəsiz formada istifadə, onun qida maddələri ilə tez tükənməsinə gətirib çıxardır və

torpağın təbii şəkildə özünü tənzimləmə qabiliyyətini azaldır. Sadaladığımız bu amillərə görə də, torpaqların mühafizəsi və həmin torpaq strukturunun yaxşılaşdırılması eləcə də müasir texnika və texnologiyalardan tətbiq etməklə, əkinəyararlı torpaqlardan səmərəli istifadə edilməsi və ya istifadə potensialının təkmilləşdirilməsi zəruri hesab edilir.

Müasir dövrdə ölkəmizdə bütün resurlardan istifadə kimi yerli mineral xammal ehtiyatlarından səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsi olduqca aktualdır. İqtisadi ehtiyatlarla zəngin olan ölkəmizdə uzun illər ərzində yaradılmış iqtisadi potensial, onun bugünkü səviyyəyə çatdırılması və ümumilikdə resurs potensialından səmərəli istifadə, təbii sərvətlərin müstəsna rol oynamışdır. Mineral xammallar maddi istehsalın xammal bazasının əsasını təşkil edir. Ölkəmiz mineral faydalı qazıntıları da zəngindir. Xüsusi ilə dağlıq və dağətəyi rayonlarda mineral yataqların zəngin ehtiyatları var. Mineral faydalı qazıntılar məhz bu təbii sərvətinə əsas tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, hər bir dövlətin sosial iqtisadi, müdafiə müstəqilliyinin vacib amillərindən biridir. Güclü mineral xammaldan istifadə və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin sürətli inkişaf tempinin şərait yaradır. Tədqiqatçıların apardığı çoxillik kəşfiyyat işləri nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ölkədə resurs potensialını aşkara çıxaran etibarlı mineral xammal bazası formalaşdırılmışdır. Bu mineral xammal bazasına aşağıdakılar aid edilir.

1. qara və nadir metal filizləri ;
2. qızıl filiz ;
3. yeraltı şirin mineral sular ;
4. Qeyri-filiz xammalı və tikinti materialları ;

Faydalı qazıntı yataqlarının 40%-ə qədəri müasir dövrdə istismar edilir və ya onların bazasında xüsusilə dağ mədən sənayesinin əsasını təşkil edən müxtəlif hasilat müəssisələrini öz fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Bununla yanaşı, qloballaşan dünyada elmi texniki tərəqqinin inkişafı nəticəsində ən son texnologiyaların tətbiqi şəraitində ölkəmizin maliyyə imkanlarının genişlənməsi, bu ehtiyatların həcmnin yaxın gələcəkdə artırmağa imkan verəcəkdir. Bütün

bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlki dövrlərdə kəşf edilən qazıntı yataqlarının sənaye ehtiyatları olan respublika və ümumittifaq əhəmiyyəti kəsb edirdi. Son məhsulun əldə edilməsi prosesi daha çox ölkədən kənar da baş verirdi. Ancaq buna baxmayaraq, Azərbaycan ərazisində kəşf edilən xammal yataqlarının imkanları, ölkəmizdə məhz bu nöqtəyi nəzərdən resurs potensialının inkişaf etdirilməsinə və bununla bağlı meydana çıxan problemlərin aradan qaldırılmasına, dağ mədəni sənayesinin inkişafına, mövcud mineral xammal bazasının daha da təkmilləşdirilməsinə əlverişli imkanlar yaradır. Ölkəmizin regionları mineral ehtiyatlarına görə fərqli potensiala malikdir. Təbii ki, regionların fərqli mineral ehtiyatları potensialı həmin regionlarda sahibkarlığında fərqli formalarının inkişaf etdirilməsini şərtləndirir. Bu regionlarda dağ-mədəni sənayesi sahəsində sahibkarlığın inkişafını şərtləndirir.

Mineral xammal bazası ehtiyatlarının misal olaraq qeyd edə bilərik ki, Daşkəsən qrupuna daxil olan Daşkəsən, Cənubi Daşkəsən və dəmirli maqnetit filizi yataqlarının 9,75%-i sənaye ehtiyatları dəyərində görə respublikanın potensial ehtiyatlarının 10,4%-ni təşkil edir.

Respublikanın potensial ehtiyatlarında Zəylik yatağının alunit filizləri ilə təmsil olunan alüminium xammalının (13,4%) əhəmiyyətli rolu vardır. Yatağın sənaye ehtiyatları onun əsasında fəaliyyət göstərən Gəncə alüminium zavodu 40 ildən artıq müddətə xammalla təmin etmək iqtidarındadır. Son illər Gədəbəy filiz rayonunda Qarabağ miss-porfir yatağının (318 min ton) kəşfiyyatı aparılmış, Balakən-Zakatala filiz rayonunda isə Mazımçay misskolçedan yatağının ehtiyatları (350 min ton) qiymətləndirilmişdir. Əlvan metallurgiyanın mineral-xammal bazasının özəyini Balakən-Zakatala filiz rayonunda yerləşən Filizçay qrupu (Filizçay, Kasdaq, Katex, Saqator, Karabçay) kolçedan-polimetal yataqlarının iri sənaye ehtiyatları təşkil edir. Filizçay kolçedan-polimetal yatağı Avropanın ən zəngin yataqlarından biridir. Filizlər kompleks olaraq tərkibində əsas qiymətli komponentlər - mis, sink, qurğuşun, gümüş, kükürd, yanaşı komponentlər - qızıl, bismut, kobalt, kadmium, selen, tellur saxlayırlar. Filizçay qrupu yataqlarının

sənaye istismarına cəlb edilməsi ildə 25,4 min ton miss, 32,6 min ton qurğuşun, 79,6 min ton sink, 1,05 qızıl, 85 ton gümüş, digər əsas və yanaşı qiymətli komponentlərin istehsalını təmin edəcəkdir. Beləliklə, respublikanın şimal-qərb bölgəsində yüksək rentabelli dağ-mədənmetallurgiya kompleksinin təşkili üçün mötəbər xammal bazası yaradılmışdır. Kəlbəcər və Laçın rayonlarının ərazisində 6 civə və bir neçə zəngin qızıl yatağı kəşf edilmişdir. Kəlbəcər rayonunda Şorbulaq və Ağyataq civə yataqlarının ehtiyatı əsasında 1980-ci ilə qədər Şorbulaq civə istehsalı üzrə zavod qurğusu fəaliyyət göstərirdi. Naxçıvan MR Ordubad filiz rayonunda yüksək perspektivliyə malik Əylis sürmə yatağı aşkar edilərək hazırda qiymətləndirilməkdədir. Qızıl yataqlarının böyük bir hissəsin ölkəmizin zəbt olunmuş ərazilərində qalmasına baxmayaraq ölkənin iqtisadi inkişafında qızıl hasilatı və ixracı əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Ölkənin ixracatında qızıl ixracatı ön sıralardadır. Ermənistan Kəlbəcərdəki qızıl yataqlarımızın istismarını xarici ölkələrin dəstəyi ilə vəhşicəsinə həyata keçirir. Təbii ki, işğaldan azad olduqdan sonra Kəlbəcər qızıl yataqları milli iqtisadi inkişafımızın təminatçısına çevriləcək. Son illərdə digər regionlarda respublikada qızılçıxarma sənayesinin xammal bazası yaradılmışdır. Respublikanın potensial ehtiyatlarının ümumi dəyərində qızıl və gümüşün (kompleks filizlər nəzərə alınmaqla) əhəmiyyətli rolu vardır (6,3%). Hazırda Azərbaycan Respublikası qızılın sənaye ehtiyatlarına görə Avropanın və Asiyanın bir sıra ölkələrindən irəlidədir. Alimlərimiz tərəfindən iki qızıl yatağının sənaye ehtiyatları təsdiq edilmiş və altı qızıl yatağının qiymətləndirilməsi başa çatdırılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda Ermənistan Respublikası tərəfindən qanunsuz olaraq istismar edilən Zod yatağının qızıl ehtiyatlarının 73,3%-i Azərbaycan Respublikasının Kəlbəcər rayonu ərazisində yerləşir. Böyük Qafqazın Cənub yamacında «qara şist» tipli qızıl filizləşməsi aşkar edilmişdir. Kimya sənayesinin inkişaf etdirilməsi üçün respublikada kifayət qədər mineal-xammal növü mövcuddur. Xilli, Neftçala, Babazənən, Mişovdağ, Binə- Şovsan yodlu-bromlu su yataqları keçmiş ittifaqın ümumi yod-brom ehtiyatının 35%-ni özündə cəmləşdirmişdir. İki yatağın əsasında Yeni Neftçala yod-brom və Bakı yod zovadları fəaliyyət göstərir. Yodlu-bromlu su yataqlarının istismarı ildə 20 milyon

dollar xalis gəlir əldə etməyə imkan verərdi. Nehrəm daş düzü (736 mln. ton) və Zəngilan kimyəvi təmiz əhəngdaşı (130 min ton) yataqlarının iri sənaye ehtiyatları əsasında Naxçıvan MR-da soda, xörək duzu və s. istehsalı üzrə müəssisənin yaradılması əsaslandırılmışdır. Daş duz ehtiyatlarının ümumi dəyəri potensial ehtiyatların 27,3%-ni təşkil edir. Qeyri-ənənəvi xammal sırasında iri ehtiyatlara malik Aydağ yatağının seolitləri xüsusi yer tutur. Təbii seolitlərin ixrac edilməsi üçün də potensial imkanlar mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda respublikamızın ərazisində qiymətli, yarımqiymətli və bəzək daşlarının bir sıra yataqları qiymətləndirilmiş, müxtəlif regionlarında yanar şist, təbii mineral boyaq, şora və s. yataqlarının və kəşfiyyatı aparılır. Respublikanın dövlət balansında qeydə alınan kifayət qədər termal və mineral su yataqları mövcuddur. Istilik enerjisi qıtlığının mövcudluğu şəraitində termal suların kurort zonalarının salınmasında texnoloji-istehsal proseslərində və s. İstifadəsinin əvəzsiz rolu vardır. Sanatoriya-kurort, müalicə-sağlamlıq komplekslərinin genişləndirilməsi və yenilərinin yaradılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən mineral-termal və mineral suların böyük ehtiyatları (gündə 20 min kubmetr) 32 yataq üzrə qeydə alınmışdır. Kəşf edilmiş faydalı qazıntı yataqlarının sənaye ehtiyatları onların bazasında mineral-xammalın hasilatı və emalının, son məhsulun buraxılışı üzrə yüksək rentabelli yeni sənaye sahələrinin yaradılmasını və uzun müddət fəaliyyət göstərməsini təmin etmək iqtidarındadır. Kəşf olunmuş resurslarla yanaşı regionların inkişafında potensialı qiymətləndirilmiş lakin hələlik müvəqqəti olaraq iqtisadi dövriyyəyə cəlb olunmamış resurslarda nəzə alınmalıdır. Belə ki, elmi texniki tərəqqinin imkan verdiyi hüdudlarda tədricən həmin resurslarda regionların inkişafına cəlb ediləcək. Mineral sərvətlərin axtarışı, kəşfiyyatı və sonrakı istismarı zamanı ətraf mühitin mühafizəsində dövlət tənzimlənməsinə xüsusi fikir verilməlidir. Belə ki, açıq üsulla faydalı qazıntı yataqlarının istismarı bir tərəfdən ucuz başa gəlsə də, digər tərəfdən torpağın məşsuldarlığını azaldır, relyefin dəyişməsinə-yəni torpağın eroziyaya uğramasına səbəb olur. Bəzən mədənlərdən əldə edilən mineralların tərkibindən bir və ya bir neçə element çıxarılır, qalanı isə texnoloji proseslər təkmilləşdirilmədiyindən tullantı kimi atılır. Mineral sərvətlərdən

təsərrüfatsızlıqla istifadə edilməsinə qətiyyən yol verilməzdir. Hazırda dünyanın bütün ölkələrində dövlət tənzimlənməsi yolu ilə mineral sərvətlərin üzə çıxarılmasına və onlardan kompleks istifadə edilməsinə xüsusi fikir verilir, həm də onların mövcud və gələcək ehtiyatları proqnozlaşdırılır. Mineral sərvətlərin ehtiyatı heç də tükənməz deyildir. Hesablamalar göstərir ki, bəzi metalların və qeyri-filiz faydalı qazıntıların miqdarı 30-40 ildən sonra tükənə bilər. Ona görə də mineral sərvətlərdən qənaətlə, optimal və məqsədəuyğun istifadə edilməlidir. Bütün bunları nəzərə alaraq Azərbaycan dövləti alternativ enerji mənbələrinin bərpa olunan resursların təkrar istehsalının genişləndirilməsinə və mövcud resurslardan səmərəli istifadə ilə bağlı çox böyük miqyaslı işlər görür, layihələr reallaşdırır və gələcək üçün konkret strateji planlar qəbul edir. Belə ki, 2005-ci ildə ölkəmizdə davamlı inkişaf konsepsiyası regionların sosial-iqtisadi inkişafının iki dövlət proqramının qəbulu və uğurla həyata keçirilməsi bu istiqamətdə çox böyük işlər görüldüyünü göstərir. Bununla bağlı bircə faktı qeyd etmək istərdik ki, son illərə kimi ölkəmizdə istilik elektrik stansiyalarında istehsal olunan hər kV saat elektrik enerjisində 450 qramdan çox serti yanacaq vahidi sərf olunurdusa, son illərdə ölkəmizdə tikilən yeni elektrik stansiya modullarında bu rəqəm cəmi 200 şerti yanacaq vahidi sərf olunur. Məlumdur ki, müasir iqtisadiyyatın inkişafının mühüm hərəkətverici qüvvəsi yüksək mənfəət götürməkdir. Bu məqsəd regionların təbii coğrafi imkanlarından səmərəli istifadə olunması, ətraf mühitin mühafizəsi mənafeylərilə ziddiyyət yarada bilər. Belə şəraitdə regionlarda təsərrüfatçılıq formalarının, sahibkarlığın inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və bu inkişafın regionların təbii-təsərrüfat imkanlarına uyğunlaşdırılması diqqət mərkəzində olmalıdır. Sahibkarlığın bütün formalarının inkişafına regionlarda əlverişli şəraitin yaradılması regionların inkişafındakı disproprsiyanın aradan qaldırılmasının əsas mənbəyi qismində çıxış edir. Yuxarıda qeyd edilənləri ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, bazar münasibətləri şəraitində iqtisadi inkişafın mühüm məsələlərindən biri də resurs amili və ondan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin dövlət tənzimlənməsi problemi. Sahibkarlar və digər təsərrüfat subyektləri tərəfindən resurs potensialından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi

baxımından konkret istiqamətlər üzrə yeni strateji dövlət proqramının hazırlanması və reallaşdırılması məqsədəuyğun hesab edilmişdir.

FƏSİL III. REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ BU SAHƏDƏ DÖVLƏTİN HƏYATA KEÇİRDİYİ TƏDBİRLƏR

1.1. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramlarının strukturu məqsədi və reallaşdırılmasının sosial- iqtisadi nəticələri

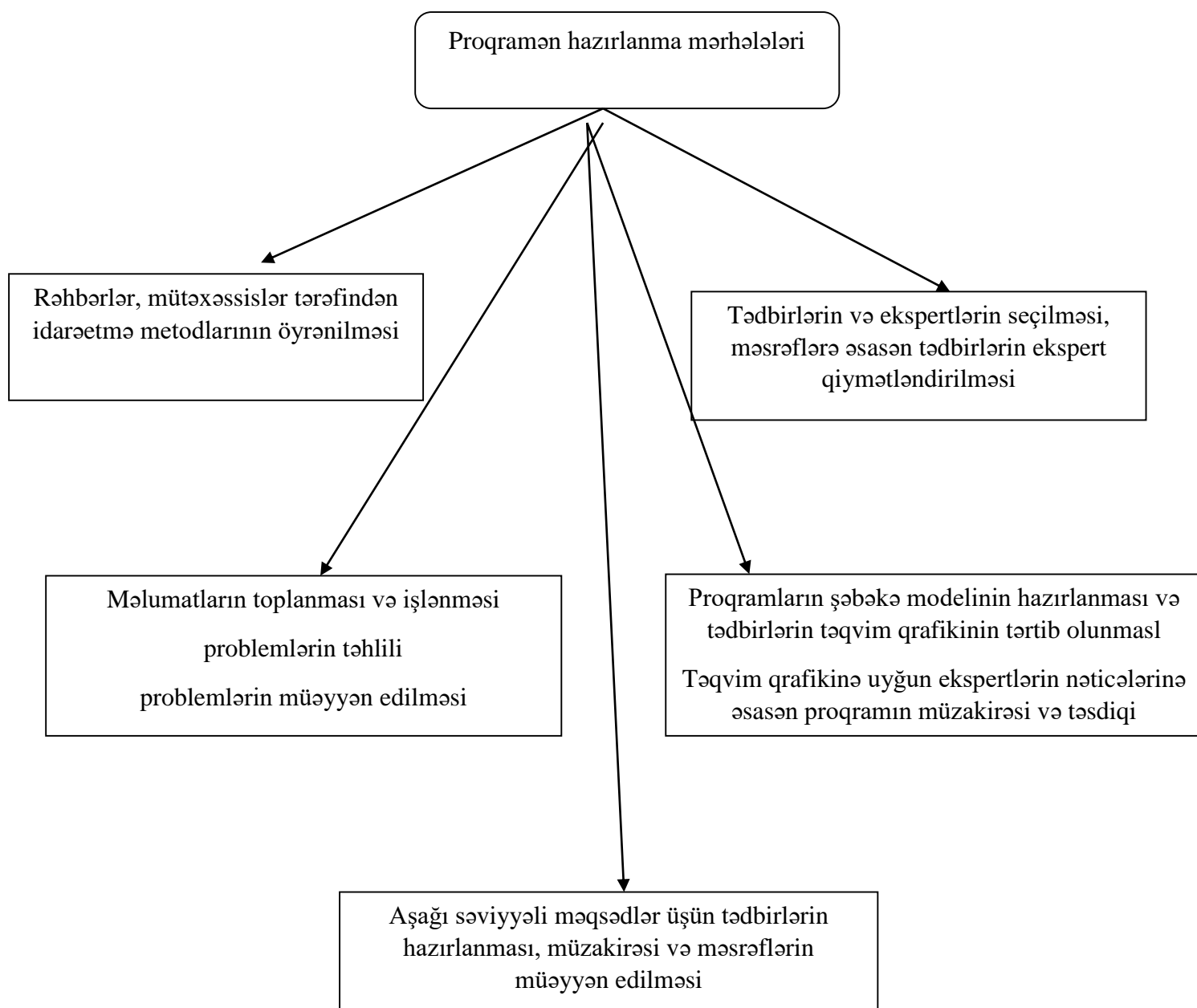
Regionların sosial iqtisadi inkişafındakı fərqliliyin aradan qaldırılmasının ən doöru yolu məqsədli dövlət proqramlarının tərtib edilməsidir. Məqsədli dövlət proqramları strukturunda qarşısında qəyulan məsələləri həll etmək üçün bir sıra vəzifələri müəyyənləşdirir. Ona görə də hesab edirik ki, hər bir dövlətin regional siyasətinin məqsədlərinə nail olmaqda əsas yerlərdən birini regional inkişaf proqramlarının hazırlanması və reallaşdırılması təşkil edir. Bu proqramların hazırlanması müəyyən edilmiş regionların bütün imkanlarının səfərbərliyə alınması və region ərazisində rəqabət üstünlüklərini tətbiq edərək səmərəli iqtisadi məkanın formalaşdırılması üzrə səmərəli fəaliyyətdir. Bu proqramlarının özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, onlar regionun strateji inkişaf konsepsiyasının reallaşma mexanizminin mühüm elementi kimi çıxış etməklə, ümumdövlət və milli maraqları baxımından dövlətin iqtisadi siyasəti vasitəsilə həyata keçirilir. Bu proqramların ən vacib xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar prioritet inkişaf istiqamətlərinin tərkibinin əhəmiyyətini və proqram tədbirlərinin regional, dövlət və bələdiyyə səviyyəsində maliyyələşdirmə imkanını əsas götürərək həyata keçirilir. Maliyyələşmədə bir sıra prinsiplər müəyyən edilir ki bunlara nəzər salaq :

- maliyyə resurslarının bölgüsü prosesində proqramın əsas məqsədlərinin düzgün əlaqələndirilməsi ;
- məqsədli proqramın maliyyələşdirilməsində maraqlı tərəflərin (dövlət və sahibkar)və məqsədlərin uyğunlaşdırılması üzrə optimal nisbətlərin təyin edilməsi ;

- proqrama əsasən cəlb ediləcək maliyyə resursların kəmiyyəti ilə əlaqədar dövlət orqanları və digər strukturlar arasında qarşılıqlı razılıq əldə olunması ;
- əmək resurslarına və digərresurslara tələbatın müəyyən edilməsi, proqramın reallaşması zamanı əmək bazarına və əhali gəlirlərinə təsirinin aşkar edilməsi ;
- maliyyəşəhdirmə üzrə bütün tədbirlərin idarəetmə orqanı vasitəsi ilə maliyyə təşkilatlarının xətti ilə icra edilməsi ;

Təşkilati baxımdan regional inkişaf proqramlarının hazırlanma qaydasına aşağıdakı sxemdə nəzər yetirək :

Sxem 3.1. Proqramın təşkilati baxımdan hazırlanma qaydası



Ölkədə aparılan iqtisadi islahatların əsas tərkib hissəsi hesab edilən regionların inkişaf etdirilməsi siyasəti və buna müvafiq olaraq regional inkişaf proqramları vasitəsilə bunun tənzimlənməsi bu sahədə atılan əsas və sosial nəticəyə nəzərdə tutulan addımlardan hesab edilir. Buna müvafiq olaraq “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı(2004-2008-ci illər)” bu sahədə atılan ilk əsasını addımlardan hesab edilir. Bu proqramın hazırlanması və icrası ölkəmizdə mövcud problemlərinin dövlət səviyyəsində həll edilməsinə istiqamətlənmiş kompleks tədbirlər sistemidir. Regionların inkişaf etdirilməsi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi, hərbi, iqtisadi və inzibati rayonları üzrə sosial iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin verilməsi və regionların inkişafını şərtləndirən amillərin müəyyənləşdirilməsi bu proqramın əsas məqsədlərindən hesab edilir. Müvafiq dövlət proqramında müxtəlif sferaları özündə birləşdirən 714 tədbir nəzərdə tutulmuşdur ki, bu tədbirlərin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsünə nəzər salaq :

Cədvəl 3.1. 2004-2008-ci illər Dövlət Proqramındakı tədbirlərin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü

Proqram tədbirləri	Say	%
Makroiqtisadi	46	6
Abşeron	36	5
Gəncə Qazax	90	13
Aran	159	23
Quba Xaçmaz	81	11
Naxçıvan	57	8
Dağlıq Şirvan	42	6
Yuxarı Qarabağ	23	3
Lənkəran	81	11
Şəki Zaqatala	98	14
Cəmi	714	100%

Dövlət Proqramı vasitəsilə həyata keçirilməli olan tədbirlər 3 səviyyədə müəyyən edilmişdir.

1. hər bir rayonun spesifik xüsusiyyətlərinə müvafiq müəyyən edilmiş regional tədbirlər məqsədyönlülüyü ilə fəqlənir
2. iqtisadi rayonlar üzrə həyata keçiriləcək tədbirlər regionların real gerçəkliyini əks etdirir ;
3. makroiqtisadi sabitliyin və davamlı inkişafın təmin edilməsi ilə əlaqədar tədbirlər milli iqtisadi inkişafın maraqlarına uyğun həyata keçirilir ;

Dövlət Proqramı vasitəsilə reallaşdırılacaq tədbirlərin maliyyələşdirilməsi isə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi, Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu büdcədən kənar dövlət fondları, beynəlxalq təşkilatlardan maliyyə vəsaitləri və digər mənbələrdən olan vəsaitlər hesabına nəzərdə tutulmuşdur. Proqramın strukturuna uyğun olaraq regionlarda sosial infrastruktur yenidən qurulmuş və ardıcıl həyata keçirilən tədbirlər, sosial iqtisadi tərəqqiyə mane olan problemləri aradan qaldıraraq, ucqar rayonlarda nəqliyyat kommunikasiya sisteminin bərpası, eləcə də qaz, su, rabitə təminatı kimi problemlərin aradan qaldırılmasına şərait yaratmışdır. Proqram üzrə mühüm göstərici hesab edilən yeni açılacaq iş yerlərinin sayı qəbul edilmiş və 2004-2006-cı illər ərzində 500 min yeni iş yeri açılmışdır ki bu da regionların inkişafı dövlət proqramlarında sosial proqramların əhəmiyyətlik dərəcəsinin göstəricisi qismində çıxış edir.

Regionların iqtisadi inkişafının ilk regional proqramı olan Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı(2004-2008-ci illər)” dövlət Proqramının uğurlu icrası nəticəsində ölkəmizdə bir sıra makroiqtisadi göstəricilərin səviyyəsində yüksək artım əldə edilmişdir. Belə ki, Bu 5 il ərzində ümumi daxili məhsulun həcmi 2.7 dəfə artaraq 38 Milyard manata çatmış, ümumdaxili məhsulun adambaşına düşən nominal həcmi isə 5 dəfə artaraq 4440Azn təşkil etmişdir. 2008-ci ilin yekunlarına əsasən ümumdaxili məhsulda qeyri dövlət neft sektorunun payı 83% təşkil etmişdir. Bu göstəricilər bir daha sübut

edirdi ki, dövlət proqramları məqsədli olduğundan regionların tarazlı inkişafının təmin edilməsində müstəsna rol oynayır. Ümumi iqtisadi inkişaf fonunda əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin və iaşənin göstəricilərinin yüksək olmasına proqram çərçivəsində sistemin iqtisadi fəaliyyətin nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Bunun vasitəsilə isə belə bir qənaətə gələ bilərik ki, məhz regionlarda iqtisadiyyatın gücləndirməsi istiqamətində proqram çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər, sadəcə olaraq neft sektoru yoxdur, qeyri neft sektorunda ümumi məhsulun həcmnin artmasına səbəb olmuşdur. Bu illər ərzində qeyri neft sektoruna qoyulan investisiyalar beş il ərzində 6.2 dəfə , xüsusi çəkisi isə. 2003-cü ildə 26.8% olduğu halda , 2008-ci ildə 69%-ə çatmışdır. Proqram çərçivəsində 15 ili ərzində regionlarda yeni qaz xətlərinin çəkilişi, elektrik stansiyalarının tikilməsi və ümumilikdə, su, meliorasiya məsələləri ilə bağlı çox böyük işlər öz həllini tapmışdır. Rayonlarında və şəhərlərində modul tipli elektrik stansiyalarının tikilməsi nəticəsində regionları fasiləsiz elektrik enerjisi ilə təmin edilmiş və həmin zavodların enerjiyə olan tələbatı ödənilmişdir. Nəqliyyat infrastrukturunun qurulması, eləcə də hava nəqliyyatının, yerli hava xətlərinin və aerovağzalların tikilməsi də bu istiqamətdə mühüm layihələrdən hesab edilir. Proqram çərçivəsində 2004-2008-ci illəri ərzində regionların sosial iqtisadi inkişafının mühüm göstəriciləri sırasında müxtəlif müasir təhsil komplekslərinin inşasına göstərə bilərik. Buna misal olaraq, bu dövrdə Azərbaycanda 1600-dən çox yeni məktəbin tikilərək üzərinə daha məktəbin əsaslı təmir olunmasını və təhsil müəssisələrinin maddi texniki baza ilə təchiz olunmasını qeyd edə bilərik.

Birinci dövlət proqramının qəbul edilməsi və burada müəyyənləşdirilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkəmizdə böhranın fəsadları ilə mübarizə ilə əlaqədar praktiki vasitələrə sahib olmasının səbəb oldu.

2009-cu il 14 aprelində ölkə prezidentinin fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı(2009-2013-cü illər)” Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir. Bu proqramın əsas məqsədi, tarazlı regional və davamlı sosial inkişafa nail olmaq, eləcə də neft gəlirlərinin istifadə

istiqlamətində ciddi dəyişiklik etməklə qeyri neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi və bununla bağlı məsələlər də müəyyənləşdirilmişdir. Bu Dövlət Proqramında qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün bir sıra vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir

- iqtisadiyyatın inkişafına investisiyaların cəlb edilməsinin yeni mənbələrinin aşkarlanması və bu prosesinin davam etdirilməsi ;
- sosial və bütövlükdə infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar tədbirlərin icra edilməsi ;
- sahibkarlığın bütün formalarının inkişafının sürətləndirilməsi və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar tədbirlərin yerinə yetirilməsi ;
- nəzərəcarpacaq dərəcədə yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması ;
- ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması xüsusi ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının stimullaşdırılması vətəncədə həmin təyinatlı məhsulların idxalının azaldılmasına nail olunması ;
- əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının yaxşılaşdırılması ;

Proqram çərçivəsində nəzərdə tutulmuş 1066 tədbir aşağıdakı formada qruplaşdırılmışdır.

- iqtisadi rayonlar üzrə tədbirlər
- ölkə əhəmiyyətli tədbirlər
- Bakı şəhərinin rayon və qəsəbələri üzrə tədbirlər

Cədvəl 3.2. 2009-2013-cü illər üzrə Dövlət Proqramındakı tədbirlərin iqtisadi rayonlara görə bölgüsü

Proqram tədbirləri	Say	%
Ölkə əhəmiyyətli tədbirlər	58	5.45
Bakı	40	3.76

Iqtisadi rayonlar üzrə həyata keçiriləcək tədbirlər	968	90.82
Abşeron	55	5.17
Gəncə Qazax	174	16.31
Aran	278	26.08
Quba Xaçmaz	91	8.55
Naxçıvan	46	4.31
Dağlıq Şirvan	69	6.48
Yuxarı Qarabağ	52	4.89
Lənkəran	96	9.0

regionların sosial iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş birinci dövlət proqramından fərqli olaraq bu proqramda Bakı şəhərinin inkişafı ilə əlaqədar qırxına yaxın tədbir nəzərdə tutulmuşdur.

Proqram çərçivəsində ölkədə həyata keçirilən tədbirlərin davam etdirilməsi öz nəticəsini vermiş və 2009-cu il üzrə 35 Milyard manat olub. ümumdaxili məhsul istehsal edilmişdir. Bu isə əvvəlki dövrlə müqayisədə 9.4% artım deməkdir. Ümumdaxili məhsulun adambaşına düşən həcmi isə. 3917 manat təşkil etmişdir.

Dövlət Proqramı çərçivəsində yeni infrastruktur obyektlərinin tikintisi və bərpası, eləcə də əhaliyə göstərilən xidmətlərin yaxşılaşdırılması, yeni təhsil və səhiyyə müəssisələrinin tikilməsi ilə əlaqədar mühüm tədbirlər icra edilmişdir. Bakıda bir sıra yeni yol qovşağı kompleksləri, Naxçıvan Sədərək, Ucar, Yevlax, Bakı Şamaxı avtomobil yolları və eləcə də Bakı-Quba-Rusiya dövlət sərhədi avtomobil magistralında yeni körpü Quba magistrallarının tikintisi həyata keçirilmişdir.

Qeyd edilən illər ərzində Azərbaycan Respublikası regionlarının ekoloji tarazlığı bərpa etmək məqsədi ilə əmək və əhalinin təmiz suya olan ehtiyaclarını

ödəmək üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilmiş və 2010-cu ili Ekologiya ili elan edilmişdir. Bu il ərzində Hövsan aerasiya stansiyası yenidən qurularaq genişləndirilmiş və əmək və əhalinin təmiz su ilə təminatı ilə bağlı modul tipli sutəmizləyici sistemlər quraşdırılmışdır.

Dövlət Proqramının qəbul olunmasından keçən dövr ərzində Sumqayıt Texnoparkının 1-ci mərhələsi, eləcə də Gədəbəy qızıl mis emalı zavodu, Elektron Hesablayıcı Maşınlar və Radio quraşdırma zavodunu, həmçinin Naxçıvanda Gəmiqaya Mineral Sular Zavodu, Şamaxıda az elektronika, məişət cihazları istehsalı zavodu Azərbaycanın bir sıra regionlarında bir sıra zavodlar istismara verilmişdir. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu vasitəsilə sahibkarlara dəstək məqsədilə kredit resurslarına çıxış imkanları genişləndirilmişdir. Belə ki, güzəştli kreditlərin faiz dərəcəsinə yenidən baxılmış, kreditlərin maksimal məbləği 5 milyon manatadək artırılmışdır. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu regionların iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynamasını davam etdirir. Onun vasitəsilə bir sıra ərzaq məhsullarının saxlanması, tədarükü və satışı üzrə müasir standartlara cavab verən texnologiya əsasında soyuducu anbar komplekslərinin yaradılması ilə əlaqədar Azərbaycanın bir sıra iqtisadi rayonları üzrə sahibkarların 32 milyon manat məbləğində güzəştli kreditlər ayrılmışdır. Bununla yanaşı, Lənkəran, Gəncə, Qazax, Dağlıq Şirvan və bir sıra rayonları üzrə ümumilikdə taxıl məhsullarının saxlanması üçün anbar komplekslərinin yaradılması ilə əlaqədar 16 milyon ton məbləğində güzəştli kredit ayrılmışdır.

Cədvəl 2.4.

İqtisadi rayonlar üzrə kredit qoyuluşu ayrı-ayrı iqtisadi rayonların payı (faizlə)

	Kreditlərin cəmi məbləği, mln. manatla		Orta faiz (%) dərəcəsi		Ölkə üzrə ümumi kreditlərin həcmində payı, faizlə		İqt. r-lar üzrə ümumi kreditlərin həcmində payı, faizlə		Adambaşına kredit qoyuluşlarının məbləği, manatla	
	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011	2012
Ölkə üzrə cəmi	9852,8	12720,5	16,3	15,4	100	100	-	-	1081,4	1358,2
Bakı şəhəri	8592,0	11174,4	15,7	14,7	87,2	87,6	-	-	4106,3	5195,5
İqtisadi r-lar	1260,8	1546,1	19,8	20,3	12,8	12,2	100	100	179,6	214,6
Abşeron	279,9	366,3	18,8	17,8	2,8	2,9	22,2	23,7	535,4	680,3
Aran	279,6	339,5	21,9	22,1	2,8	2,7	22,2	22,0	152,5	274,8
Dağlıq Şirvan	31,6	37,4	19,5	22,2	0,3	0,3	2,5	2,4	109,8	126,4
Gəncə-Qazax	268,5	334,1	21,4	20,4	2,7	2,6	21,3	21,6	225,3	274,8
Quba-Xaçmaz	100,4	132,3	21,5	19,7	1,0	1,0	8,0	8,6	201,4	258,5
Lənkəran	117,0	136,2	24,6	24,5	1,2	1,1	9,3	8,8	138,7	156,9
Şəki-Zaqatala	102,2	95,5	21,5	23,8	1,0	0,8	8,1	6,2	177,7	162,5
Yuxarı Qarabağ	10,7	14,9	19,6	22,1	0,1	0,1	0,9	1,0	17,2	23,4
Kəlbəcər-Laçın	2,1	2,9	17,2	17,8	0,0	0,0	0,2	0,2	9,2	12,3
Naxçıvan	68,7	87,1	11,7	12,6	0,7	0,7	5,5	5,6	167,6	203,8

Ümumilikdə qeyd edə bilər ki, regional inkişafı ilə əlaqədar qəbul edilən hər 2 dövlət proqramlarının icrası dövründə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair çoxsaylı sərəncamlar imzalamışdır. İmzalanmış bu sərəncamları və həyata keçirilən tədbirlər nəticə etibarilə son 10 il ərzində Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi göstəriciləri sürətlə yaxşılaşmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, bu dövr ərzində xarici ticarət dövriyyəsi 6 dəfə, strateji valyuta ehtiyatları 30 dəfə və qeyri neft ixracı 4 dəfə artmışdır. Ölkəmiz. “Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi 2013-2014” hesabatına görə Qafqaz ölkələri içərisində investisiya reytinginə görə eləcə də rəqabət qabiliyyəti səviyyəsinə görə MDB ölkələri içərisində 1-ci olmuşdur. Qəbul edilən dövlət proqramları çərçivəsində icra edilən tədbirlər əsasən dövlət büdcəsinin gəlirləri 16 dəfə, əhalinin əmanətləri 27 dəfə, pensiyalar 9 dəfə artmışdır. Ölkədə həyata keçirilən əməyin ödənilməsi və əmək siyasəti vasitəsilə yaşayış minimumunun ölkə üzrə minimum əmək haqqına

çatdırılması siyasəti davamlı olaraq aparılmışdır. Bu siyasət vasitəsilə əldə edilən statistik məlumatlara əsasən, yoxsulluğun səviyyəsi qazanmış və minimum əməkhaqqının məbləği 11 dəfə artmışdır.

Regionlarda sahibkarlığı inkişaf etdirə biləcək investisiya mənbələrinin məhdudluğu həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində və xüsusilə büdcə vergi siyasəti vasitəsi ilə regionların sosial iqtisadi inkişafında sahibkarlığın bütün formalarının inkişaf etdirilməsi və eləcə də müasir istehsal və infrastrukturun yeni tələblərə uyğun formada qurulması və bununla bağlı həyata keçirilən tədbirlər eləcə də dövlət proqramlarının maliyyələşməsi ilə bağlı büdcə vergi, siyasəti mühüm rol oynamışdır. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik, əgər 2003-cü ildə iqtisadiyyata qoyulmuş investisiyaların ümumi həcmnin sadəcə 27 faizi daxili mənbələr hesabına maliyyələşir idisə, qəbul edilən ikinci dövlət proqramı çərçivəsində investisiyaların xüsusi çəkisi 62%-ə çatmışdır. Ötən 10 ili ərzində bütün sadaladığımız məsələlərlə yanaşı, ölkədə 1.2 milyondan çox yeni və o cümlədən 9000 daimi iş yeri açılmış və açılan bu iş yerlərinin də 90 %-ə yaxını məhz regionların payına düşmüşdür. Ölkə iqtisadiyyatında həyata keçirilən investisiya layihələri və ümumilikdə, innovasiya xarakterli texnologiyaların tətbiqi daha da artırmış, elmi texniki, texnoloji tərəqqinin yeniliklərindən istifadə edilərək müəssisələrin istehsal potensialı daha da artırılmışdır. Buda öz növbəsində, kimya, toxuculuq, metallurgiya və bir sıra sahələrdə dinamik artımın baş verməsinə və qeyri neft sektorunun inkişafına səbəb olmuşdur. Artıq ÜDM-də qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisinin artması bu dediklərimizi bir daha təsdiqləyir.

Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı(2009-2013-cü illər)” ikinci Dövlət Proqramı çərçivəsində ölkəmizdə pul kredit sahəsində regionlarda maliyyə xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi cəhətdən qarşıya qoyulan məqsədlərə müvəffəqiyyətlə nail olunmuşdur. Bu regionların sosial-iqtisadi inkişafının məqsədləri isə aşağıdakılardan ibarətdir :

- İqtisadi böhran dövründə digər ölkələr üçün səciyyəvi olmayan, ölkənin valyuta ehtiyatlarının artırılması ;

- Bank sferası üzrə and maliyyə sabitliyinin qorunmasının və bankların regional filial şəbəkələrinin daha da genişləndirilməsi ;
- manatın daxili dönərliyinin təmin edilməsi ;
- Ən ciddi problemlərdən hesab olunan Azərbaycanın müxtəlif regionlarından nəğdsiz ödəniş vasitələrinin quraşdırılmasının sürətləndirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin həyata keçirilməsi

Regionların sosial iqtisadi inkişafı çərçivəsində qəbul edilən və sayca üçüncü olan “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın qəbul edilməsində əsas məqsəd ölkədə ümumilikdə regionların inkişafı prosesinin davam etdirilməsi və eləcə də sosial xidmətlərin və infrastrukturunun daha da təkmilləşdirilməsindən ibarət olmuşdur. Müasir dövrdə xüsusilə sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılmasına, əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının təkmilləşdirilməsini və eləcə də region əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması kimi məsələlər bu dövlət proqramı çərçivəsində daha da aktual olmuşdur. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün isə bir sıra silsiləvi tədbirlər həyata keçirilmişdir ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir

- Regional iqtisadi əlaqələrin daha da inkişaf etdirilərək dahada genişləndirilməsi ;
- məşğulluğun artırılması ilə əlaqədar olaraq yeni iş yerlərinin yaradılması ilə işçi potensial iş qüvvəsi arasında tarazlığın təmin edilməsi məqsədilə tədbirlərin həyata keçirilməsi
- kənd yerlərində kommunal və mütərəqqi sosial infrastrukturun inkişaf etdirilərək daha da təkmilləşdirilməsi
- Elmi texniki tərəqqinin inkişafına nail olmaqla nəticəsində qabaqcıl texnologiyalar və innovasiyalardan istifadə edilməsi

Proqram çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına, qlobal iqtisadi məkana inteqrasiya prosesi daha da sürətlənmiş və eləcə də daxili bazarın qorunması və iqtisadi təhlükəsizliyi ilə xüsusi ilə ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərin rolu əhəmiyyətli

dərəcədə artmışdır. Bu Dövlət Proqramı çərçivəsində bank, gömrük idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi və sosial iqtisadi inkişafın təmin olunmasının əsas vasitəsi kimi diqqət mərkəzində olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın yekunlarına həsr edilmiş konfransda Proqram çərçivəsində əldə edilmiş sosial iqtisadi nəticələrə dair bir sıra fikirlər səsləndirilmişdir. Bir daha göstərilmişdir ki regionların sosial iqtisadi inkişaf proqramı müəyyən dövrlətə maliyyə çətinliyinin yaranmasına baxmayaraq daxili imkanların cəlb edilməsi ilə müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilir. Proqramın icrasının dördüncü ilinə dair yekun konfransda qeyd edilmişdir ki, qəbul edilən 1-ci dövlət proqramı da daxil olmaqla, Azərbaycanda son 14 il ərzində valyuta ehtiyatları 23 dəfə artmış və adambaşına düşən valyuta ehtiyatlarına görə ölkəmiz dünyanın bir sıra ölkələrini qabaqlamışdır. Bu illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına 232 milyard dollar sərmayə qoyulmuş, məhz müstəqillik dövründə ölkəyə yatırılan investisiyaların 90 %-i sosial iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilən dövlət proqramları çərçivəsində reallaşmışdır.

Sosial infrastruktur layihələri çərçivəsində ölkədə 43 olimpiya idman kompleksi inşa edilmiş və 3000-dən çox mədəni və 600 dan çox tibb müəssisəsi tikilmişdir. Biznesin inkişafı ilə və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar sahibkarlara güzəştli şərtlərlə 2 milyard manatdan çox kredit ayrılmışdır.

Dünyada vətəndaşlara xidmətin ən innovativ formalarından hesab olunan v ASAN xidmət mərkəzlərinin yaradılması, onun əhatə dairəsinin genişlənərək əksər regionları əhatə etməsi və əhaliyə göstərilən sosial-innovativ və digər xidmətlərin keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılması əvvəlki illərdə baş verən neqativ halların qarşısını almışdır.

3.2. Azərbaycan Respublikasının Milli iqtisadiyyat perspektivləri üzrə Strateji Yol Xəritəsi kontekstində regionların sosial-iqtisadi inkişafı məsələləri

Perspektiv və cari dövrlər üçün nəzərdə tutulan strateji yol xəritələri iqtisadiyyatın təmin etməklə regionların və bütövlükdə milli iqtisadiyyatda resurslardan istifadənin səmərəli mexanizminin yaradılmasına istiqamətlənib. İqtisadiyyatın müxtəlif sferaları üzrə aidd strateji yol xəritələri ölkəmizdə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Strateji yol xəritələri, ümumilikdə azad rəqabət mühiti investisiyaların cəlb edilməsi və insan kapitalının inkişafını özündə birləşdirərək ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasında və yüksək gəlirli ölkələr qrupuna daxil olmasına xidmət edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında" 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamına 2 müvafiq olaraq iqtisadiyyatı 11 sektoru üzrə 12 yol xəritəsi müəyyən edilmişdir. Müəyyən olunmuş istiqamətlər müxtəlif dövrləri əhatə edərək 2020-ci ilədək özündə bir sıra tədbirlər planı və inkişaf strategiyalarını əhatə edir. Strateji yol xəritəsinin 2025-ci ilədək olan dövrü isə uzunmüddətli dövr hesab edilib, bir sıra hədəf baxışlarından ibarətdir. Bu sənəd sadəcə olaraq müəyyən edilmiş dövr ərzində milli iqtisadiyyatın inkişaf məqsədlərini və prinsiplərini deyil, ümumilikdə global meyllərin və iqtisadiyyatın istənilən vəziyyətini əhatə edəcək. Diaqnostika və mövcud vəziyyətin təhlilini, eləcə də görülməli tədbirləri özündə birləşdirir.

2014-cü ilin sonlarından 2015-ci ilin əvvəllərindən etibarən dünya neft bazarında neft qiymətlərinin kəskin şəkildə azalması da iqtisadi böhran nəticəsində ölkədə gedən iqtisadi artım sürətinin yavaşlaması, proseslərin əvvəlki inkişaf gücünə nisbətə azalması iqtisadi inkişafı, yeni yanaşma üzrə keçidi zərurəti yaratmışdır. Nəticədə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi zərurətə çevrilmişdir. Xüsusilə də davamlı inkişafı təmin edəcək yeni avanqard milli iqtisadi sektorlarının

üzərində fokuslanmağı və qeyri neft sferalarının inkişafına təkcə sahibkarlığa nisbətən özəl sahibkarlığa, hasilata emala eləcə də aşağı ixtisas əmək nisbətən yüksək ixtisaslı əməyə istiqamətlənən sahələrin inkişafına şərait yaratmışdır.

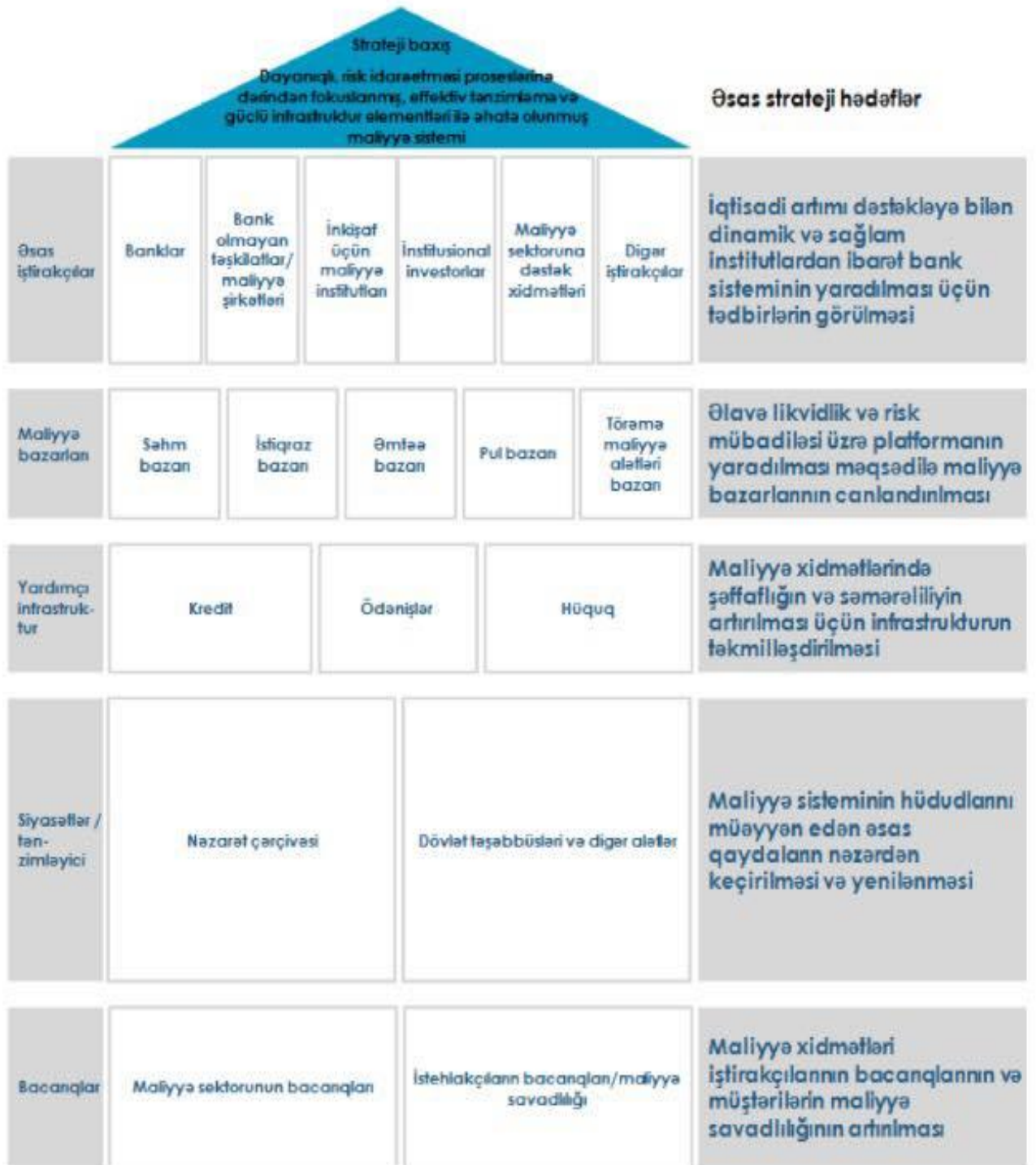
Bütün bunlarla yanaşı mill iqtisadiyyat sektorlarının istrateji yol xəritəsi çərçivəsində milli valyutanının sabitliyinin təmin edilməsi, milli iqtisadiyyatın strukturunun yenilənməsi ilə əlaqədar monetar siyasəti üzrə məzənnə rejiminin daha da təkmilləşdirilməsi və eləcə də maliyyə bank sisteminin daha da sağlamlaşdırılmasına əks etdirir. Sadaladığımız məsələlərlə əlaqədar olaraq, milli iqtisadiyyat perspektivi çərçivəsində 4 strateji hədəf müəyyən edilmişdir ki, bu hədəflərin və 11 sektor üzrə strateji yol xəritələrinin reallaşdırılması vasitəsilə ümumilikdə, bu maliyyə sektorları arasında tarazlığın təmin edilməsi ölkəmizdə və regionların sosial iqtisadi inkişafa şərait yaratmışdır.

Qoyulan məsələlərin elmi strateji hədəf kimi müəyyən edilməsi ölkəmiz dayanıqlığın təmin edilməsi və monetar siyasət üzrə məzənnə rejimi ilə əlaqədardır. Dünya bazarında neft qiymətlərinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi valyata daxilolmalarını da azaltdığından milli valyutanın dönərli vayutalara nisbətində yaratdığı problemlər müəyyən çətinliklər yaratdığından qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsini zərurətə çevirmişdir ki, bu da öz əksini milli iqtisadiyyat sektorlarının strateji yol xəritəsində tapmışdır. Belə ki, makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi məqsədilə monetar və fiskal siyasətlərin uzlaşdırılması çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Milli iqtisadiyyat perspektivindən növbəti hədəfi isə hüquqi şəxslərin fəaliyyətində səmərəliyin daha da artırılması və özəlləşdirmə prosesinin icrası ilə iqtisadi dinamikliyinin təmin edilməsindən ibarətdir.

Üçüncü hədəf insan kapitalının inkişafına müvafiq olaraq əmək bazarının inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsini özündə əks etdirir.

Dördüncü hədəf isə biznes mümkün yaxşılaşdırmasından ibarətdir

Şəkil 3.1. Strateji Yol Xəritəsinin reallaşdırılması üçün müəyyən edilən strateji hədəflər

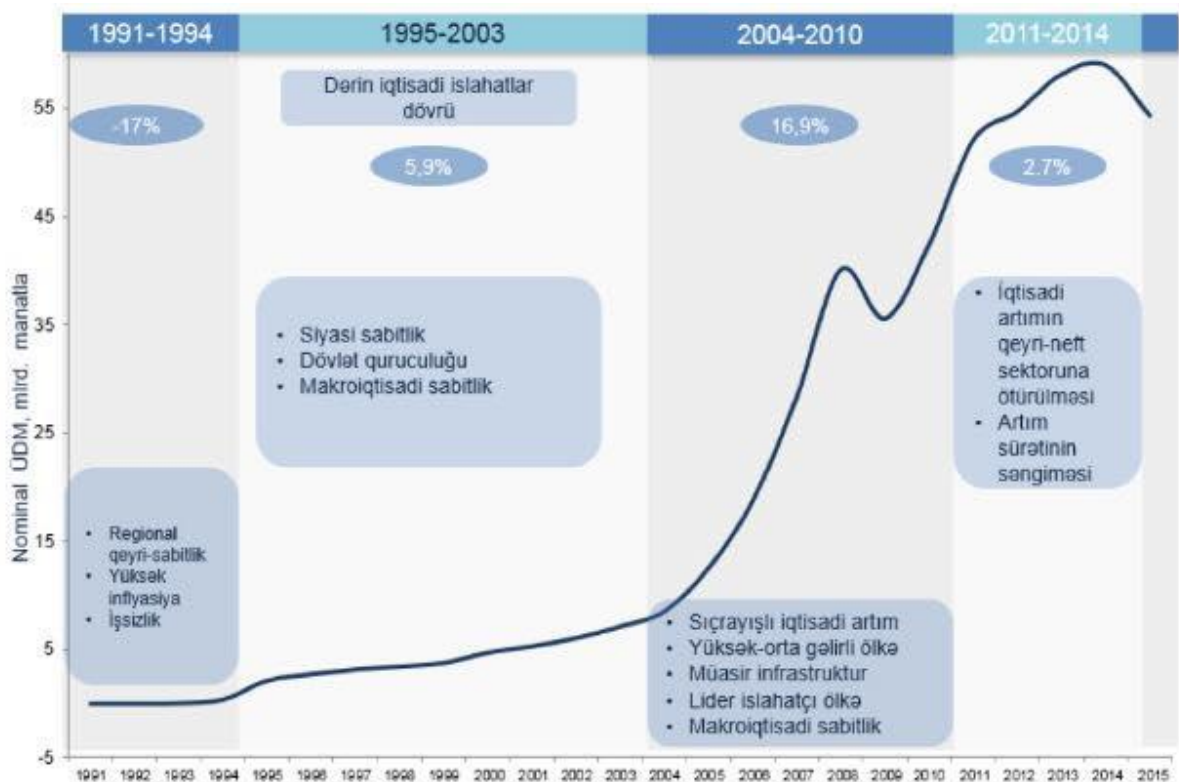


İkinci dövlət programında əhatə etdiyi son 10 il ərzində, xüsusilə 2007-2014-ci illərdə olan ölkəmizdə yüksək iqtisadi artım tempinin mövcud olması həyata keçirilən iqtisadi siyasət çərçivəsində əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsinə və ümumilikdə iqtisadiyyatın həcmnin əhəmiyyətli şəkildə genişlənməsi səbəb olmuşdur. 2004-2018-ci illər ərzində Azərbaycan

Respublikasında regionların sosial iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramlarının davamlı formada qəbul edilməsi və bu proqramlar çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlərə ümumilikdə bu illər ərzində orta hesabla 10.6% iqtisadi artımın müşahidə edilməsinə və ÜDM-nin Nominal həcmnin 7 dəfə artmasına səbəb olmuşdur. Dünya İqtisadi Forumunun Qlobal Rəqabətlik Hesabatına əsasən, ölkəmizdə əvvəlkilərlə müqayisədə 27 pillə irəliləyərək 138 ölkə içərisində 37-ci mövqedə qərarlaşmışdır.

Bütün bunlara müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadi artım tempi 4 mərhələ üzrə təsnifləşdirilmişdir.

Cədvəl 3.1. İqtisadi artım mərhələləri



Artım tempinin diaqramla şərhli göstərirdi iqtisadi artıma makroiqtisadi sabitliyə nail olmadan mümkün deyil. Makroiqtisadi sabitlik isə təkə iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətindən asılı deyildir. Burada həm də siyasi sabitlikdə əhəmiyyətli rol oynayır. İlk dövr müstəqilliyin bərpasından ilk illərinə təsadüf etdiyi üçün bu dövrdə ölkəmizin müharibə şəraitində olması, qaçqın və məcburi köçkünlərin bir sıra problemlərlə üzləşməsi xüsusən iqtisadi vəziyyətin kəskinləşməsi ilə müşayiət

edilmişdir. Bu dövrdə istər regional qeyri sabitlik və iqtisadi idarəetmədə mövcud çatışmazlıqların olması da ölkəmizdəki iqtisadi böhran daha da dərinləşdirmişdir. Bu dövrdən fərqli olaraq isə 1995-2003-cü illər dərin iqtisadi islahatlar keçid və bərpa dövrü adlanır. Belə ki, bu dövrdən başlayaraq, bazar iqtisadiyyatına keçib və siyasi sabitliyin bərpasına ümumilikdə bir sıra məsələlərin öz həllini tapması iqtisadi artım üçün zəmin formalaşdırılmışdır.

Ölkəmizin həyatında iqtisadi inkişaf və tərəqqi dövrü hesab edilən 2004-2014-cü illər isə Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına sürətlə inteqrasiya etdiyi bir dövr hesab edilir. Bu dövrdə əldə edilən neft gəlirlərinin böyük bir qismi ölkə iqtisadiyyatında investisiya yatırılmış və Azərbaycan çox qısa müddət ərzində sosial iqtisadi infrastruktur tamamilə yenilənmiş və rəqabət qabiliyyətinə görə dünyanın bir sıra ölkələrinin qabaqlamışdır. Bu dövrdə həyata keçirilən tədbirlər öz sırasından regionun sosial iqtisadi inkişafına dair qəbul edilən dövlət proqramlarında çox mühüm rol oynamışdır. Bu proqramlar çərçivəsində görülən tədbirlər də müəyyənləşdirilmiş istiqamətləri, ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatına inkişaf mərhələsinin əsasını qoymuşdur.

Milli iqtisadiyyatın dayanıqlı-davamlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi istiqamətində qarşıya qoyulan əsas hədəflərdən biri də insan kapitalının inkişafına nail olmaqdan ibarətdir. Müasir dövrdə ölkələrin iqtisadi inkişafının əsas amilinə çevrilən insan kapitalını inkişaf etdirmədən qarşılıqlı fayda əsasında milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası mümkünsüz hesab edilir. Bunun üçün isə hər şeydən əvvəl iqtisadi artımdan və intensiv əməyi stimullaşdıran sferalarının formalaşması və inkişafına şərait yaratmaq çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dövrdə insan kapitalı və əmək məhsuldarlığının inkişafı olduqca aktual hesab edilir. Bunun əsas səbəbləri ondan ibarətdir ki, intensiv əmək tələb edən sferalar üzrə inkişafa nail olmaq və bunun vasitəsilə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi birbaşa əlavə dəyər yaradaraq iqtisadi artımın hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir. Hesab edirəm ki, elm tutumlu sahələrin inkişaf etdirilməsi rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatı formalaşdırmaqla Azərbaycanın dünya

iqtisadiyyatına integrasiyasını daha da sürətləndirəcək və ölkəmiz dünya iqtisadiyyatından daha çox faydalanmaq imkanı əldə edəcək. Əmək məhsuldarlığın yüksəldilməsi isə öz növbəsində intensiv bilik tələb edir, inkişaf modelinə keçidə təkan verir.

Son 10 il ərzində ölkəmizdə bu cəhətdən sürətli inkişaf təmin edilmiş, əmək məhsuldarlığı artmışdır. Belə ki, statistik məlumatlara əsasən 2004-2014-cü illər ərzində əmək məhsuldarlığını orta hesabla artımı ildə 13.7% təşkil etmişdir.

Azərbaycanda aparılan davamlı iqtisadi islahatların tərkib hissəsi kimi, əmək məhsuldarlığını artırmaq üçün insan kapitalına investisiya qoyuluşu davam etdirilir. Bu məqsədlə, yaxın və uzaq perspektivdə təlim və tənzimləyici dəyişikliklərə nail olmaq istiqamətində mexanizmlərin yaradılması və tətbiqi, yerli resursların iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsi nəticəsində istehsalın həcmnin və səmərəliliyinin yüksəldilməsi, investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması, innovasiyaların əlavə dəyər yaradan sektorlara tətbiq edilməsi və uyğunlaşdırılması vacib amillərdəndir. Son onillikdə dövlət infrastrukturunun formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində səmərəli investisiya layihələri həyata keçirilmiş, peşə təhsili və təlimlərinin inkişaf səviyyəsini yüksəltmək üçün müxtəlif fəaliyyət planları icra edilmiş, o cümlədən kənd təsərrüfatı sənayesi, ağır maşınqayırma və logistika kimi sektorlarda klasterəsaslı inkişaf yanaşması qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında artıq icrasına başlanmış layihələr davam etdiriləcək, zəruri layihələr əhəmiyyətliliyi dərəcəsindən asılı olaraq investisiyalaşdırılacaq və iqtisadi inkişafın səviyyəsini müşahidə etmək üçün o cümlədən əmək məhsuldarlığı sahəsindəki fəaliyyətlərin nəticələrini izləmək üçün monitorinqlər keçiriləcəkdir. Fəaliyyət prinsiplərini əsas tutaraq, ölkənin gələcək inkişafı yeni təkmilləşdirmə planları əsasında qurulacaqdır. Əmək məhsuldarlığının artırılması istiqamətində fəaliyyət planının hazırlanması və icrası prosesində effektiv beynəlxalq təcrübələrdən istifadə olunması zəruridir. Fəaliyyət göstərən istehsal müəssisələrində insan resursları üzrə bacarıqların təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi, klasterli inkişaf üçün işçi qüvvəsinin

hazırlanması və təkrar hazırlanması prosesi davam etdiriləcək, işə qəbul və təlim mexanizmini təkmilləşdirmək üçün müxtəlif stimullaşdırıcı və təşviqedicə tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. Təşəbbüskarlıq, nobatorçuluq, yeni iqtisadi yanaşma özəl sektorun qeyri-neft iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaq üçün biznes mühitinin daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir. Bu baxımdan iqtisadi islahatlar biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasını, təşviq siyasətinin davam etdirilməsini və institusional islahatları əhatə edəcəkdir. Makroiqtisadi sabitlik və infrastrukturun inkişafını dəstəkləməklə dövlət biznes şəraitinin yaxşılaşdırılmasına öz töhfəsini verməyə davam edəcəkdir. Bu Strateji Yol Xəritəsində biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı 11 sektoru əhatə edən konseptual məsələlər öz əksini tapmışdır. Əlverişli biznes mühitinin yaradılmasında hökumətin aparıcı rolunun daha da gücləndirilməsi Əsaslandırma Ölkədə sahibkarlığın inkişafı, onun rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması istiqamətində dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun cəlbedici biznes və investisiya mühitinin formalaşdırılması, regional rəhbərlik səviyyəsində investisiya cəlbediciliyi baxımından təşəbbüskarlıq və əlverişliliyinin daha da artırılması, bu sahədə mütərəqqi tənzimləmə və hüquqi bazanın olması ən vacib məsələlərdir. Göstərilən hədəflərə nail olmaq üçün regionlarda və onun ayrı-ayrı subyektlərində dövlət tərəfindən ardıcıl olaraq dövlət-sahibkar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilələrin və süni maneələrin aradan qaldırılması və ona qarşı hüquqi müstəvidə mübarizə aparılması, rəqabətqabiliyyətliliyinin və ixrac imkanlarının genişləndirilməsi, sahibkarlara dövlət dəstəyi və təşviq mexanizmlərinin formalaşdırılması, beynəlxalq standartlara uyğun elektron dövlət xidmətlərinin göstərilməsi sahəsində kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir. Sahibkarlıq sahəsində son illər ərzində əldə olunmuş sürətli inkişafın davamlılığının təmin edilməsi və rəqabətqabiliyyətliliyin möhkəmləndirilməsi, eləcə də beynəlxalq reytinglərdə Azərbaycanın mövqeyinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədi ilə Komissiya yaradılmışdır. Bir sıra hüquqi aktların qəbul edilməsi inhisarçılıq fəaliyyətini

məhdudlaşdırmaqla həm milli iqtisadiyyat çərçivəsində həm də regionlarda biznes mühitini yaxşılaşdırmaqla sahibkarlığın inkişafını stimullaşdıracaq. Bu prioritet çərçivəsində Azərbaycan dövləti biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə institusional əsaslarını gücləndirəcəkdir. Xüsusilə, azad rəqabət mexanizminin inkişaf etdirilməsi, dövlət-biznes münasibətlərində insan amilinin rolunun azaldılması ilə səmərəlilik, hesabatlılıq və şəffaflığın artırılması əsas istiqamət kimi götürüləcəkdir. Dövlətin daha bir rolu xarici bazarlara çıxışın təmin edilməsi üçün azad ticarət sazişlərinin bağlanması, texniki-texnoloji tənzimləmə və dünyada qəbul olunmuş beynəlxalq standartlara uyğun gələn milli standartlaşdırma sisteminin beynəlxalq tələblərə uyğun formalaşdırılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Həmçinin dövlət vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında qarşılıqlı etimadın və şəffaflığın daha da artırılması və optimal vergi yükü siyasəti vasitəsilə biznes mühitinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində də fəaliyyətini davam etdirəcəkdir. Təbi ki, dövlətin vergi siyasəti vasitəsi ilə həyata keçirdiyi tənzimlənmə ölkəmizin iqtisadi inkişafının stimullaşdırılmasında həll edici rola malikdir. Vergi sisteminin özünün də təkmilləşdirilməsi bu mexanizmi daha da çevik edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Regionların sosial iqtisadi inkişafının elmi cəhətdən araşdırılması tədqiqatçıya bir sıra nəzəri və praktiki nəticə əldə etməyə imkan vermişdir. Tədqiqat işində bütövlükdə xüsusi ilə də onun müxtəlif bölmələrində regional inkişafın tədqiqinin nəzəri aspektləri, eləcə də regionların sosial iqtisadi inkişafının real vəziyyət və bu istiqamətdə qəbul edilən dövlət proqramları, eləcə də bir sıra məsələlər təhlil edilmiş və ümumiləşdirilmiş nəticələr əldə edilmişdir. Sovetlərin çökməsi ilə müstəqillik əldə edən bütün ölkələrdə olduğu kimi regionların iqtisadi inkişafındakı disproporsiya özünü qabarıq şəkildə göstərmişdir. Belə ki, xüsusilə müstəqillik əldə etdikdən sonrakı dövrlərdə həyata keçirilən tədbirləri, iqtisadi siyasətdə, eləcə də regionların kompleks inkişafına, ümumilikdə ölkə üzrə makroiqtisadi göstəricilərində regionların xüsusi çəkisinin yüksəldilməsinə, ümumilikdə kommunal xidmətlərin səviyyəsinin yüksəlməsinə və əhaliyə göstərilən xidmətlərin təkmilləşdirilməsinə, sosial infrastrukturun formalaşdırılması, logistik mərkəzlərin yaradılması, investisiya qoyuluşlarının və məşğulluğunun artmasına, sahibkarlığın bütün formalarının inkişafının daha da sürətləndirilməsinə, yoxsulluğun azaldılması, məşğulluğun yüksəldilməsi və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası demokratik dövlət quruculuğu yolunda həyata keçirdiyi siyasət həm də regionların inkişafı ilə əlaqədar həyata keçirilən regional və iqtisadiyyat və regional siyasətlə birbaşa olaraq bağlıdır. Belə ki, səmərəli regional siyasətin həyata keçirilməsi və regional iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və bu sahədə regionların sosial iqtisadi inkişafı ilə bağlı dövlət proqramlarının qəbul edilməsi eləcə də regional idarəetmə ilə bağlı olan mexanizmin işlənilib hazırlanması regional problemlərin həllində çox mühüm rol oynamışdır. Ölkəmizdə son illər ərzində həyata keçirilən iqtisadi islahatlar, güclü iqtisadiyyata malik dövlət quruculuğundan və ümumilikdə bazar iqtisadiyyatı mexanizmləri vasitəsilə yerli və xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların

cəlb edilməsində, rəqabətədavamlı məhsul istehsalı ilə məşğul olan və ixracdən müəssisələrin firmaların yaradılmasından və qabaqcıl idarəetmə təcrübəsindən istifadə etməklə ən son texnoloji avadanlıqların tətbiq edilməsində mühüm rol oynamışdır. dövlətin İqtisadi siyasətin başlıca hədəfinə çevrilən regionların inkişafının sürətləndirilməsi prosesi və bununla bağlı dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər eləcə də regionların bilavasitə davamlı sosial iqtisadi inkişafını nəzərdə tutan 2004-2008, 2009-2013, 2014-2018-ci illəri əhatə edən dövlət proqramlarının reallaşdırması və uğurla başa çatması ölkəmizdə regional infrastrukturun yenidən qurulmasına, regionlarda mövcud disproporsiyaların aradan qaldırılmasına və resurs potensialının səmərəliliyinin yüksəldilməsinə şərait yaratmışdır.

Tədqiq edilən regionların inkişafı dövlət proqramları çərçivəsində icra edilən məqsədyönlü tədbirlər iqtisadiyyatın makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə və iqtisadiyyatın dinamik inkişafına təkan vermişdir.

Tədqiqat işində araşdırmalar nəticəsində əldə edilmiş ümumiləşdirilmiş nəticələrə müvafiq bir sıra nəticələr əldə edilmiş və məqsədyönlü təkliflər irəli sürülmüşdür.

Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Regional inkişafı ilə bağlı qanun qəbul edilən dövlət proqramları çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər və regional inkişaf proqramlarının təşkilati mexanizmin səmərəliliyinin artırılması ilə bağlı inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən və onların bu istiqamətdə regional siyasətin işlənilməsinə dair fəaliyyət mexanizmindən istifadə etmək məqsədəuyğun hesab olunur.
- Regionların inkişafı ilə əlaqədar olaraq fərqli təsərrüfat subyektlərinin və xüsusilə də aqrar sferanın maliyyələşdirilməsində ən mühüm rol oynayan, və aqrar sferanın davamlı inkişafına şərait yaradan kredit təşkilatları sisteminin inkişaf etdirilməsi və yeni bank sisteminin formalaşması.

- Regionların inkişafı ilə bağlı qəbul edilən proqramların uğurlu formada icra edilməsi məqsədi ilə hər bir rayon üzrə yerli idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.
- Resurs potensialından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi ilə bağlı regionlardan resurs potensialının tədqiq edilməsi və müəyyən olunmuş rayonlar üzrə resurs potensialından istifadənin yüksəldilməsi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995)
2. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”(2004-2008-ci illər).11 fevral 2004-cü il
3. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının 2009-2013-cü illər təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 14 aprel 2009-cu il
4. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2009-2013-cü illər).
5. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı";
6. Ağayev E.A, Ə.C.Qasimov və b., Regionların sosial-iqtisadi inkişaf problemləri, Bakı, 2006
7. Azadov E.H. Regional siyasət və yerli özünüidarəetmə 2003,
8. Bağirov N “azərbaycanda regional inkişaf proqramlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları , Sumqayıt, 2006
9. Cümşüdoğ S.D. “xidmət sahələrinin, sosial iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsi”, Bakı, 2005
- 10.Cabbarzadə M. Regional sosial-iqtisadi inkişaf: muasir vəziyyəti və perspektivləri İqtisadiyyat və audit, 2005,
11. Əliyev R. “Regional inkişaf və diversifikasiya”, Bakı, 2010
- 12.Əliyev M “Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri “, Bakı, 2001
- 13.Həsənov R. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları”, Bakı, 1998
14. Hüseynova X.M. Regional inkişaf: məqsədləri, meyilləri və idarəetmə metodları 2008
- 15.Hüseynova X.M. Regional inkişafda inkativ planlaşdırma 2008
- 16.Hüseynova X.M. Regional inkişaf: nəzəriyyələri və modelləri, 2008

17. Hüseynova X.M. Regional inkişafın səmərəli idarə olunması problemləri: qiymətləndirmə və təmin olunma 2009
18. Qarayev I., Qarayev A. Regional iqtisadi siyasət və sosial-iqtisadi inkişaf 2004
19. Musayev A. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı siyasəti 2004.
20. Nuriyev Ə “Regional siyasət və idarəetmə”, Bakı, 2004
21. Piriyeu H.Ə, Piriyeu İ.H “Müstəqil Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətləri”, Bakı, 2001
22. Абдуллаев Ф.Р. Раевский С.В. Инвестиционная деятельность институциональных инвесторов в регионе. М.:2007
23. А.И.Гаврилов «Региональная политика и управление». Москва 2002
24. Афанасьев В.Я., Быстрыков И.К., Видяпин В.И. и др., Приоритеты управления региональным развитием, М.2001
25. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление. М. Экономика, 2003.
26. Градов А.П., Кузин Б.И., Медников М.Д., Соколицин А.С. Региональная экономика. СПб: Питер, 2003
27. Завадский С. Основы регионального планирования. М., 1973
28. Гутман Г.В., Мироедов А.А., Федин С.В. Управление региональной экономикой. Под.ред. Г.В.Гутмана. – М.: Финансы и статистика, 2002.
29. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление. М. Экономика, 2003.
30. <http://kayzen.az/>
31. https://azertag.az/store/files/untitled%20folder/_STRATEJI%20YOL%20XERITESI_.pdf
32. <https://www.wikipedia.org/>
33. <https://www.stat.gov.az/>

РЕЗЮМЕ

Мировой опыт показывает, что в современной эпохе региональной экономической системы в условиях рыночной экономики не может функционировать только путь саморегулирования рынка. Соответственно, социально-экономическое развитие регионов и социальной справедливости на государственном уровне, чтобы обеспечить разработку и реализацию программ, улучшение жизни людей, сложное социальное и экономическое развитие регионов выступает в качестве важного инструмента. В соответствии со всем этим, с 20-го века, в развитых, так и развивающихся странах собрались богатый опыт в разработке региональных программ. Азербайджан выбрал путь демографического развития и комплексные меры, предпринимаемые в этом направлении реализован целый ряд программ. Причины социально-экономического развития регионов, которые могут быть препятствием проработанного, проанализированное, региональной стратегия управления ростом, Современная эра технологий и механизмов, были разработаны, и он был из действий, направленных на повышение конкурентоспособности региональной экономики. В наше время, проблемы социально-экономического развития рыночной экономики, принимая во внимание регулярности твердой теоретической основы и с использованием опыта мира. может быть решена. Все эти факторы, можно отметить, что в соответствии с научно-исследовательской работой современной эпохи считаются очень важными.

ANNOTATION

World experience shows that in the modern era of regional economic system in a market economy can not function only through self-regulation of the market. Accordingly, socio-economic development of the regions and social justice on the state level to ensure the development and implementation of programs, the improvement of people's life, complex social and economic development of the regions acts as an important tool. In accordance with all this, from the 20th century, in both developed and developing countries gathered rich experience in the development of regional programs. Azerbaijan has chosen the path of demographic development and the complex measures taken in this direction has implemented a number of programs. Accordingly, a series of different forms over the years, "State Program on Socio-Economic Development of Regions of Azerbaijan 's implementation of the positive results achieved in a number of scientific and methodological and practical base for the development of regions of Azerbaijan formed. The causes of social and economic development of the regions, which could be an obstacle researched, analyzed, regional growth management strategy, The modern era of technology and mechanisms have been developed, and it has been out of action aimed at enhancing the competitiveness of the regional economy. In modern times, problems of socio-economic development of the market economy, taking into account the regularity of a solid theoretical basis and using the experience of the world. can be solved. All of these factors, we can mention that according to the research work of the modern era is considered to be very important.

Referat

Dünya təcrübəsi göstərir ki, müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində regional iqtisadi sistem yalnız bazarın özünü tənzimləməsi vasitəsilə fəaliyyət göstərə bilməz. Regional inkişaf fonunda regional siyasət, ümumilikdə regionların sosial iqtisadi inkişafı məsələlərinin dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olduğunu nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, dünyanın bir sıra ölkələrində regionların inkişafı dövlət tərəfindən diqqət mərkəzində saxlanılır və dövlətin ayrılmaz funksiyalarından biri hesab edilir. Buna müvafiq olaraq, regionların sosial iqtisadi inkişafı üzrə dövlət səviyyəsində proqramların hazırlanması və tətbiqi regionlarda sosial ədalətin təmin edilməsinin, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin, regionların kompleks sosial iqtisadi inkişafının mühüm vasitəsi kimi çıxış edir. Bütün bunlara müvafiq olaraq 20-ci əsrdən etibarən həm inkişaf etmiş, həm inkişaf etməkdə olan ölkələrdə regional proqramlarının hazırlanması sahəsində zəngin təcrübə toplanmışdır. Demografik inkişaf yolunu seçmiş Azərbaycanda bu istiqamətdə bir sıra Proqramlar qəbul etmiş və kompleks tədbirlər həyata keçirmişdir. Buna müvafiq olaraq müxtəlif illər ərzində silsiləvi formada “Azərbaycan Respublikası Regionların sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqram”larının həyata keçirilməsində bir sıra müsbət nəticələr əldə edilmiş və Azərbaycan regionlarının inkişafı üzrə elmi metodoloji və təcrübi baza formalaşmışdır. Regionların sosial iqtisadi inkişafına mane ola biləcək səbəbləri araşdırılmış, təhlil edilmiş, regional inkişafın idarə olunması strategiyası, texnologiya və mexanizmləri işlənilib hazırlanmış və bununla da müasir dövrdə regional iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına istiqamətlənmiş fəaliyyət həyata keçirilmişdir. Müasir dövrdə regionların sosial iqtisadi inkişaf problemlərinin yalnız bazar iqtisadiyyatı, onun qanunauyğunluqları nəzərə almaqla, möhkəm nəzəri əsaslarla və dünya təcrübəsindən istifadə etməklə həll etmək mümkündür. Bütün bu amillərə müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, tədqiqat işi müasir dövrdə olduqca aktual hesab edilir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası. Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji əsasını Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, qanunları, regionların sosial iqtisadi inkişafı ilə bağlı normativ hüquqi aktlar, eləcə də ölkə prezidentinin fərman və sərəncamlarını, həmçinin Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin regional iqtisadiyyat və regional inkişafı ilə bağlı tədqiqatlarını əks etdirən nəzəri müddəalar təşkil edir. Dissertasiya işinin tədqiq edilməsi zamanı ümumiləşdirmə, statistik təhlil, müqayisə, analiz və bir sıra metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya mənbəyi. Mövzuya uyğun olaraq müxtəlif ədəbiyyatlardan (rus, türk), statistik göstəricilərdən, internet saytlarından və digər vəsaitlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində bir sıra məsələlər təhlil edilmiş və buna müvafiq olaraq müxtəlif yanaşmaları şərh edilmişdir ki, bunları elmi yenilik kimi nəzərə almaq məqsədəuyğun hesab edilərdi. Bunlara nəzər salaq ;

- ✓ tədqiqat işində regionların sosial iqtisadi inkişafı istiqamətində nəzəri metodoloji aspektləri tədqiq edilmiş və sistemli yanaşma əsasında struktur elementləri müəyyənləşdirilmişdir. ;
- ✓ regionların sosial iqtisadi inkişafın təmin olunması istiqamətində regional inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanması üçün müxtəlif yanaşmalar öz əksini tapmışdır. ;
- ✓ ölkəmizdə resurs potensialından səmərəli istifadə istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. ;

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat işində əks olunan məsələlər ölkəmizdə fəaliyyət göstərən regional idarəetmə orqanları tərəfindən regionların sosial iqtisadi inkişaf konsepsiyası və strategiyasının işlənilib hazırlanmasından istifadə oluna bilər.